

2012

HEFTET RINGERIKE

RUNE

Heftet Ringerike 2012

Redaksjonelle adresser:

Astrid Haug

E-post: tridhaug@gmail.com
Tlf: 94 40 98 91 / 32 12 30 51

Sigurd Huseby

Forretningsfører

E-post: sigurd.huseby@statkart.no
Tlf/faks: 97 70 80 20 / 32 13 52 46

Kristoffer J. Kristiansen

Redaksjonssekretær

E-post: kristoffer.kristiansen@statkart.no
Tlf: 91 58 20 52 / 32 11 81 01

Ragnvald Lien

E-post: ragnvald.lien@bfk.no
Tlf: 90 56 86 94 / 32 10 99 22 / 32 11 08 24

Torbjørn Paule

Redaktør

E-post: topaule@online.no
Tlf: 92 85 61 50 / 32 11 03 52

Frank Tverran

E-post: frank@tverran.no
Tlf: 97 59 55 20 / 32 13 18 01

Redaksjonens postadresse:

Heftet Ringerike
v/T. Paule
Valhallveien 5 A
3518 Hønefoss

Heftets hjemmeside:

www.heftet-ringerike.com

Heftet Ringerike 2012

hefte nr. 84

Utgitt av
Foreningen Heftet Ringerike

Redaktør: Torbjørn Paule

ISBN 978-82-93113-03-4

Grafisk utforming og produksjon: Idéverkstedet AS
Opplag: 4 400 eksemplarer

Det faglige innholdet i innsendte artikler og bilder er forfatterens ansvar. Redaksjonen forbeholder seg retten til å forkorte artikler i samarbeid med forfatterne og til å forkaste innlegg. Kopiering eller publisering kan kun skje etter avtale med heftets redaksjon. Publiseringsvilkårene innebærer at Heftet Ringerike har rett til å arkivere og utgi stoff i elektronisk form.

Årets hefte

Heftet Ringerike 2012 er den 84de årgangen. Heftet ble første gang utgitt i 1922, og har utkommet hvert år med unntak av 1935, 1937 og krigsårene 1941 – 1944. Årets hefte viderefører således en lang tradisjon der ulike temaer fra regionens lange og interessante historie belyses.

Heftet Ringerike 2012 inneholder 19 artikler. Den første artikkelen handler om vernet av Vidalen og Vassfaret. Den siste artikkelen er viet Olav Haraldson (Hellig-Olav), og drøfter hans mulige tilknytning til Bønsnes og Stein gård. Disse to bidragene og de andre 17 favner vidt både med hensyn til temaer og tidsepoker. En varm takk til våre interesserte og dyktige bidragsytere!

Fra tid til annen kan artikler i Heftet Ringerike av forskjellige årsaker avføde reaksjoner fra noen lesere. I fjorårets hefte er det en slik artikkel. Tittelen er «Flomdamområdet på Sandseter – en ødelagt naturtype-lokalitet». Den handler om arbeidet med å vurdere Sandseter-områdets naturkvaliteter og at Ringerike kommune i januar 2011 ga tillatelse til nydyrking i området med påfølgende hogst og planeringsarbeider.

Kommunens vedtak ble i fjor påklaget. I ingressen spør forfatteren om hva som gikk galt i myndighetenes forvaltning av denne våtmarken, som fra naturvernhold var ansett som svært verneverdig. Redaksjonen mener at denne typen artikler absolutt hører hjemme i Heftet Ringerike, men ser at publiseringen av denne kunne ha ventet til saken var avsluttet gjennom myndighetenes endelige stillingtagen til klagen.

Herved foreligger Heftet Ringerike 2012. På vegne av redaksjonen, håper jeg at samtlige lesere av heftet finner rikelig med stoff av interesse.

God fornøyelse!

Redaktøren

Innhold

Ragnvald Lien	Hvorfor ble Vassfaret og Vidalen vernet?	3
Jorunn Nerby Vannes	Nabokrangel med dødelig utfall i Haugsbygd	9
Torbjørn Paule	Alkoholpolitikk i gamle dager	13
Ole Selvaldrud	Miljøvennlig energi i 100 år	20
Ragnhild Eidsgård	Vi var barn i okkupasjonsåra	24
Kaare Fleten	Bronsealdergraver ved Tyrifjorden	29
Kjersti Skavhaug	Norges første kvinnelige sportsjournalist?	32
Sten Høyendahl	To kvinner i Skjærdalen gjenvinner sin ære	36
Bjørn Geirr Harsson	Sagnet om Hellig Olav og Bønsnes kirke	38
Olav Norheim	Stua i Orlangen	40
Marte Dæhlen	Sangen om hattemaker Knutsen	43
Lillann Aslaksrud	Hønefoss Sanitetsforening gjennom 100 år	44
Emma Nielsen	Små spor i historien	48
Gudbrand Hvattum	Jørgen Moes eventyrinformanter	51
Bjørn Tore Larsen	Geologisk diskusjon i Krokkleiva i 1844	54
Asle Gire Dahl	Mot alle odds	58
Sten Høyendahl	Fra Vardhugu til Tannfjellet – et sognedele	63
Ragnvald Lien	Kåre Elgmork – en fremragende biolog	66
Bjørn Geirr Harsson	Olav den Hellige – født på Bønsnes og oppvokst på Stein	68

Rettelser i fjorårets hefte:

I innholdsfortegnelsen på side 2 står det at forfatteren av artikkelen ”En ferietur i Nordmarken” på side 29 i heftet er ukjent. Dette er ikke riktig. Artikkelforfatteren var jerndreier Edv. Svendsen, som var med i Sports- og selskabsklubben Fagerheim fra 1907.

I ingressen til artikkelen ”Speiding i 100 år” av Per Stubbraaten på side 6, står det i første setning at Norges Speiderguttforbund ble stiftet i 1921. Det skulle stå at Norges Speiderguttforbund ble stiftet i 1911.

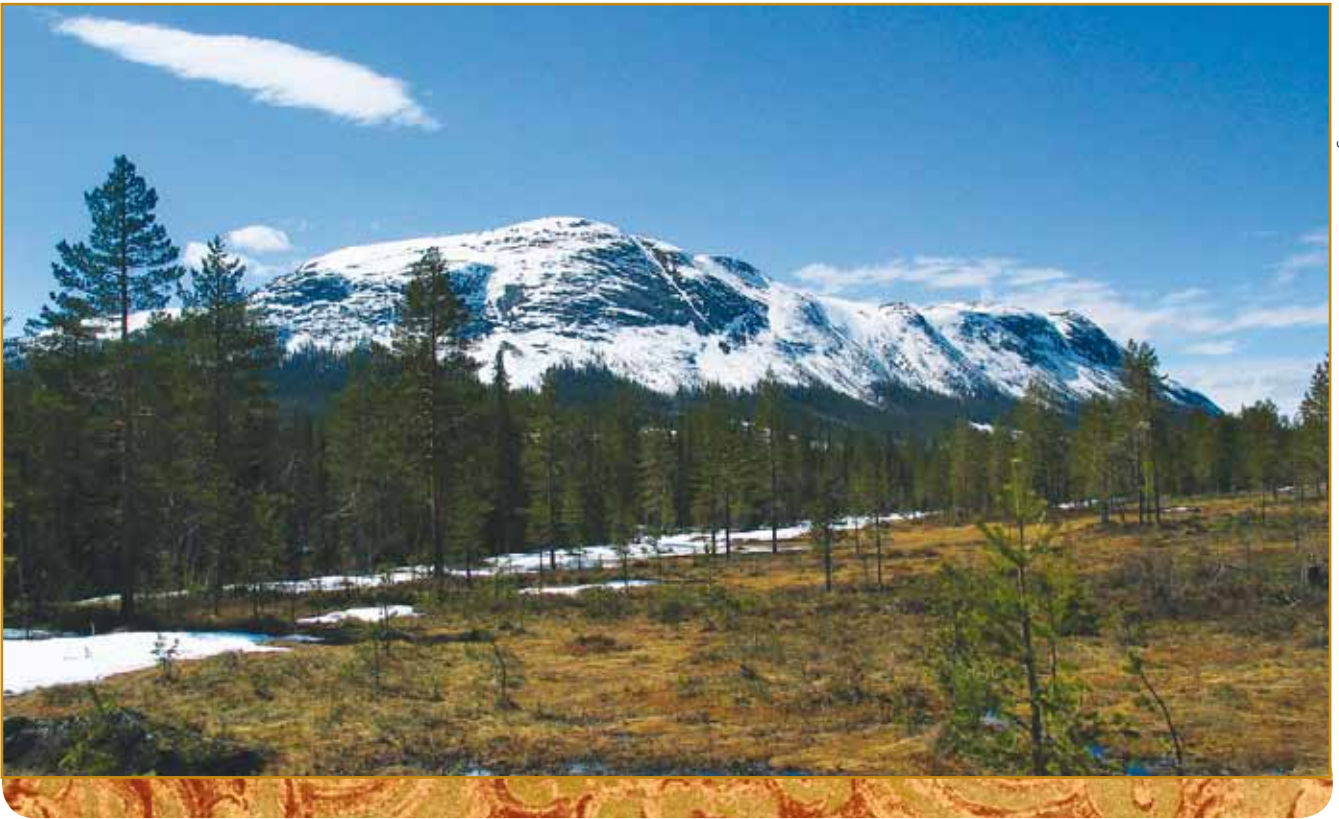

Foto: Ole-Martin Høgfoss.

Vår i Dyttholknatten i Vassfaret.

Hvorfor ble Vassfaret og Vidalen vernet?

Bevaring av bjørnestammen var et utgangspunkt og hovedtema fra 1920-tallet og til 1950-tallet. Bjørnens leveområde måtte vernes, og landskapsvern fikk større vekt de neste 30 år med endelig verneplan vedtatt i 1985.

Ragnvald Lien

Det var spenning knyttet til drømmen om å se spor av bjørn. Var bjørnen i Vassfaret uttrykket? Hvor stor var egentlig bjørnestammen? Vi visste det var en ørliten sjanse for å kunne se spor. Flere ganger stanset vi og holdt nesten pusten: Var dette et fotavtrykk? Vi var aldri skråsikre, men eventyret – den trolske stemningen – forlot oss aldri. Slik beskriver Gro Harlem Brundtland (1997) møtet med Vassfaret på begynnelsen av 1950-tallet. Hun var på tur i et landskap hun skulle arbeide med som statsråd i Miljøverndepartementet (1974–1979):

”25 år senere var jeg i full gang med vernet av Vassfaret. Med forskningen

om bjørnestammens utbredelse, med debatten om hogsten og regelverket for å ta vare på tradisjoner, på natur og kulturverdier. Jeg følte meg hjemme. Det var ikke skrivebordteorier, det var selvpoplevd og engasjerende.”

Privat vern av bjørn

I 1922 startet en lang bjørnejakt med utspring i Strømsodbygd og flere soknedøler, blant annet Elling Tuft, ble med Isak Sognelien etter bjørnen i retning Ringerudkollen i Ådal. De gikk videre på sporene vestover igjen, fordi bjørnen gikk mot Bukollen og over til Bogen i Vassfaret. Den la seg til slutt ned i Dyttholfjellet og ble skutt neste vår av brødrene Tunga fra Flå, også

kalt ”indianerne”. Det ble en sterk avisdebatt, og bjørnejegerne fikk sitt pass påskrevet siden jakten var såpass intens og bjørnebestanden var i sterk nedgang.

Etter flere fellinger på slutten av 1920-tallet følte folk flest at den siste rest av bjørnestammen burde tas vare på. I 1932 startet O. K. Opsahl fra Flå og Mikkjel Fønhus fra Sør-Aurdal arbeidet med å få fredet bjørnen mellom Hallingdal, Soknedalen, Ådal og Valdres. Bjørnen ble fredet i et område på en halv million mål da ca. 50 bønder og skogeiere undertegnet fredningen i 1933. De bygdene der ingen ville være med å frede var bare øvre halvdel av Flå og Nes i Hallingdal, og langt flere

bønder enn mange hadde trodd, ønsket å redde bjørnen fra utryddelse. Optimismen var stor og ved at så mange fredet sine eiendommer for bjørnejakt, var det grunnlag for å bevare en bjørnestamme mellom dalene.

Fredningen, som skulle gjelde i fem år, ble fornyet og varte til 1941. I 1938 ble en bjørn skutt, og i følge Dokken (1954) er dette det eneste kjente bjørnefallet i fredningsperioden. Under og like etter andre verdenskrig ble flere bjørner skutt, og Mikkjel Fønhus begynte igjen å agitere for en fredning. I 1947 fredlyste mange grunneiere sine eiendommer for bjørnejakt. Et unntak var Herman Oppen, Øvre Lundesgård på Sokna, som hadde fått en bjellesau slått av bjørn på Ulevassfjellet. Vernetanken var ennå ikke skikkelig etablert og argumentasjonen gikk livlig mellom personer og krefter for og mot fredning av bjørnen.

Vassfarveien og Vidalsveien

Det var ikke bare fredning av bjørnen som skapte argumenter for vern. Utbygging av veier i området for å fremme skogsdrift, turisme og hyttebygging, ga et press på natur- og kulturverdier. For å forstå arbeidet med vern av Vassfaret og Vidalen, må vi kartlegge kreftene som ønsket utbygging og motkreftenes reaksjon. Allerede i 1936 var det et stort møte på søndre Hedalens forsamlingshus med drøfting av veisaken blant skogeierne. Disse uttrykte stor interesse for å bygge tidsmessig bilvei til Aurdalsdammen i Vassfaret, med ønske om å sette opp veibom og ta inn avgift som

kunne brukes til vedlikehold. Det ble et press på Vassfaret som et opprinnelig natur- og kulturlandskap, selv om krig og etterkrigstid satte en stopper for videre arbeid.

I nærmere ti år lå veisaken øyensynlig død og først 3. mars 1950 ble det holdt konstituerende møte i Nes i Ådal for grunneiere med formål å danne et andelslag for anlegg av vei Landsend–Aurdalsdammen. Utgiftene til vei inkludert bru i Hedalen ble anslått til kr. 200 000. Investeringen ble forsvart med økonomisk utnyttning av skogen, fordi etter krigen var veksten i tømmerprisene så stor at det var økonomisk forsvarlig å sette i gang. Naturvernerne ble møtt med at veien foreløpig ikke skulle gå lenger enn til Aurdalsfjorden, og på møtet ble det vedtatt en uttalelse, underskrevet av en rekke skogeiere, med ønske om å bevare Vassfaret og Vidalen og stenge den nye veien for turister.

Arbeidet med Vidalsveien fulgte samme utvikling som Vassfarveien, og i 1936 ble en komite nedsatt på et møte i Nes. Det var foreløpig tanken å få anlagt vei til Finntoppen, 7–8 km innover dalen sørover fra Hedalen. Igjen ble krigstid og etterkrigstid et hinder for fremdriften av veisaken og først i 1951, på samme tidspunkt som for Vassfarveien, skjedde det noe. Det ble det bygd ei 40 meter lang betongbru over Urula, de første arbeider var gjort på Vidalsveien og for alvor hadde en begynt å skaffe veiforbindelse mellom Hedalen og Strømsodbygd.

Vassfarets Venner

I forbindelse med bygging av bilveier i Vassfaret og Vidalen ble vernespørsmålet særlig aktuelt. Vassfarets Venner ble formelt stiftet 24. november 1951, og foreningen var mer eller mindre aktiv til slutten av 1970-tallet. Et forsøk på revitalisering skjedde ved avslutningen av vernesaken og Vassfarposten ble utgitt med første årgang i 1978. Blant drivkreftene i foreningen var hele tiden Einar Heimås Dokken og Egil Thorvaldsen. 24. januar 1952 meldte Ringerikes Blad at Vassfarets Venner var stiftet og at formålet var å ta vare på de store naturverdier som Vassfaret og Vidalskogene representerte, mest mulig i sitt urgamle utseende. “Vi har i disse områder noe av det vakreste i Østlandsnaturen”, lyder sitatet, og de ønsket å etablere nasjonalpark etter svensk mønster.

Møtet på Nes i Ådal i 1950 besluttet at skogeierne ikke skulle selge flere hyttetomter i Vidalen og Vassfaret. De hadde også gått med på å stenge skogsbilveiene med bommer. På den måten mente man at det skulle lykkes – i hvert fall til en viss grad – å bevare et preg av villmark. Landbruksdepartementet ønsket å høre meningen om vern fra Nes, Flå, Sør-Aurdal og Ådal herredsstyret. I 1952 uttalte Ådal herredsstyret seg om Vassfaret og Vidalen og mente at området ikke kunne bevarer som villmark, siden “bilveiene har gjort sine inntok i disse traktene.”

Vassfarets Venner var skuffet over Ådal herredsstyrets uttalelse. De mente at

Foto: Ole-Martin Høgfoss.

Bjørnespor i Vassfaret, fra 2009.

Grensemerke for den første fredningen i Buvassdalen.

Foto: Ole-Martin Høgfoss.

Bjørnefredning – viktige årstall

1926-27: Dokken (1954) oppgir at det ble skutt fire bjørner hvert av disse årene. Det gikk hardt utover bestanden.

1927: Ole Maribo skjøt en bjørn i Ådal. Det var et sjeldent syn for hønefossingene med bjørnen utstilt hos kjøpmann Engelstad og Einar Heimås (Dokken) skrev et harmdirrende innlegg i Ringerikes Blad.

1928: Norges Jeger- og Fiskerforbund tilbød å betale erstatning for skadet bufé mot at bjørnen ble totalfredet i fem år.

1932: Mikkjel Fønhus agiterte for bjørnefredning i Vassfarområdet.

1933: Bjørnefredningen ble etablert med en garanti for tap av husdyr.

1943-44: Dokken (1954) oppgir tre bjørnefellinger.

1945: Knut Rifsheim skjøt bjørn i Tempeljuvet ved Bukollen i Flå.

1946: Ole Bakken ("Østerdølen") skjøt en bjørn i Suluvasslia i Vassfaret.

1946: Johan Hagen skjøt bjørn i Ådal. Fredningen hadde tydeligvis gitt en økning i stammen de siste år.

1947: I motsetning til de andre kommunene rundt Vassfaret, gikk Ådal herredsstyre i mot å betale ut skuddpremie for bjørn.

1947: Flere grunneiere fredlyste sine eiendommer for bjørnejakt.

1956: Kristian og Nils Østvold skjøt en bjørn i Bukollgrasinga i Flå. Dette var det siste kjente bjørnefaller og det fikk fart på debatten om utvidet fredning.

1971: Bjørnen ble midlertidig fredet i Buskerud og Oppland.

1973: Bjørnen ble permanent fredet i hele landet.

skogsbilveiene aldri vil strekke seg inn i det virkelige Vassfaret – der man finner urskog og fastboende bjørner:

“Tanken om å redde naturen og dyrelivet i Vassfaret og Vidalen fra ødeleggelser av en hver art er meget gammel, selv om den først ble virkelig aktuell for et par år siden... Herredsstyrets vedtak har ikke torpedert saken. Avtalen av 1950 står fremdeles ved makt. På den annen side er det klart at vi ikke kan stoppe her. Vi må ha en garanti for at den blir bevart, den stemningen av ekte uberørt natur som gir Vassfaret sitt særpreg. Man har et stykke villmark nordvest for Nevlingen. Det er ikke stort, men det har aldri blitt hugget i det. Det er urskogen selv som står der. Kan man frede denne skogstrekingen?”

Bringen og Buvasslia

Vassfarets Venner arbeidet intenst, og i september 1952 var det befarung i området det var snakk om å frede. Ved siden av urskogen i Buvasslia var det også planer om å ta med fjellkollen Bringen med i fredningen. Foreløpig var det slik at fredning måtte baseres på interesse og frivillighet. Det var ikke grunnlag for erstatninger fra Staten selv om en ventet på en ny naturfredningslov, slik at fredning kunne komme inn i fastere former økonomisk og rettslig sett. Her var det snakk om et 1,5 kvadratkilometer stort område, og grunneieren hadde gitt samtykke i kontrakt på 99 år med en årlig leie på kr. 200.

I august 1954 var fredningen vel i havn ved kongelig resolusjon, og Vassfarets Venner med kun ca. 50 medlemmer hadde nå virkelig utført en bragd som må sees som litt av et høydepunkt i foreningens korte liv. Deres videre planer var ambisiøse med et detaljert forslag om vernetiltak for et område på 100 kvadratkilometer i Vassfaret. Forslaget ble først modifisert av styret i Østlandske Naturvernforening og så sendt ut fra Naturvernrådet i 1956 til høring blant grunneiere og kommuner.

Naturvernrådet la fram ønsker om å verne Vassfaret, men området kom ikke med blant nasjonalparkene som ble foreslått i 1964. Begrunnelsen var ikke vernekvaliteten, men eierstrukturen som ville gi store økonomiske uttelling for staten i form av erstatninger.

Foto: Ole-Martin Høgfoss.

Kvitulhiet på nordsiden av Strøen, brukt vinteren 2008–2009.

Foto: Kåre Egnørk.

Mens forhandlingene om verneplan trakk i langdrag, ble det gjort inngrep i naturen som sterkt forringet verneverdien i området. Store hogstflater på begge sider av Aurdalsfjorden i 1975.

De 16 nasjonalparkene ligger alle på statens grunn og førte ikke til utbetalinger til grunneiere. Naturvernrådet uttalte seg positivt om den frivillige ordningen som grunneierne hadde gått inn for, med kun nødvendige skogsbilveier, ikke salg eller feste av hytte-tomter og fredning av bjørnen.

Skytefelt i Vidalen

29. mai 1965 melder Ringerikes Blad at grunneiere i Skarslia sør i Vidalen hadde inngått 10 års leiekontrakt med forsvaret om bruk av 300 mål til skytefelt. Norges Naturvernforbund anmodet Forsvarsdepartementet om å annullere kontrakten med grunneierne. Forbundet understreket nødvendigheten av å bevare Vidalen og Vassfaret som det enestående vakre naturområdet det er. Begrunnelsen var både allmennmenneskelig og vitenskapelig, og av hensyn til naturvern og turisme. Naturvernforbundet ønsket at staten skulle yte de gjeldende grunneierne en passende erstatning slik at de kunne løses fra kontrakten med forsvaret.

Ringerike formannskap vedtok i møtet 15. juni 1965 følgende uttalelse: "... Vidalen og Vassfaret som danner dette området har for alle naturelskere vært et avholdt terreng hvor en kan nyte stillheten og skjønne omgivelser. Det er mange som har arbeidet med spørsmålet om en bevaring av dette distrikt og det har tross mange bilveier tildels lykkes å beholde det meste av dette spesielle landskap. Videre er det en kjennsgjerning at den bjørnestamme som har sitt opphold i traktene Vidalen og Vassfaret er den eneste vi har igjen som er i et helt ut norsk område. Det vil etter formannskapets mening være vanskelig å forsvare at vi var med å la grunnlaget for utryddelse av den siste norske bjørnestamme. ..."

Det hadde skjedd en holdningsendring siden vedtaket i Ådal herredsstyre i 1952. Det var samme ordfører, Ole Nilsedal (Arbeiderpartiet), i begge disse kommunene og vi kan forvente at han stod bak begge uttalelsene. Nilsedal var, ut fra avisreferatene, blant de som ivret for vern, også i 1952. Allerede 18. juni melder Ringerikes Blad at protestene mot skytefeltet i Vidalen har gitt resultat og at Forsvarsdepartementet vurderer saken på nytt. Statsråd Gudmund Harlem svarte i Stortinget

Foto: Ole-Martin Høgfoss.

Bukollen.

27. juni 1965 på et spørsmål fra Torgeir Hovi (Arbeiderpartiet), Oppland:

"Hvis det er en realistisk mulighet for å bevare skogområdet det gjelder, som et friområde for både dyr og mennesker, bør dette gjøres, og en bør undersøke om den kontrakt Forsvaret nå har, kan inngå som et ledd i en plan med dette siktepunkt."

I 1966 ble fredningsplan for Vassfarområdet lagt fram av Kåre Elgmork i samråd med Zoologiseksjonen ved Universitetet i Oslo. Bakgrunnen for at planen kom i 1966 må sees i sammenheng med debatten rundt skytefeltet i Vidalen. Vassfarområdet er i fredningsplanen definert som Vassfaret og Vidalen og følgende deler ble særskilt nevnt som verneverdige:

- A: Totalfredning av de bratte, øvre lier (uproduktiv skog, hiområder)
- B: Fredning av fjellplataene (uproduktiv skog)
- C: Fredningstiltak i de produktive skogområder (begrensninger i skogsdriften)
- D: Totalfredning av et lite område (i tilknytning til det allerede fredete i Buvassdalen)
- E: Totalfredning av bjørn (oppnådd i 1973)
- F: Forbud mot vannkraftutbygging (Vassfarvassdraget ble varig vernet i 1973)

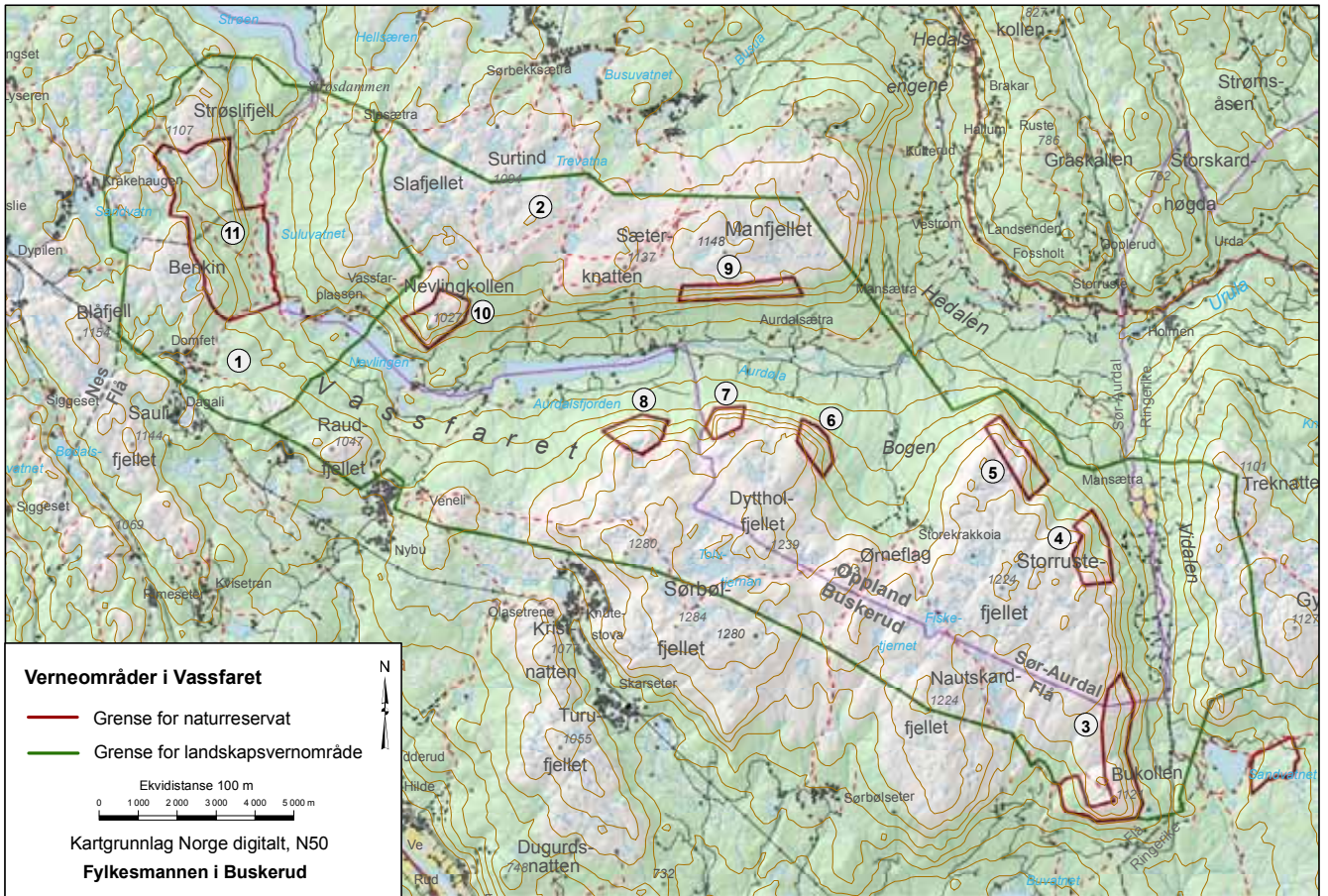
Lokal motstand

Vassfarutvalget ble opprettet i 1966 for å arbeide fram en verneplan som kunne godtas av grunneierinteressene. Fler-tallet besto av representanter fra kom-muner, fylkeskommuner og staten, og av 9 medlemmer fra grunneierne. Utvalget engasjerte Norsk institutt for by- og regionforskning som i 1967 kom med tre alternativer til arealdisponering, ut fra en helhetsvurdering av de interesser som knyttet seg til området (Skage 1967). Det prinsipale forslaget var på 540 kvadratkilometer, med to alternative på 480 og 460 kvadrat-kilometer.

24. juni 1972 skrev Kåre Elgmork en artikkel i Aftenposten om de høyere-liggende skogliers betydning for bjørnen. Elgmork mente at moderne skogsdrift var en trussel for bjørnестammen, og han ble 6. juli møtt med motargumenter fra Ola Akervold, Flå. Edvard Elsrud skrev også en artikkel 3. oktober 1972 som et tilsvarende der han hevdet at bjørnen er avhengig av skogsdrift for å få nok mat. Både Akervold og Elsrud argumenterte for at drift av skogene hadde positiv betydning for bjørnестammen ved at hogstflater ga grunnlag for produksjon av blåbær, som er viktig bjørnemat.

Elgmork, som hadde studert bjørnen i Vassfaret siden slutten av 1940-tallet, mente at nedgangen i bestanden fra 1950 til 1970 ikke kunne forklares med nedskyting. Han mente at landskapet ble ødelagt ved bygging av veier og hytter og etablering av store hogst-

Verneområdene i Vassfaret og Vidalen.

Områdevern – viktige årstall

1937: Mikkjel Fønhus var talsmann for å etablere landets første nasjonalpark i Bukollområdet. Forslaget gikk på å frede statens skoger sammen med oppkjøp av Unions skoger fra søndre del av Vidalen til Langvannet i Flå.

1939: Overenskomst mellom Turistforeningen og Landsforbundet for naturfredning om nei til turistkoier i de sentrale deler av Vassfaret.

1951: Vassfarets Venner ble formelt stiftet.

1954: Fredning av et 1,5 kvadratkilometer stort område i Vassfaret. Fredningen var basert på frivillighet fra grunneier og en årlig leie på kr. 200.

1956: Vassfarets Venner foreslo et 100 kvadratkilometers verneområde i Vassfaret. Et modifisert forslag ble sendt ut til høring av Naturvernrådet.

1964: Naturvernrådet la fram ønske om å frede Vassfaret, men området hadde for sterke næringsinteresser til at landskapet kom med i blant de 16 nasjonalparkene som ble foreslått.

1965: Forsvaret inngikk leiekontrakt med fire grunneiere om leie av

Skarslia sør i Vidalen. Planene om et skytefelt møtte sterk motstand.

1966: Dosent Kåre Elgmork i samarbeid med Zoologiseksjonen ved Universitetet i Oslo la fram fredningsplan for Vassfarområdet (Vassfaret og Vidalen).

1973: Miljøverndepartementet la fram forslag til midlertidig vern av 300 kvadratkilometer.

1973: Vassfarvassdraget ble varig vernet mot utbygging.

1977: Norges landbrukshøgskole lagde en utredning om de økonomiske konsekvenser av vern for landbruket.

1980: Miljøverndepartementets verneplan inneholdt et verneområde på 257 kvadratkilometer.

1981: Stortingsmelding om vern av Vassfaret.

1985: Stortinget gjorde endelig vedtak med etablering av Vassfaret–Vidalen landskapsvernområde på ca. 200 kvadratkilometer, Indre Vassfaret landskapsvernområde på 42 kvadratkilometer og ni naturreservater inkludert Bringen på 18 km².

De mest kjente hiområdene

1. Indre Vassfaret landskapsvernområde
2. Vassfaret/Vidalen landskapsvernområde
3. Bukollen naturreservat
4. Gomatdalen naturreservat
5. Middagsknatten naturreservat
6. Søndre Dyththolknatten naturreservat
7. Nordre Dyththolknatten naturreservat
8. Festningen naturreservat
9. Aurdalsseterberga naturreservat
10. Nevlingkollen naturreservat
11. Bringen naturreservat

flater. I to vitenskapelige avhandlinger påviser Elgmork en negativ sammenheng mellom antall bjørneobservasjoner og lengde av skogsbilveier og antall hytter. Disse resultatene er siden blitt bekreftet av studier av radio-merkede bjørner i Sverige og Nord-Amerika. Elgmork (1979) summerer opp forskningen på granskogenes og de bratte, ulendte liers betydning for bjørnen.

I 1973 utarbeidet Miljøverndepartementet et forslag til midlertidig vern av ca. 300 kvadratkilometer av Vassfaret–Vidalen og dette møtte stor motstand blant mange skogeiere. Grovt sett ble verneforslaget vennligere mottatt av hedølingene, men flåværingene var sterke motstandere. To grunneierlag i Flå trakk seg fra Vassfarurvalget i 1979, som en protest mot verneforslaget. Norges landbrukshøgskole utarbeidet i 1977 en utredning av de økonomiske konsekvenser av vern for landbruket. Selv om departementet gikk inn for reduksjoner i verneforslaget i mars 1980, reagerte Flå kommune

med å trekke sine representanter ut av Vassfarurvalget. Utvalget fant da at det ikke var mulig å komme fram til enighet om et verneforslag.

Departementet la fram verneplanen i oktober 1980, og da var noen av innrømmelsene trukket tilbake. Verneområdet fikk en total utstrekning på 257 kvadratkilometer selv om zoologene mente at et område på 400 kvadratkilometer var et minimum for en bjørnestamme. Verneforslaget ble delt i Vassfaret og Vidalen landskapsvernområde med mildest vern og et indre område under Bringen med strengere vern (naturrestat). Planen fikk hard medfart i Ringerike formannskap da det ønsket at den delen som ligger i Ringerike (Østre Vidalen) skulle tas ut av planen. Rådmannens innstilling la seg flat for næringsinteressene og politikerne hadde ikke ryggrad til å stå imot. Den lokale motstand må ha seiret når vi vet at flertalls-partiet, Arbeiderpartiet, i 1965 hadde en klar uttalelse for verneverdiene i Vidalen.

Verneplan blir vedtatt

Stortingsmeldingen kom i 1981 og delte vernet opp i to landskapsvernområder: Vassfaret–Vidalen og Indre Vassfaret. En grunn til skillet var at jordbruksinteressene stod sterkt i Vidalen med start av fellesbeite i 1980. Dessuten ble det tillatt å føre opp driftsbygninger og nye skogshusvær i Vassfaret–Vidalen. I tillegg til Bringen, inneholdt meldingen forslag til flere nye naturrestat, med de mest kjente hiområdene for bjørnen. Fortsatt lokal motstand og regjeringsskifter, gjorde at saken stadig ble utsatt og først i 1985 ble stortingsvedtaket gjort, altså hele 20 år etter Gudmund Harlems svar i Stortinget. Det var ikke bare, men mest bjørnefredningen, som ga bakgrunn for vernet av Vassfaret-området. For å verne bjørnen, var det vesentlig å verne leveområdet, om det nå var høyereleggende og bratte, men ofte frodige skoglier eller blåbærgran-skog av god bonitet. Sendretktheten i vernesaken har gjort at bjørnen nærmest har gått ut, men noen av skogliene og de fine dalene med vann og vassdrag har vi fått tatt vare på for etterslekten.

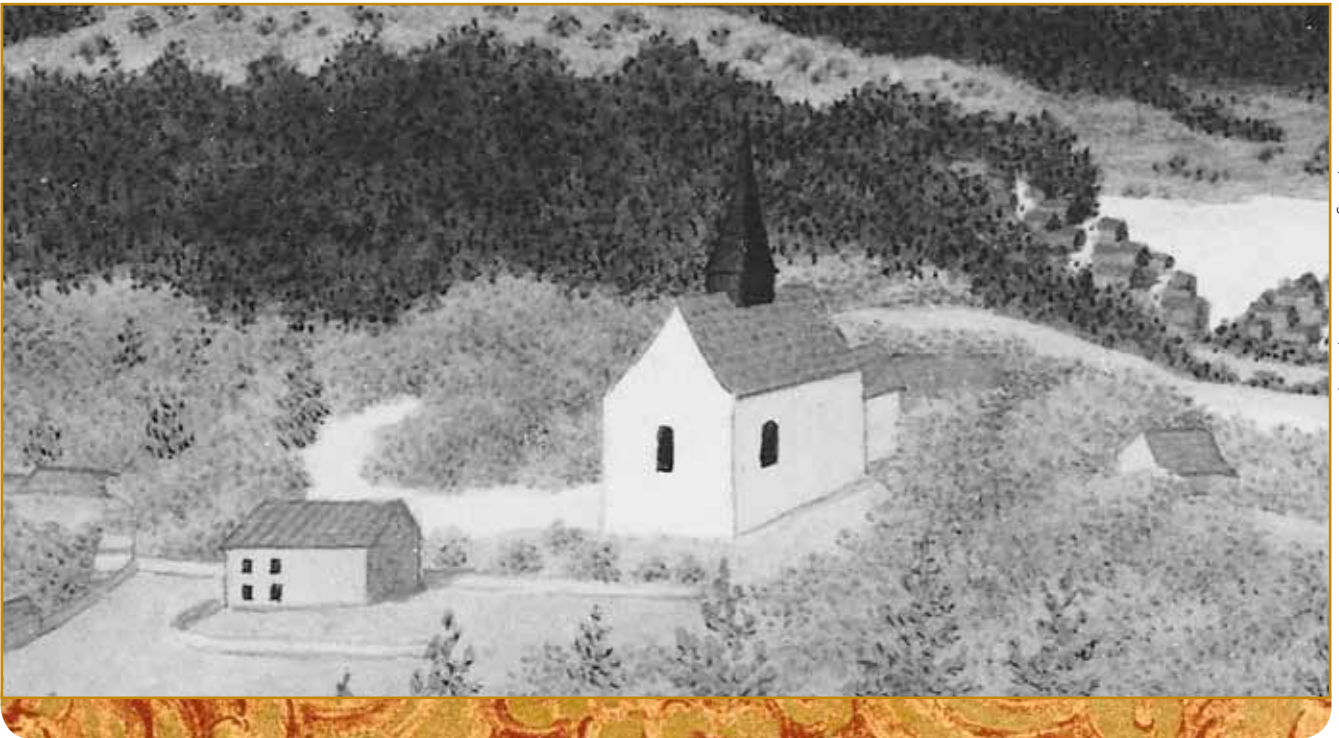
KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Berntsen, B., 1994: Grønne linjer. Natur- og miljøvernets historie i Norge. Grøndahl Dreyer/Norges Naturvernforbund. 312 s.
- Brundtland, G. H., 1997: Mitt liv 1939-1986. Gyldendal Norsk Forlag. 431 s.
- Dokken, E. H., 1954: Bjørnen. Om bjørn, bjørnejakter og bjørnejegere. Gyldendal Norsk Forlag. 127 s.
- Elgmork, K., 1966: Fredningsplan for Vassfaret. Utarbeidet i samråd med Zoologiseksjonen, Universitetet i Oslo. Blindern. 12 s. + 3 s. vedlegg
- Elgmork, K., 1966: Plan for bevaring av bjørnestammen i Vassfartraktene. Norsk Natur nr. 2/1966.
- Elgmork, K., 1976: Verneplan for Vassfaret – 10 år etter. Norsk Natur nr. 5/1976.
- Elgmork, K., 1979: Bjørn i naturen. Gyldendal Norsk Forlag. 179 s.
- Elgmork, K. (red.), 1983: Natur og menneske i Vassfaret. Universitetsforlaget. 220 s.
- Elgmork, K., 1999: Bjørnens liv. Kolltopp Forlag. 114 s.
- Kvarteig, S. W., 1999: Vassfaret. En analyse av forestillinger, forventninger og opplevelser. Hovedfagsoppgave i folkloristikk. Institutt for Kulturstudier. Universitetet i Oslo. 116 s.
- Miljøverndepartementet, 1980: Verneplan for Vassfaret. 32 s. + vedlegg 7 s. vernebestemmelser
- Miljøverndepartementet, 1981: Vern av Vassfaret. St. meld. nr. 122 (1980–81). 22 s.
- Miljøverndepartementet, 1982: St. meld. nr. 70 (1981–82). Om tillegg til St. meld. nr. 122 (1980–81) Vern av Vassfaret. 4 s.
- Ringerikes Blad, Hønefoss 1952
- Skage, O. R., 1967: Vassfaret. Oppdragsrapport med forslag til arealdisponering i Vassfaret med tilliggende områder. Norsk institutt for by- og regionforskning. Plan 20 s. + utredning 62 s. + diverse vedlegg.
- Stortinget, 1982: Innst. S. nr. 269 (1981–82). Innstilling frå kommunal- og miljøvernkomiteén om vern av Vassfaret. (St. meld. nr. 122 for 1980–81 og St. meld. nr. 70 for 1981–82). 5 s.
- Vassfarets Venner: Protokoll – finnes på Ringerike bibliotek, Hønefoss.

FORFATTEROMTALE

Ragnvald Lien er født på Sokna i 1951. Han har vært speider i flere perioder, både ulvunge, guttespeider og roverleder. I 1965 begynte han på realskolen i Hønefoss. Examen artium på naturfaglinjen i 1970 ga grunnlag for realfagsstudier på Blindern. Etter et kort opphold som vitenskapelig assistent i Bergen, fikk han fast lektorstilling ved Ringerike gymnas i 1977. Lien har siden vært tilsatt ved skolen, fra 2005 som assisterende rektor. I 2009 var han konstituert rektor og fra 2010 rektor.

Arkivett: Catharine Kølbe, trolig i 1835 eller 1850 (usikkert).

Hougs Kirke paa Ringeriget.

Nabokrangel med dødelig utfall *i Haugsbygd*

Den 4. april, 2. påskedag i 1768, var det en begravelse i Haug kirke som berørte alle i bygda.

Eieren av søndre Løken, Hans Jensen Løken (tidligere Sætrang), var ifølge prestens anførsel i kirkeboka, "dræbt og qvælet ihjel" av Ole Nilsen Sætrang, søskenbarn og nærmeste nabo på nordre Sætrang.

Jorunn Nerby Vannes

Sogneprest B. Schnitler hadde sikkert sine opplysninger fra lensmannen i "Haugbygden", Hesselberg, kanskje også av fogden (sorenskriveren) for Ringerike – Nils Michelsen Leth. Sistnevnte hadde allerede den 15. mars anmeldt Ole Sætrang som mistenkt for drap til amtmannen i Buskerud – Christian Dorph. Mistanken om drap var forsterket fordi Ole Sætrang var "undvigt" d.v.s. vært "på rømmen" og etterlyst i fogderiet siden 2. mars da den ulykkelige hendelsen hadde funnet sted. Ole Sætrang visste at det var grunn

til å frykte for livet dersom han ble siktet for drap og funnet skyldig. Etter gjeldende lov var det dødsstraff for "Manddrab" hvis det ikke kunne bevises at det ble handlet i nødverge eller at det var selvforskyldt og et uhell – "hvo som dræber anden, og det ikke skeer af Vaade, eller Nødværgе, bøde liv for liv".

Begravelsen i Haug kirke var en sorgens dag i bygda. På Løken var Tolline Haagensdatter Oppen, som var gift med Hans Jensen, brått blitt enke og deres syv barn hadde mistet faren på

en tragisk måte. På nordre Sætrang var Dorte Pedersdatter Western, gift med Ole, skremt over at husbonden var mistenkt for drap. Hun og deres syv barn visste heller ikke hvor han oppholdt seg, bare at han var "på rømmen".

Slektskap og naboskap

Hans Jensen på Løken og Ole Nilsen på Sætrang var søskenbarn. De var begge født og oppvokst på Sætranggårder, henholdsvis søndre Sætrang (østre) og nordre. Ole hadde eid nordre Sætrang siden 1750 da han kjøpte den av sin eldre bror Hans (Nilsen).

I 1755 ble Ole Nilsen og Hans Jensen naboer ved at Hans kjøpte Løken, til 1751 eiet av hans svigerfar løytnant Haagen Jørgensen Oppen. Antakelig for å finansiere kjøpet, solgte Hans Jensen straks den nordre delen av Løken som nå ble hetende lille eller nordre Løken. Hans del ble store eller søndre Løken. Fedrene til Hans Jensen på Løken og Ole Nilsen på Sætrang var brødrene Jens Hansen Gullerud og Nils Hansen Gullerud og kom fra nedre Klekken.

Brødrene hadde kjøpt hver sin Sætrangsgård. Jens Hansen Søre/Østre Sætrang i 1719, etter å ha vært bruker/oppsitter i mange år mens fogden Luth og deretter hans enke eide gården. Nils Hansen i 1721 av sin svigerfar Gudbrand Iversen Sætrang etter at han hadde delt gården i to like store deler hvorav den ene tilfalt datteren Guri, gift med Nils, og den andre sønnen Iver.

Foruten å være søskenbarn, var Hans og Ole Sætrang også inngiftet i hverandres familier. Ole Sætrangs eldste bror Hans og Hans Jensen på Løken var gift med hver sin søster – døtre av løytnant Haagen Oppen, Hans Nilsen på Sætrang med Elisabet Haagensdatter og Hans Jensen på Løken med Tolline Haagensdatter.

Spenninger i naboforhold

Var det spenninger mellom Ole på Sætrang og Hans på Løken? Det er kjent at Ole og Hans kranglet om gjerdingen i beitemarker som grenset til hverandre. I 1767 har denne kranglingen tilspisset seg og blitt en sak for offentligheten ved at Ole stevnet Hans fordi "kreaturene paa Löchen hadde været inde paa naboens eiendom og gjort skade der".

Om det var andre grunner, kan vi bare gjette oss til. Hans var kanskje blitt litt "storkar" som eier av store Løken?

Den store gjelden det viste seg å være på Løken ved skiftet i boet etter ham i november 1768 kan tyde på at Hans og Tolline levde på en "stor fot".

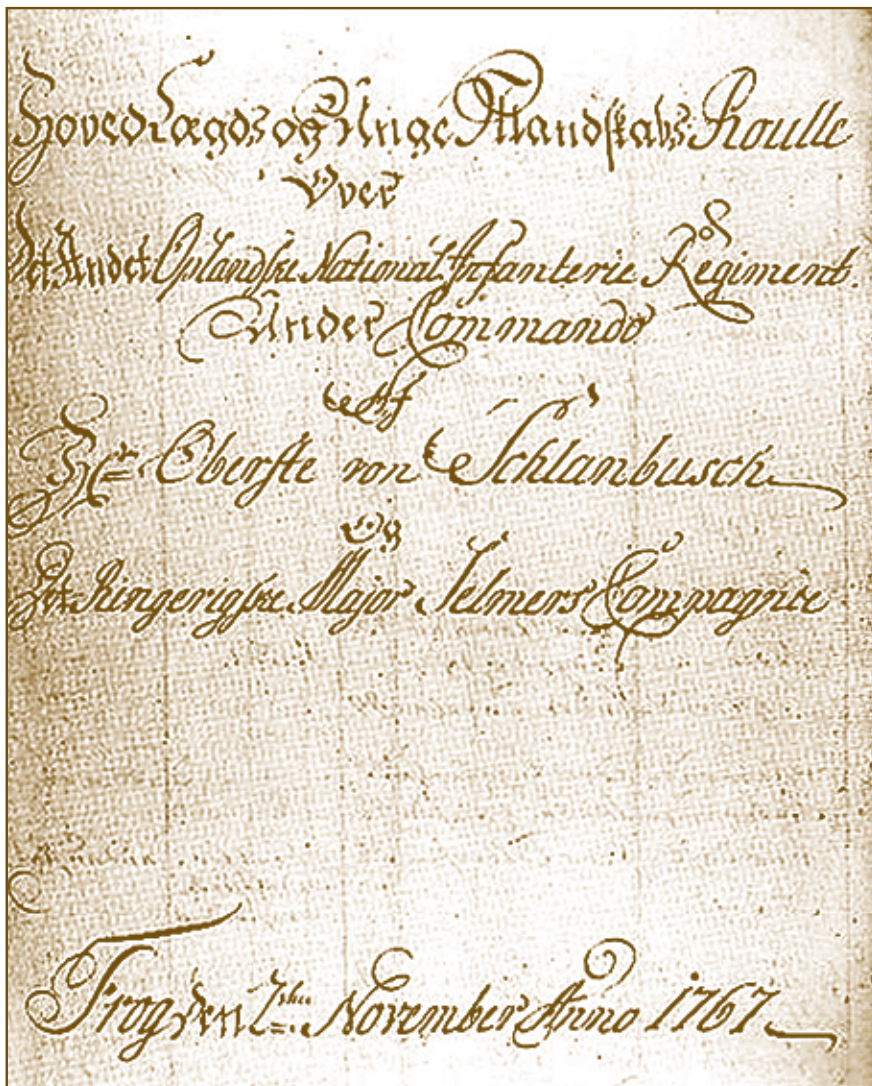
Annet kan ha vært at Hans og Tolline hadde tatt parti for Oles brorsønn Frederik (Hansen) da han i 1767 anla sak mot Ole for å ta igjen sin farsgård på odel. Frederiks moster (morsøster) Tolline på Løken hadde vel støttet sin søster Elisabeth og søstersønnen Frederik (Hansen) i odelsaken. Ole risikerte å miste gården han hadde bodd på i hele sitt liv.

Som bønder flest var både Hans og Ole "innrullert" som soldater. Ettersom Hans tilhørte et dragonregiment og Løken som storgård var "Dragon Quarter", var han rangert høyere enn Ole som sorterte under et infanteriregiment og var landvern-soldat. Om denne forskjellen i militær rang hadde noen betydning for forholdet mellom dem, vet vi ikke. For Ole ble hans status som landvern/soldat viktig, da han i mars 1768 fikk draps-sak mot seg.

Twist om vedlikehold

Twister mellom bønder om eiendoms-grenser og vedlikehold av gjerder (skogarder) var ingen sjeldenhet på 1700-tallet. En bonde kunne ilegges mulkt hvis ikke gjerdeplikten ble overholdt. Oftest endte det med forlik, men ikke sjelden endte det i tinget. Det sies at det var lite som kunne gjøre en bonde på 1700-tallet så sint som at annen manns fe beitete på hans marker. Det er også eksempler på at slike twister endte med drap og dødsdom. Som nevnt, var Oles begrunnelse for å stevne Hans, at kuene fra Løken hadde beitete på Sætrangs marker. At det skyldtes manglende eller dårlig gjerding, var kanskje så selvfølgelig at det ikke behøvde sies.

Ifølge tingbøker tok Ole ut stevning mot Hans første gang den 5. november 1767. Den ble utsatt, men tatt opp igjen 29. januar 1768. Denne ble også utsatt, tatt opp igjen den 3. mars og atter utsatt. Hans mente antakelig at det var urimelig av Ole å stevne han for en gjerdesak og han ble vel provosert av at Ole tok den opp for så å få den utsatt, gang etter gang. Oles begrunnelse for utsettelsene vet vi ikke.

Frontside på rulle for Oplandske Infanterie Regiment, for 1766 og 1767.

Kanskje fordi han på samme tid hadde odelsøksmålet fra brorsønnen Frederik (Hansen) gående.

Fra stevning til drapsmistanke.

Mest sannsynlig var det Hans Løken som fikk stand møtet med Ole Sætrang ”i plassen Langengen” den 2. mars. Kanskje for å overtale Ole til å trekke stevningen? At de møttes i Langengen, var sannsynligvis fordi det var beitemarkene her som hadde forårsaket stevningen. Det ble i ettertid sagt ”at de begge som Venner og god Forstaaelse ere indkomne i Langengen”, men at det så kom til munnhuggeri og håndgripeligheter (Klammerie) der ”Hans Jensen har selv været den, der hver Gang først har overfaldet og angreebet Ole Nielsen, uden at nogen igjen har seed den sidste at tilføye den først noget skadelig eller har rørt han i Halsen”.

Om etterforskningen

Selv om det ikke er dokumentert, var det antakelig ”HusFolket” i Langengen som meldte fra til lensmann Hesselberg om hendelsen og at det ikke gikk lenge før han kom til plassen. Av det han kunne se på stedet og ble fortalt av folk som var der, formodet han at det var begått et drap og at det var grunn til å mistenke Ole Sætrang for å ha begått det. Dette var derfor hva fogden fikk å vite da Hesselberg anmeldte hendelsen til ham.

Ettersom den mistenkte Ole Sætrang var borte og antakelig rømt fra bygda, var det Hesselbergs oppgave å etter søke ham for å få ham arrestert og stilt for (ting)retten. Av fogden fikk han dessuten i oppdrag å holde ”besigtelsesForretning” over avdøde Hans Løken. Vi vet at besigtelsesforretningen ble holdt før 15. mars ettersom det var denne dagen at ”attesten” fra ”besigtelsen” sammen med fogdens ”skrivelse” ble sendt til amtmann Dorph.

Ved besigtelsesforretningen har ”husFolkeene” fortalt at det silketørklet som den døde hadde om halsen, var så hardt strammet at man ”neppe kunde faae Lösnet det op”. Ifølge Hesselberg kan det ha skjedd da Hans ved ”sidste gjordte anfall da han trygede ham (Ole) til Væggen, skulde have været saa ulykelig at tage fatt i Halse Klæde og saaledes uforvarendes at treke det haardt samen; som den nærmeste

Aarsag til (dennes) plutselige henrykelse”.

Regimentsfeltskjærer Gertmann som foretok obduksjonen av avdøde, formodet at kvelningen var forårsaket ”af Strubens LufttRöhrs voldsome Tröckelse”. Gertmann var uvisst på hvor lenge den avdøde ”har været exponeret saadan ommelte Qvælelse (...) same tiid værende Druckenskabs tilstand som een (...) medvirkende Aarsage”. Feltskjæreren var av den formening at ”af det som Hans Jensen i Langengen er hendet, hands Död i Mangel af Hielpemidler er foraarsaget (...) og ej andet tilskrives, end Faldet over Stabben, som han selv har forvoldet sig”.

Rettergang i militærrettslig regi

Etter at amtmann Dorph fikk hånd om saken, fikk etterforskningen en ny vending. Den 30. mars fikk fogden brev fra Dorph der han gjorde oppmerksom på at fordi Ole Sætrang var soldat/landvern, skulle saken mot han i henhold til gjeldende bestemmelser etterforskes og dømmes av den regimentsrett han tilhørte selv om lovbruddet skjedde utenfor tjeneste. Dorph skriver: ”Naar den for begangene Drab paa Hans Løchen mistænkte og undvigte Ole Sætrang er Land-Værn, bliver den imod ham instituerende Action etc. at foranstalte fra Regimentet, hvorunder han sorterer. (...) Dersom det ey allerede er skeet vil Fogden besörge den undvigte og mistænkte Ole Sætrang om att i Fogderiet eftersögt, og om attrapere (pågripe), da til Regimentet afleveres.”

Ved hvert regiment var det en regimentsrett som dømte og fastsatte straff for soldater som begikk lovbrudd. Den ble ledet av en auditør – en militær embedsmann som representerte den lokale militære jurisdiksjon med ansvar for etterforskning av saker som skulle forberedes for krigsretten (generalauditoret)). Auditøren var underlagt generalauditøren som var øverste militære påtalemyndighet og hadde tilsyn med disiplinærsaker og avsa dommer for krigsretten.

Ifølge militære ruller fra 1767 tilhørte Ole Sætrang 2. Oplandske Nationale Infanteriregiment der oberst Schlanbusch var sjef. Regimentets auditør (og kvartermester) var Thomas Jensen og Johan Gertmann var feltskjærer. Johan Lengnick var generalauditør (krigsadvokat).

Det var auditør Jensen som på vegne av krigsretten utarbeidet tiltalen mot ”den for Mordet Sigtede Landværn Ole Nielsön Sætrang” og fikk ansvar for bevisførselen. Som vi ser nedenfor, var det Jensen som fremmet forslag til dom.

Leidebrev og forhør

Ole Sætrang ble værende på rømmen til begynnelsen av juni. Da hadde regimentsauditør Jensen åpenbart fått kontakt med ham og gjort ham oppmerksom på at han kunne få fritt leide ved å søke kongen om leidebrev. Ifølge lov og rett ga et kongelig leidebrev rett til å oppholde seg i landet og garanti for personlig frihet inntil den rettslige undersøkelsen var ferdig og dommen avsagt.

Etter innstilling fra Lengnick (krigsadvokaten) og bistand fra Jensen fikk Ole Sætrang den 8. juni kongelig ”leidebrev” fra ”Det Kongelige Cancellie”. I den forbindelse har Lengnick sagt til Jensen at det kunne ha vært en forglemmelse at Ole ikke hadde fått leidebrev tidligere. Brevet var et ”pass” som sikret Ole ”frie og ubehindret Adgang til sin sags forsvar” dvs. til å møte for å forsvare seg i retten uten å bli arrestert.

Etter at leidebrevet var mottatt den 8. juni, møtte Ole til ”Passforhør” hos regimentsauditøren. Etter dette skrev Jensen til Lengnick at ”de icke finder at det af det allerede Passforhör over den for Mordet Sigtede Landværn Ole Nielsön Sætrang, end at Han for Beskyldninger maa friekiendes”. Om Ole var inne til flere forhør, er det ikke opplysninger om.

Ole Sætrang dømmes

Den 3. august fremmet auditør Jensen følgende forslag til dom: ”(...) I Henseende til saadanne Omstændigheder skiønner ieg ey rettere, end at Ole Nielsen enten alleene paa Grund af manglende beviis om hands Skyldighed i Sigtelsen, aldeeles maae friekiendes, eller og at det Passerede imellem ham og Hans Jensen maae ansees for een saadan Vaade, der kand gjøre ham efter Lovens 6te bogs 11te Capit. 1 art. skyldig, til at betale den Afdödes Arvinger 40 Lod Sölv, og saa være Angerlös.

Den 13. august kom den endelige dommen fra generalauditør Lengnick.

Han skriver:

(...) Thi i det övrige er det oplyst at derudi den Anklagedes Forhold icke kand å være at formode nogen Dolus eller Forsætt at skade den afdöde; og om (...) ved leilighed at Defunctus sidste paa ham gjorde anfall da han trykede ham til Væggen, skulde have været saa u-lykkelig at Tage fatt Defunctus Halse Klæde og saaleedes uforvarendes at treke det haardt samen; som den nærmeste Aarsag til defunctii pludselige henrykelse; efterdie Vidnerne ere eenstemige derudi at defunct: stedse har haft et godt Helbreed: saa bliver saadand u-agtsom brugt Resistance efter billighed at andsee for en u-lykkelig hændelse, o at homicidium quisi Casuale som bevæger mig i Conformité med Hr: Reg: Quartermæster og auditeurs første Sentiment at andsee Lovens 6-11-1 applicable paa dennes F (...).

Som vi ser oppnådde ikke Ole Sætrang full frikjennelse som auditøren primært fremmet forslag om, men ble dømt etter Chr. Vs Norske Lov, Siette Bog. 6. Cap Om Manddrab, artikkel 11. 1: ”Hvo som raader og tilskynder nogen at gjøre anden Mand Skade, saa at han derover bliver dræbt, bøde fuld Mandebot trende atten Lod Sølv”.

Dommen ble stadfestet av krigsretten og undertegnet av Kongen den 11. februar 1769.

Saken ble avsluttet ved at Ole Sætrangs regimentsjef oberst Schlanbusch fikk denne meldingen fra Lengnick: ”Den mig tilsente Krigs Rættssact og Dom over Ole Nielsen Sætrang, følger her ved tilbake med Kongens allernaadigste Resol: paatengning. Lengnick.

Konsekvenser for familien

For Hans Løkens familie, enken Tolline og syv mindreårige barn, var dødsfallet i mars 1768 en tragedie, ikke bare personlig og sosialt, men også økonomisk. Da Tolline som enke gjenomførte skifte høsten 1768, viste det seg å være mye gjeld på gården. For å dekke gjelden ble det november holdt auksjon der løsøre og halve søndre Løken ble solgt. Tolline og barna kunne dermed fortsette å bo der. I 1774 solgte hun også denne delen. Hvor Tolline og barna deretter ble av, har jeg ikke opplysninger om.

For Ole Sætrangs familie var det skremmende da faren ble mistenkt for drap og ettersøkt av lensmannen. Det var en lettelse da Ole i juni etter tre

måneder på rømmen, fikk fritt leide og kunne komme hjem. Helt trygge var nok ikke før etter 13. august og dommen var falt og han ikke fikk annen straff enn en bot. Nå var 40 lodd sølv en stor byrde den gang. Hvordan eller om boten ble betalt er ikke kjent.

Ole gjenopptok stevningen av Hans (ved enken) den 15. august med Oles eldste sønn Nils til stede. Den ble utsatt men i løpet av høsten gjenopptatt og utsatt to ganger til. Så kan den ha bortfalt etter at boet etter Hans ble gjort opp i november 1768 og en del av søndre Løken fikk ny eier. Ole fortsatte som bonde på nordre Sætrang i 20 år. Han ble begravd fra Haug kirke den 20. mars 1788.

Foto: Privat.

To gamle lønner. Det største var tuntre på nordre Sætrang.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

Litteratur:

- Christian Vs Norske Lov av 1687 – 6 Cap. Om Manddrab
- Johansen, G. O. 1997: Generaladvokaten og det militære rettsvesen. En historisk oversikt.
- Lagesen, A. 1930: Ringeriske slekter. Opplysninger om slekter og slektsgaarder II, Slekter fra Haug, anneks til Norderhov.
- Solberg, T. 2003: Sætrang/Setrang i Haug anneks til Norderhov Prestegjeld. Hringariki, pp
- Steinhamar, A. (red) 1914: Norderhov. En fremstilling av herredets utvikling til 1914

Digitalarkivet:

- Kirkebok Norderhov. Ministerialbok 1758-1774
- Skifteprotokoller 1768-1774 Ringerike og Hallingdal sorenskriveri
- Tingbøker 1766-1770 Ringerike og Hallingdal sorenskriveri
- Statsarkivet i Kongsberg, Alminnelig avdeling, kopibok 1-14 1766-1770: Brev fra amtmann Christian Dorph av 30. mars 1768. Transkript: Sten Høyendahl

Riksarkivet:

- Katalog Riksarkivet 2008: Regiments- og avdelingsarkiver ca. 1720-1817: Arkiv EA-5419 Kommanderende general (KG 1) med Det norske krigsdirektorium. Regimentsruller. Ruller for Det 2. Oplandske Inf.Reg. for 1766-67, for 2. Søndenfjeldske Dragonreg for 1765-67.
- Generalauditoriatet 1689-1878 nr. 2 kopibøker 020.13 nr. 6 pk. 10 1767-1773: Brev fra generalauditør Johan Lengnick 1) til reg. auditør Thomas Jensen av 10. juni og 13. august 1768 2) til oberst Schlanbusch 11. februar 1769.
- Generalauditoratet brev etter 2. Oplandske Infanteriregiment 1766-1786: Brev fra regimentsauditør Thomas Jensen til generalauditør Johan Lengnick av 3. august 1768.
- Kilderåd giver RA: Rolf Rasch-Eng. Transkript: Sten Høyendahl.

FORFATTEROMTALE

Jorunn ”Mosse” Nerby Vannes er født i 1932 på nordre Sætrang i Haugsbygd, og har bodd i Bergen siden 1963. Hun har artium fra Ringerike høyere skole i 1951. Hun er utdannet som fysioterapeut i 1956 og har vært ansatt ved sykehus og attføringsinstitusjoner fra 1956 til 1973. Hun var rektor ved Statens fysioterapihøgskole i Bergen fra starten i 1975 til den ble innlemmet i Høgskolen i Bergen i 1994. Deretter var hun leder av høgskolens internasjonaliseringarbeid fram til 1999. I årene 1991–95 var hun ansvarlig for oppbygging og drift av hovedfagstudiet i fysioterapivitenenskap ved universitetet i Bergen. Senere har hun studert idéhistorie ved Universitetet i Oslo hvorfra hun har en mastergrad fra 2008. Hun er æresmedlem i Norsk Fysioterapeutforbund og ble i 2007 tildelt Kongens fortjenestemedalje i gull.

Foto: Knut Espe – Buskerud fylkefotoarkiv

Demonstrasjon i Hønefoss for totalavholdet. Ungdomslaget Fremads musikk-korps går foran i toget.

Alkoholpolitikk i gamle dager

Produksjon og konsum av alkohol har lange tradisjoner i Norge. Alkoholen ble i mangt og mye sett på som et gode og hadde en viktig plass i samvær og fest. Helt fram til 1600-tallet dominerte det kornbaserte ølet og i noen grad den honningbaserte mjøden. Etter hvert ble det konsumert mer brennevin. Ringerike representerte intet unntak fra dette mønsteret.

Torbjørn Paule

Selv om sprit ble brukt i medisinsk sammenheng tidligere, for eksempel under Svartedauden, som herjet Norge i 1349 og 1350, var det først på 1600-tallet brennevinet fikk sitt store gjennombrudd i Norge. Med manglende renseteknikker smakte det nok ikke godt. Godt brennevin ble helst forbundet med urtebrennevinet til katolske munkene. I klostrene var det rike urtehager. Urtene ble først og fremst tilsatt brennevinet av medisinske grunner, men ga samtidig drikke-

varene bedre smak. Etter reformasjonen i 1536 forsvant de katolske munkene og dermed urtehagene i Norge. Tilgang på godt brennevin var derfor avhengig av import. Mange av urtetilsetningene fra middelalderen brukes fortsatt.

Selv om brennevinet per definisjon måtte ha vært det vi kaller dårlig hjemmebrent, gikk det sin seiersgang over landet og utkonkurrerte etter hvert ølet. Til produksjonen av brennevin ble det

brukt både korn og poteter. Brennevinet ble markedsført og oppfattet som en sunn drikk og medisin, som hjalp mot alskens sykdom. Det hadde overlegne lagringsegenskaper. Det ga i tillegg rask beruselse. Troen på brennevinets medisinske og sunne egenskaper holdt seg til langt inn i det 20. århundre.

Fra forbud til drikkeri

Etter flere år med hungersnød, hvor det ble klart at korn og poteter i større grad

måtte brukes som føde, innførte det danske styret i 1756 forbud mot brenning av sprit sønnafjells. Året etter ble forbudet gjort gjeldende nordafjells. I 1792 ble forbudet opphevet for byene. Dette hadde liten effekt siden forbudet på landsbygda, med 90 % av befolkningen, først ble opphevet 24 år senere.

Bondebefolkningen var forarget over at bare borgerne i byene skulle ha rett til å produsere sprit. Dette ble tatt opp som sak i det første ordentlige storting i 1816. Resultatet av behandlingen i Stortinget ble en lov som fastsatte at "enhver skatyder, Eier eller Bruger og Besidder af matrikuleret Jordegods" skulle kunne lage brennevin til eget hushold. Derimot måtte utskjenking av brennevin bare finne sted fra de "Gjestgiverier, Vertshuus eller Kroer" som var "fornødne for Reisende".

Loven, som man mente skulle bli til gagn i jordbruket, ble mottatt med stor begeistring utover landet, og betenkeligheter knyttet til mulige uheldige effekter, druknet både bokstavelig og overført i rusen den nye loven skapte. Det tok ikke lang tid før det putret i mange tusen brennevinskjeler i alle landets bygder, med et enormt konsum av sprit som resultat.

Drikking av sprit ble av de fleste ansett som et gode. At drikkeriet skulle ha negative effekter, var en fremmed tanke hos bøndene. Brennevinet ble sett på som en velsignet gave fra Gud, og noe som kvikket opp både kropp og sjel. Sprit ble vurdert som den beste medisin for de fleste sykdommer. Brennevinet var med overalt hvor folk møttes, enten det gjaldt gledelige begivenheter eller sørgelige tildragelser. Det gikk så

vidt at tjenestefolk, når de festet seg på gårdene, sikret seg rett til et visst antall drammer per dag. Embetsmennene delte stort sett bøndenes syn på brennevinet.

Etter hvert som problemene knyttet til det omfattende spritkonsumet åpenbarte seg, endret flere og flere holdning, og omkring 1840 var det blitt et klart flertall mot drikkeriet. Mange tok nå til orde mot den "Brændeviinsdjævel", som befolkningen var besatt av. Myndighetene klarte å reise en sterk opinion mot brennevin, og det ble etter hvert dannet mange måteholdsforeninger.

Formannskapsmøtet i Norderhov kommune 2. november 1839 behandlet blant annet et skriv fra lensmann Robsahm der han ba formannskapet å finne virkemidler mot drikking av brennevin. Formennene fra Sognedalen foreslo at det ble valgt en komité til å utarbeide en plan for en framgangsmåte for formålet "enten ved Indbydelse til Maateholdsforeninger eller andre Midler der kunde innskranke Overdaadighed". Formannskapet ga anerkjennelse for Robsahms "utviste, høist rosværdige Bestræbelse for i enhver Henseende at overholde god Orden i sit Ombudsdistrikt", men fant likevel ikke å kunne foreta seg noe i saken.

Omsetningen reguleres

Den sterke antipatien mot brennevinet bare vokste. Stortinget vedtok 6. september 1845 en lov som forbød salg av brennevin i mindre partier enn 40 pott (1 pott = 0,96 liter). Loven fastsatte at utskjenking av brennevin bare skulle foregå i gjestgiverier nødvendige for reisende. Det skulle samtidig betales en skatt på fire skilling per pott. Myndigheten til å bestemme hvor brennevin skulle omsettes, ble tillagt fattigkommisjonen i kommunen.

I et møte i Norderhov kommunes representantskap i 1846 behandlet man en søknad fra Ole Olsen Ringen om å få selge brennevin og levnettsmidler. Følgende vedtak ble gjort: "Da forsamlingen ikke kunde anse Brændeviin for Nødvendighedsartikel, men tvertimod antar at Udsalget derav kan foranledige Uorden, finder man ingen Anledning til at anbefale Andragendet". Vedtaket ble omtalt av redaktøren i Ringeriges Ugeblad på følgende måte: "Suppli-

Foto: Ukjent – Buskerud Fylkesfotoarkiv

Brennerigården i Nordre Park.

Foto: Ukjent – Buskerud Fylkesfotoarkiv

Brennerigården Nordre Park, interiør.

canten havde fortrinlig Krav paa en Bevilling som den ansøgte. Beslutningen, som fattedes enstemmig, maa derfor ansees for en glædelig Seier over den saakaldte "Brændeviinsdjævel". Man venter ogsaa at denne Fiende vil lide et betydelig Nederlag til anstundende 30. November".

Fattigkommissjonen fastsatte 11. desember 1846 det kvantum brennevin man mente ble omsatt av dem som hadde rett til utskjenking eller brennevinshandel. Dette ble gjort skjønnsmessig med resultat som vist i rammen:

Fattigkommissjonen fremmet forslag til formannskapet om at det ble brukt 200 Spd. til kontroll av alt ulovlig brennevinssalg og til ekstra politioppsyn. Representantskapet godkjente forslaget. I et fellesmøte 22. januar 1847 for de fire fattigkommisjonene ble Lorentz Henrik Meier ansatt som politiassistent med boplikt i Hønefoss. En instruks for stillingen, utarbeidet av sorenskriver Fougner, ble vedtatt. I tillegg til å kontrollere ulovlig salg og utskjenking av brennevin, skulle Meier holde politioppsyn i "Saugbrugsstedet".

Avgifter og brennevinsloven

For å dempe veksten i forbruket av øl og vin, vedtok Stortinget i 1854 et lovforslag som gjorde det mulig å avgiftsbelegge salg og skjenking i landdistriktene. I 1860 ble det vedtatt en tilsvarende bestemmelse for skjenking av øl i byene. Avgiften var knyttet til arbeidet med å begrense misbruket av øl og vin i kommunene, men det var relativt få kommuner som brukte retten til å legge avgift på salg og skjenking av øl og vin.

Det var fortsatt stor misnøye med de begrensede mulighetene til å redusere forbruket av øl. I likhet med i kampen mot brennevinet angrep man først produksjonssiden. I 1857 ble det derfor vedtatt en lov som la en avgift på mengden av malt som ble brukt ved ølbrygging. Dette førte til en betraktelig prisøkning på ølprodukter.

Fra rundt 1850 foregikk det en gradvis tilstramming i politikken når det gjaldt øl og vin. Grunnen til det var at disse varene mer ble ansett som substitutter for brennevin enn som et positivt alter-

Landh. Enkemadame Lagesen.....	8.000	potter
" og Gjestg. L. Glatved.....	5.000	"
" Hg. Warloe.....	2.000	"
" Bagge i Aadalen.....	2.500	"
Gjestg. Elling Amundrud.....	1.000	"
Truls Høstens Enke.....	600	"
Thor Syversen Braaten.....	100	"
Thorsten O. Egge.....	200	"
Peder Strande paa Oppegaarden.....	60	"
Gulbr. Narvesen Wehme.....	60	"
Ole Johnsen Støa.....	300	"

Tils. 19.820 potter

Avgiften utgjorde 660 Spd. 80 Sk.

Gjestgiver Thor Færden, landhandler Bigum

og apoteker Gøtzsche hadde frasagt seg retten.

nativ til bruk av brennevin, slik måteholdsfolket lenge hadde hevdet. Særlig for øl var bekymringene over det sterkt økende forbruket store. Schous bryggeri hadde i 1843 begynt å produsere bayersk undergjæret øl. Dette ølet hadde vesentlig bedre kvalitet og bedre lagringsevne enn det tradisjonelle overgjærede ølet. Det undergjærede ølet ble raskt populært og var bakgrunnen for etableringen av Ringerikes og Hadelands Bryggeri, senere Hønefoss Bryggeri, 29. desember 1854.

Den neste store endringen i norsk alkoholpolitikk ble gjort gjennom vedtaket av Brennevinsloven med ikrafttreden 1. januar 1869. Denne gangen var det øl og vin som sto på dagsordenen. Ved denne lovendringen ble øl og vin underlagt reguleringer ved innføring av en bevillingsordning for skjenking av øl, vin, mjød og sider for hele landet. Den nye bestemmelsen inkluderte bevilling for småsalg av vin, dvs. salg under 40 potter, på landet. Ved tildeling av skjenkebevilling kunne formannskapet og kommunestyret stille krav til utøvelsen av skjenkeretten. Innehaveren av en bevilling måtte anses egnet, og bevillingen skulle bare gjelde for ett år av gangen.

Det ble gitt adgang til å begrense skjenketidene for øl og vin, men begrensningene kunne ikke være mer omfattende enn de som gjaldt brennevin. Ved bevilling for skjenking av øl og vin ble det maksimale avgiftsbeløpet til kommunen fordoblet. Hovedårsaken til de nye bestemmelsene var at man vurderte småsalget, og særlig skjen-

ingen, som mest skadelig for samfunnsmoralen idet slik virksomhet medførte mye fyll.

Småsalg av øl og vin i byene var ikke underlagt noen begrensninger før i 1882, etter at Stortinget i 1881 hadde vedtatt en lov som sa at kommune-styrene kunne iverksette en bevillingsordning for alt småsalg av øl og vin. Bevillingen skulle gjelde for ett år av gangen. På samme måte som for skjenkebevillingen, kunne det stilles vilkår til bevillingsinnehaveren. Ifølge loven var det mulig for byene å forlange innløst rettigheter til skjenking av øl og vin som var blitt gitt før loven av 1869, og som i prinsippet var gitt for livstid. Som regel klarte man å innløse dem på frivillig basis. Salget av øl på landet var i 1875 gjort avhengig av kommunal bevilling.

Brenning og Brennerigården

I 1857 ble det på Nordsiden i Hønefoss startet et brenneri i en gård der Nordre Park i dag ligger. Gården ble bygd i 1855 og revet i 1934 etter mange års forfall. Grunnmurene kan ennå ses.

Initiativtakerne til brenneriet var Haagen Warloe og fogd Kahrs. Etter hvert ble flere med i virksomheten. Intensjonen bak tiltaket var at man ved siden av å tjene penger skulle lage godt brennevin av poteter fra Hønefoss' omland. Dessuten skulle man oppmun- tre og fremme potetavlen på Ringerike. Warloe var den største leverandøren av poteter til brenneriet, og visstnok den største potetdyrkeren gjennom tidene i Ringerike.

Prosjektet var lite vellykket, og det var nok så som så med fortjenesten. I hvert fall hevdet Warloe at han tapte 7 000 Spd. på tiltaket. Brenneriet var i gang vintrene 1857–59. Vinteren 1860 var det ingen aktivitet der. Deretter var brenneriet i drift bare en kort tid i 1862. Brennerigården ble kjøpt av Hønefoss Bruk i 1863 for å tjene som bolig for arbeiderne ved bruket.

Brennevinssamlagene

I 1871 ble det vedtatt en lovendring som innebar at ikke bare enkeltpersoner, men også kommunalt kontrollerte aksje- eller partsselskaper, såkalte samlag, kunne gis bevilling for salg og skjenking av brennevin. Etableringen

av samlag var basert på erfaringene med et slikt system i Göteborg og det forhold at samtlige bevillingshavere for skjenking og salg av brennevin i Kristiansand i 1870 hadde frasagt seg sine bevillinger. Byen var derfor tørrlagt. Det første samlaget i Norge ble således etablert i Kristiansand i 1871.

Brennevinssamlagenes virksomhet var begrenset av kommunegrensene, og vedtektene måtte godkjennes av kommunen. Hele overskuddet skulle gå til allmennyttige formål i vedkommende kommune. En viktig begrunnelse for loven av 1871 var ønsket om å legge skjenkingen av øl og vin under brennevinssamlagene.

Ordningen med samlag spredte seg raskt til flere byer og i 1879 var det etablert kommunale samlag i 32 byer i Norge, blant annet i Hønefoss. Det var fortsatt mulig å gi bevilling for salg og skjenking av brennevin til private i byer som hadde samlag, men i praksis ble slike bevillinger ikke gitt.

De kommunale samlagene hadde rett til å skjenke og selge øl og vin, og til å selge brennevin og vin i større kvanta enn 40 pottes. Samlagene ble stort sett et byfenomen, og antallet byer med samlag vokste fram til århundreskiftet. I 1895 var det etablert samlag i 51 av Norges den gang 58 byer.

Foto: Adolf Johansen – Buskerud fylkesfotoarkiv.

Brennevinssamlagets utsalgssted i Stabells gt. 7.

Foto: Adolf Johansen – Buskerud fylkesfotoarkiv.

Nordre Park. Brennevinssamlagets utsalgssted til venstre.

Ved etableringen av samlag ble det siste viktige prinsippet i den forebyggende delen av norsk alkoholpolitikk satt ut i livet, nemlig at det er myndighetene som har hånd om omsetningen av alkohol. Sammen med særavgifter på alkoholdrikker, begrenset tilgjengelighet av alkohol og informasjon om alkoholens skadevirkninger, var dermed den fjerde hjørnesteinen i norsk alkoholpolitikk lagt. Og det er disse hjørnesteinene alkoholpolitikken står på den dag i dag. Unntaket er salg i butikkene av alkohol med styrke under 4,75 %.

Hønefoss Brennevinssamlag

I 1883 ble det gjennomført aksjetegning for et brennevinssamlag i Hønefoss. Da det finansielle grunnlaget var brakt i orden, søkte samlaget kommunen om å få de to brennevinsettighetene som var bestemt for byen.

Ordfører Kr. Krohn arbeidet energisk for opprettelse av et brennevinssamlag for Hønefoss, og 28. desember 1883 innvilget byens formannskap enstemmig samlagets søknad. Hønefoss Samlag ble formelt stiftet 1. januar 1884. Det første styret besto av A. E. Weien, Chr. Tandberg og H. Røsseng.

Det ble etablert et kombinert utsalg og skjenkested både på Nordsiden og Sydsiden. På Nordsiden ble utsalget åpnet i H. Røssengs gård i Nordre Torv 4. På Sydsiden ble det etablert utsalg for Hønefoss samlag i Stabells gate 7.

Stabells gate 7 var visstnok den første murgården i Hønefoss sentrum. Den var bygd av gjestgiver Elling Amundrud. Hønefoss kommune hadde lenge kontorer her. Etter å ha forfalt i flere år, ble bygningen revet på slutten av 1990-tallet.

Foto: Ukjent – Buskerud Fylkesfotoarkiv.

*Hønefoss Mandssangforening 1885.
Samlagsbestyrer Anton Olsen nr. 3 fra høyre i første rekke.*

Foto: Knut Espe – Buskerud Fylkesfotoarkiv.

Demonstrasjon mot brennevinssamlaget før avstemningen i 1903 eller 1908.

Inntektene av ordningen var etter den tids målestokk formidable. Allerede det første året hadde man en omsetning på vel kr. 97 000. I 1912, etter 28 års drift, var omsetningen ca. kr. 330 000. En ikke liten del av overskuddet ble brukt til allmenntilgode eller veldedige formål. Det ble gitt midler til vann- og kloakkledninger, gatebelysning mv. Undervisningsmateriell til folke- og middelskolen ble finansiert med penger fra brennevinssamlaget, likeså gymnastikksalen ved Hønefoss folkeskole. Det ble gitt penger til folke-

biblioteket. Flere foreninger og lag ble tilgodesett med midler fra samlaget, blant annet avholdsforeningen, håndverker og handelsstandsforeningen, ungdomsforeningen og slumstasjonen. Til og med bedehuset fikk sitt.

Det er åpenbart at bystyret så på samlaget som et middel mot drukken-skapen i regionen. Et flertall av forsamlingen ble derfor svært fortørnet da distriktslege Bryhn i sin beretning for 1885 skrev at «Brændevinsdrik er

meget almindelig, og synes at være tiltaget, siden der blev oprettet Bolag i Hønefos, fordi der især lægges an paa at gjøre det indbringende». Bystyret protesterte «paa det Bestemteste» mot uttalelsen som det «fandt i høi grad uefterrettelig, idet man tør udtale som en sikker Sag at Tilstanden i den omskrevne Henseende er meget bedre end før». Dessuten veide selvsagt inntektene fra ordningen svært tungt for de folkevalgte.

I 1889 finner vi for første gang avholdspolitikere i Hønefoss bystyre. Samlaget hadde da søkt om en tredje brennevinsrettighet. Formannskapets flertall var for å innvilge søknaden, men etter påtrykk fra avholdsfløyen, endret dette flertallet «efter nærmere Overveielse» standpunkt, og søknaden ble enstemmig avslått på vedkommende representantskapsmøte. I 1893 forelå det nok en gang søknad om en ny skjenkerettighet, denne gang for Glatved Hotel. Selv om en sterk fraksjon i bystyret kjempet imot, ble denne utvidelsen av skjenkerettighetene vedtatt.

Lov av 24. juli 1894 ga avholdsfolk et nytt våpen i kampen mot alkoholomsetning, og debatten om de kommunale brennevinssamlagenes framtid nådde nye høyder. Loven fastsatte at det «ved almindelig Afstemning, hvori samtlige inden Kommunen bosatte Mænd og Kvinder over 25 Aar har Ret at deltage», skulle «afgjøres om Oprettelse eller fortsatt Drift af Samlag skal være tilladt inden Kjøbstadens eller Ladestedets Grændser». Mellom hver avstemning måtte det gå minst fem år.

Dette førte for Hønefoss' del til avstemninger i 1898, 1903, 1908 og 1913. Den første avstemningen i 1898 ga som resultat at 464 stemte for samlaget og 342 mot. Samlaget ble dermed opprettholdt. I 1913 vant motstanderne av samlaget for første gang idet 698 stemte for oppløsning. Avstemningsresultatet var relativt jevnt idet 604 stemte mot. Men, tallenes tale var klar. Det var flertall for oppløsning, og 30. juni 1914 ble Hønefoss Samlag lagt ned. I 1938 fikk A/S Vinmonopolet enerett på salg av vin og brennevin. Dermed forsvant de siste kommunale samlagene i Norge.

Hvorfor bør du ikke nedstemme Samlaget?

1. **Fordi** Hønefos Kommune nu mindre end nogensinde har Raad til at miste de Tusinder, Samlaget aarlgaars yder til Kommunekassen.
2. **Fordi** du og andre ikke taaler at paalægges en Skatteforhøielse af mindst 50 %, hvilket vil blive Følgen af Samlagets Nedlæggelse.
3. **Fordi** Misbrugen af Drikkevarer ikke vil aflage, men heller tillage, idet man fra andre Steder har Erfaring for, at Gaukenvæsenet er traadt istedet for det kontrollerede Salg.
4. **Fordi** Forretningslivet i Hønefos vil lide et Knæk ved, at Trafiken vil overføres til andre Byer.
5. **Fordi** de, der ønsker Drikkevarer, som Følge af de lette Kommunikationsmidler, har saa let Adgang til at rekvirere fra Kristiania eller Drammen.

En stor Del fornuftige Afholdsfolk finder ogsaa, at Nedstemning for Tiden ikke er heldig.

Altsaa:

Sid hjemme paa Afstemningsdagen, hvilket er det samme som at stemme for Samlagets Bestaaen.

„Ringerikes Blad“ - Kjøbhus Etkens Trykkeri. 1913

Avholdsbevegelsen

Den organiserte avholdsbevegelsen fikk grobunn i Norge fra 1859 da kvekeren Asbjørn Kloster stiftet den første totalavholdsforeningen i Stavanger. Fra den stammer Det norske Total-avholdsselskab.

Avholdsbevegelsen ble mikset med nyere varianter av kristendommen, sosialisme og annen radikal politikk. Dette var ganske påfallende i Hønefoss, og særlig Frelsesarmeens forkynnelse og stillingtagen mot alkoholen fikk grobunn i de såkalte lavere samfunnsklasser.

Hønefoss Totalafholdsforening ble stiftet sent på 1880-tallet og stilte i 1889 spørsmålet om det var mulig å drive avholdsarbeidet uten politikk.

At denne problemstillingen ble brakt på bane, førte til at avholdssaken og politisk arbeid ble parett i mange tiår framover. Fra rundt 1890 var alkoholen og avholdssaken et sentralt politisk tema i Hønefoss.

I 1891 ble Godtemplarlosjen Andvake dannet, og det ble fra det hold hevdet at «om alle blev forligte om at være Good-Templarer, skulle vi nok faa se, at ogsaa Arbeidersagen vilde tage mer fart».

I 1905 ble Fællesutvalget for Hønefos Avholdskorporasjoner etablert. Utvalget besto av Hønefos Totalafholdsforening, ungdomslaget Fremad og losjen Hønefoss Værn, og hadde som formål å øve press i kommunalpolitikken. Initiativtaker var sosialisten August Steinhamar.

Norsk alkoholpolitikk har fra århundreskiftet 1800/1900 og fram til i våre dager i stor grad været dominert av en saksmessig allianse mellom kristenfolket, avholds- og måteholdsbevegelsen, sosialistiske føringer og politiske partier med forankring i arbeiderklassen.

Forbud mot alkohol

Etter et par kortvarige forbudsperioder, besluttet regjeringen i 1917 å forby brennevin, hetvin og øl. Etter en avstemning i 1919 ble ølet frigitt for salg.

Etter handelsavtaler med Frankrike, Portugal og Spania i 1922 var Norge, for å få solgt fisk til disse landene, tvunget til å importere store kvanta brennevin og hetvin. I 1926 ble forbudet mot brennevin og hetvin nedstemt.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Braut, G.S. (2012): Store norske leksikon, snl.no, <http://www.snl.no/avholdsbevegelsen>.
- Brenden, O. (red.) 1948, Norderhov kommune, Det kommunale sjølstyre 1837 – 1937 – 1945. Rusdrikkomsetning, beverterbevilling, side 310 – 316. Norderhov kommune. Snorre Boktrykkeri. 1948.
- Fjeld, J. 1994-95: Hønefoss Brennevinssamlag, Heftet Ringerike 1994-95, side 61.
- Hauge, R. 1966: Alkohol i norsk historie, Norsk Epidemiologi 1996:6 (1): 13-21, Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning.
- Kveseth, P. & al. 2002: Hønefossboka 2002, Nota Bene reklame & design. Gjøvik Trykkeri AS.
- NOU 1995:24: Alkoholpolitikken i endring, 3 Det historiske grunnlaget for norsk alkoholpolitikk, side 1 – 22, <http://www.regjeringen.no/nb/dep/ad/dok/nouer/1995/nou-1995-24/4.html?id=140429>.
- Ropeid, A. 1952: Hønefoss, første bind, Sagbruk og sagarbeidere 1600 – 1800, utgitt av Hønefoss kommune til byens 100-årsjubileum som kjøpstad i 1952. Grøndahl & Søn, Oslo.
- Ropeid, A. 1965: Hønefoss, annet bind, Handverk og industri 1800 – 1900, Ringerike kommune. Grøndahl & Søn, Oslo.
- Ropeid, A. 1968: Hønefoss, tredje bind, Kirke og skole – sentrum og service 1800 – 1963, Ringerike kommune 1968. Grøndahl & Søn, Oslo.
- Rønniksen, N.J. (2012): Aqua vitae – “livets vann”, Terra Buskerud, http://www.historieboka.no/Modules/historiebok_tidsepoke_region_artikkel.aspx?Obj
- Rønniksen, N.J. (2012): Mineralvann og øl, Terra Buskerud, http://www.historieboka.no/Modules/historiebok_tidsepoke_region_artikkel.aspx?Obj
- Østlund, J.H. 1999: Ringerike i gamle dager, s. 53, Brennerigården. Kolltopp Forlag.

FORFATTEROMTALE

Torbjørn Paule (f. 1939) er sivilingeniør fra NTH, Bygningsingeniøravdelingen. Han har hatt en rekke ledende stillinger i Norges geografiske oppmåling/Statens kartverk. Han har vært generalsekretær i Norges Naturvernforbund og daglig leder i den landsomfattende profesjonsorganisasjonen GeoForum. Han har vært formann i Ringerike Historielag og Hringarikis Venner. Paule har skrevet bok om den økonomiske kartleggingens historie i Norge og vært bidragsyter i flere bøker og tidsskrifter. Han har vært redaktør av tidsskriftet Posisjon. Paule har vært medlem av Heftet Ringerikes redaksjon siden 2005 og er for tiden redaktør av heftet.

Hønefossen – industriutvikling før elektrisitetens inntog.

Miljøvennlig energi i 100 år

8. desember 1912 startet driften av Hønefoss kommunale elektrisitetsverk. Åsa kraftstasjon ble åpnet og kraft ble overført til Hønefoss. Dette ansees som starten av Ringeriks-Kraft, og selskapet kan feire sitt 100-årsjubileum i 2012.

Av Ole Selvaldrud

Elektrisiteten hadde imidlertid hatt sitt inntog i distriktet tidligere. Alt i 1882 monterte eieren av Hønefoss Brug et prøveoppheng av elektriske lamper på Hønefoss bru. Dette var samme år som Thomas A. Edison tente sin første lysgate i New York og London. Tre år seinere ble en av verdens eldste generatorer installert på Follum Træsliperi, og Hønefoss Brug fikk permanent elforsyning som sørget for belysning i noen av byens gater. Flere private kraftverk ble etablert og interessen for dette nye fenomenet ble også en politisk sak for

byen og distriktet. Kraftutbygging og fordeling til virksomheter og private hjem har senere vært en vesentlig forutsetning for den voldsomme sosiale og teknologiske utviklingen. De siste årene har bærekraftig utvikling og fornybar energi kommet på den nasjonale agendaen. Med bakgrunn i de lokale ressursene har Ringeriks-Kraft satset på utvikling av moderne jordvarme- og biovarmeanlegg. Distriktet var tidlig ute, og har siden vært i fremste rekke til å delta i denne utviklingen takket være framsynte politikere og dyktig ledelse i ulike tider.

I framstillingen nedenfor vil vi ta for oss utviklingstrekk i norsk energiforsyning og hvordan Ringeriks-Kraft har tilpasset seg disse. Det er ikke ment å gi et utfyllende bilde av historien. Utviklingen av energibransjen har vært preget av forholdsvis stabile perioder, som avsluttes med større fundamentale beslutninger som endret forutsetningene i systemet. Dette kan vi kalle faser.

Den første fasen

Fasen fra 1906-1945 kjennetegnes best med lokalt initiativ. På den ene siden fikk vi den kommunalt dominerte

alminnelige forsyning som staten ga prioritet. På den andre siden fikk vi den private storindustriens kraftutbygging.

I ringerikskommunene ble det i denne tiden etablert kommunale fordelingsverk (Hønefoss, Norderhov, Ådal, Tyrstrand, Hole), og både private og kommunale kraftselskaper skaffet seg lokale utbyggingsprosjekter for å tilfredsstille økt etterspørsel av elektrisk energi. Nettutbyggingen ble i første rekke etablert i tilknytning til de lokale kraftverkene, men det ble etter hvert behov for å knytte de ulike nettene sammen med naboene for å sikre nødvendig kraftforsyning. Behovene var ofte større enn egne muligheter, og det ble forhandlet fram kraft- og utvekslingskontrakter.

Åsa kraftstasjon ble den første store utbyggingen i regi av Hønefoss kommunale elektrisitetsverk. Stasjonen utnytter et fall på ca. 340 m fra damanlegget ved Damtjern ned til Åsa. I stasjonen ble det montert to Pelton-turbiner, hver på 300 kW. Disse turbinene har vært i drift fram til i dag som de eldste høytrykk Pelton-turbiner i landet. I løpet av 2012 skal stasjonen moderniseres, og de to turbinene byttes ut etter 100 års drift.

Før kraftstasjonen i Åsa var en realitet måtte området kjøpes, og stein til den veldige muren måtte brytes og kjøres fram. Hele anlegget pluss vokterbolig kostet drøye 600 000 kroner. Kraften ble overført til Hønefoss via en 7 km lang kraftledning til Støa i Haug, og derfra i kabel over Storelva. Forsyningsspenningen var 220 V for motorer og 130 V for lys. Ringerikes Blad skrev i sin nyttårsoversikt i januar 1913:

”Året Forløp i Aasa-anleggets tegn. Aasa først og Aasa sist. Efter mange gjenvordigheter og motganger – hvis aarsaker vi her ikke skal komme ind på – kan vel 8. desember noteres som fuldendelsesdagen for anlægget. Ved nyttaar var anlegget i fuld drift. Aaret vil saaledes bli et markert minneaar for Hønefoss”.

Åsa kraftverk ble raskt for liten og i 1918 kjøpte Hønefoss kommune Hønefoss Bruk med eiendommer og rettigheter av Edward Lloyd Ltd. for

3,2 mill. kroner. Norderhov kommune ble også med på dette med vilkår om at begge parter ble stilt likt med hensyn til rettigheter og plikter. Med på kjøpet fulgte blant annet en kraftstasjon med ytelse på 340 kW. Denne stasjonen ble etablert i 1909 nederst i fossen. Dette resulterte i opprettelsen av et nytt selskap, *Hønefoss Bruk med kraftanlegg*, og Hønefoss kommunale elektrisitetsverk ble et rent distribusjonsverk. Det samme ble Norderhov kommunale elektrisitetsverk. I 1938 byttet Hønefoss Bruk med kraftanlegg navn til *Hønefoss og Norderhov Kraftverk*. Det nye produksjonsselskapet satte raskt i gang med planlegging av ny stasjon i Hønefossen, og 1. desember 1920 ble kraftstasjonen *Hønefoss I* satt i drift med 4 turbiner. Selskapet overtok samtidig Åsa kraftstasjon. Kraftselskapet kunne nå produsere den kraften som byen og distriktet i lang

tid framover hadde behov for. Dette var imidlertid avhengig av vassføringen i Begna, som ennå var lite regulert. De store investeringene i produksjonsanlegg skulle skape vanskeligheter i flere år, spesielt i nedgangstidene i tredveåra.

Den andre fasen

Fasen fra 1945 til 1990 kjennetegnes med industrialisering. Landet skulle bygges. De kommunale elektrisitetsverkene skulle fortsatt ha ansvar for å bygge ut nettet, men det var de store selskapene som fikk et reelt ansvar for kraftoppdekkinga. Staten gikk aktivt inn for å legge forholdene godt til rette for industrien ved inngåelse av langsiktige kontrakter, spesielt til kraftkrevende industri. Naturverninteresser og miljøtenking fikk større gjennomslag og andre profesjoner enn ingeniørene fikk innpass i bransjen.

Åsa kraftstasjon 1912 – Ringeriks-Krafts vugge.

Hønefossen var grunnlaget for industriutvikling.

Ringerike og Norderhov kunne i denne perioden nyte godt av at de hadde god tilgang på kraft og kraftrettigheter blant annet ved deltakelse i Buskerud fylkes utbygging av Ramfoss Kraftanlegg (i utløpet av Krøderen) og Statens Tokkeutbygging. Dette sikret tilførsel av henholdsvis 900 kW og 1000 kW fra og med høsten 1958. Det ble også inngått avtale med A/S Viul Træsliperi om leie av 3 000 kW.

I 1964 ble distriktets fem kommuner sammensluttet til en kommune, og de respektive kommunale elektrisitetsverk sammen med Hønefoss og Norderhov Kraftverk ble slått sammen til *Ringerike Kraftverk*. Administrasjonen flyttet inn i lokalene som Hønefoss kommunale elektrisitetsverk hadde i Fossveien. I 1977 ble Hole igjen egen kommune, og i 1983 ble det vedtatt et interkommunalt kraftverk, *Ringerike interkommunale kraftverk (RIK)* med eierskap på 88 % og 12 % på henholdsvis Ringerike og Hole kommune.

I denne fasen var myndighetenes holdning at fylkene skulle ha som oppgave å skaffe tilstrekkelig kraft til kommunene. Buskerud hadde bygget to transformatoranlegg i distriktet i den

hensikt. E-verket hadde imidlertid fortsatt intensjon om å sikre kraftbehovet mest mulig fra egne krafttilganger og etter lengre diskusjoner ble den nye stasjonen ved fossen bygget. *Hønefoss II* sto ferdig i 1978. Utbyggingskostnaden beløp seg til 76 mill. kroner. RIK hadde igjen stor egendekning av kraft, men økonomien var stresset og dette satte sitt preg på driften i åttiåra.

Samtidig som diskusjonen innen bransjen om markedsorientert energiforsyning fikk RIK og Hadeland Energiwerk (HEV) anledning til å kjøpe produksjonsanleggene i Randselva. Etter intense forhandlinger, og i konkurranse med andre aktører, lyktes det å overta disse anleggene fra Viulgruppen i 1991 for 308 mill. kroner. RIK og HEV eier 50% hver i *Viul Kraft AS*.

Med dette hadde RIK lagt grunnlaget for å møte den nye tiden med markedsbasert energiforsyning. Den nye energiloven av 1990 representerte stor endring, og en bransje som tidligere var preget av monopolvirksomhet måtte raskt tilpasse seg konkurranse.

Den tredje fasen

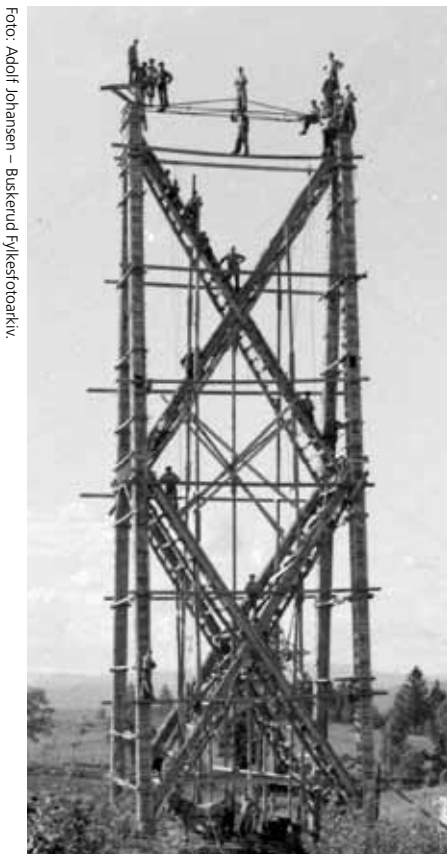
Fasen fra 1990 kjennetegnes av markedstilpasning som følge av den nye energiloven. Ut fra den generelle holdning at markedskreftene skal regulere aktivitetene innen energiproduksjon og omsetning basert på tilbud og etterspørsel, blir både lovgivning, organisering og beslutninger utformet.

Den nye energiloven fra 1990 la til rette for konkurranse innen kraftproduksjon og omsetning. Nettvirksomheten er fortsatt monopolvirksomhet, og blir sterkt styrt av strenge

rammevilkår som settes av NVE.

Etter noen år (1996) ble RIK i likhet med de fleste andre energiselskaper i landet omdannet til aksjeselskap. Etter over 20 år med konkurranseutsatt energiforsyning har de tradisjonelle e-verkene blitt vesentlig endret. Nye aktiviteter som børshandel med energi, bredbåndutbygging og alternativ energiproduksjon har gitt nye muligheter for forretningsutvikling. Ringeriks-Kraft har deltatt i dette på en aktiv måte, men fortsatt er det distribusjon, entreprenørtjenester, strømsalg og vannkraftproduksjon som er kjernevirksomheter i bedriften. Blant annet har Ringeriks-Kraft i senere år skaffet seg produksjonsanlegg utenfor distriktet. Kraftstasjonene *Aall-Ulefoss (2011)* i Telemark og *Vittingfoss (2004)* i Numedalen har blitt kjøpt opp av Ringeriks-Kraft. Disse bidrar med ca. 150 GWh årlig produksjon av totalt ca. 400 GWh som er normalproduksjon i Ringeriks-Krafts anlegg.

I 2012 har Ringeriks-Kraft 19 500 kunder knyttet til nettet, men det er ikke lenger tilbake enn 1954 siden de siste kundene i Nes fikk strøm. Nettet har hatt en formidabel utvikling siden begynnelsen. I 1937 var det etablert 5 km høyspentkabler og 14 transformatorbokser. I dag består nettet av 414 km høyspentlinjer, 347 km høyspentkabler, 790 km lavspenluftledninger, 840 km lavspen jordkabler og 1 322 nettstasjoner med en samlet ytelse på 360 000 kVA. 1. april inngikk forsyningen på Follums industriområde også som en del av forsyningsområdet. Med grunnlag i behovene for drifts- og montasjetjenester i egen virksomhet har Ringeriks-Kraft utviklet en entre-

Bygging av kraftmast i Hole før 1924.

Ved Jaklefoss: hardt arbeid krever en pust i bakken.

prenørvirksomhet som snart selger like mye eksternt som internt. Dette betyr at selskapet i sitt 100 år har nesten 100 ansatte, og 20 årsverk mer enn til eget behov. Dette tilfører regionen vår inntekter pluss en sterkere beredskap.

Etter overgang til aksjeselskap i 1996 har Ringeriks-Kraft tilført eierne et årlig utbytte på snitt 20 mill. kroner. Indeksjustert totalpris til kunder har i følge NVE vært stabil i perioden fra 1996. Strømprisen har hatt en betydelig økning (ca. 50 %), mens overførings- og distribusjonskostnadene er redusert med ca. 20 %. Statlige avgifter, som utgjør 1/3 av totalprisen, har vært stabil i samme tidsrom.

For Ringeriks-Kraft har verdens behov for ny fornybar energi ført til beslutningen om oppgradering av både Vittingfoss og Åsa kraftstasjoner. Utbygning av bioanleggene på Sundvolden og Tyristrand skole, samt jordvarmeanleggene på Vik, Elstangen og Nøstret er likeledes tilpasset en fremtidsrettet og moderne energiforsyningen.

Utviklingen av ringerikssamfunnet startet i fossene. Industrialiseringen var basert på utnyttelse av kraften i det rennende vannet. I begynnelsen gjennom kvenner, sagbruk og stamper, senere ved utbygging av moderne vannkraftanlegg. Med dette kunne industriproduksjon og annen virksomhet plasseres der det passet best siden kraften kunne overføres over lange avstander. Dagens ringerikssamfunn med en moderne og effektiv energiforsyning, e-verkets støtte til kultur og idrett og utbytte til eiere, er de moderne ringvirkninger fra fossens krefter.

I sin presentasjon i forbindelse med 100-årsjubileet har Ringeriks-Krafts direktør uttrykt seg slik:

I 2012 er vi jublanter, og vi feirer 100 år med miljøvennlig energi i regionen! Det har vært 100 år med en enorm utvikling. Fra å være en av de første i Norge og i verden som produserte elektrisk energi til en lyspære har vi blitt fullstendig avhengig av de mulighetene elektrisiteten gir oss. Vannkraft er en av

de reneste måtene vi kan produsere energi, men i et samfunn i utvikling er det viktig å følge med for å kunne bidra til en grønn fremtid. Vår satsning for de neste 100 år er derfor sterkt forankret i ny fornybar energi og miljøriktig energibruk med positive ringvirkninger for innbyggerne i vår grønne region.

Foto: Dag Johansen.

Helse, miljø og sikkerhet står i høyseset.

Foto: Dag Johansen.

Sundvolden Hotel varmesentral 2011.

Foto: Dag Johansen.

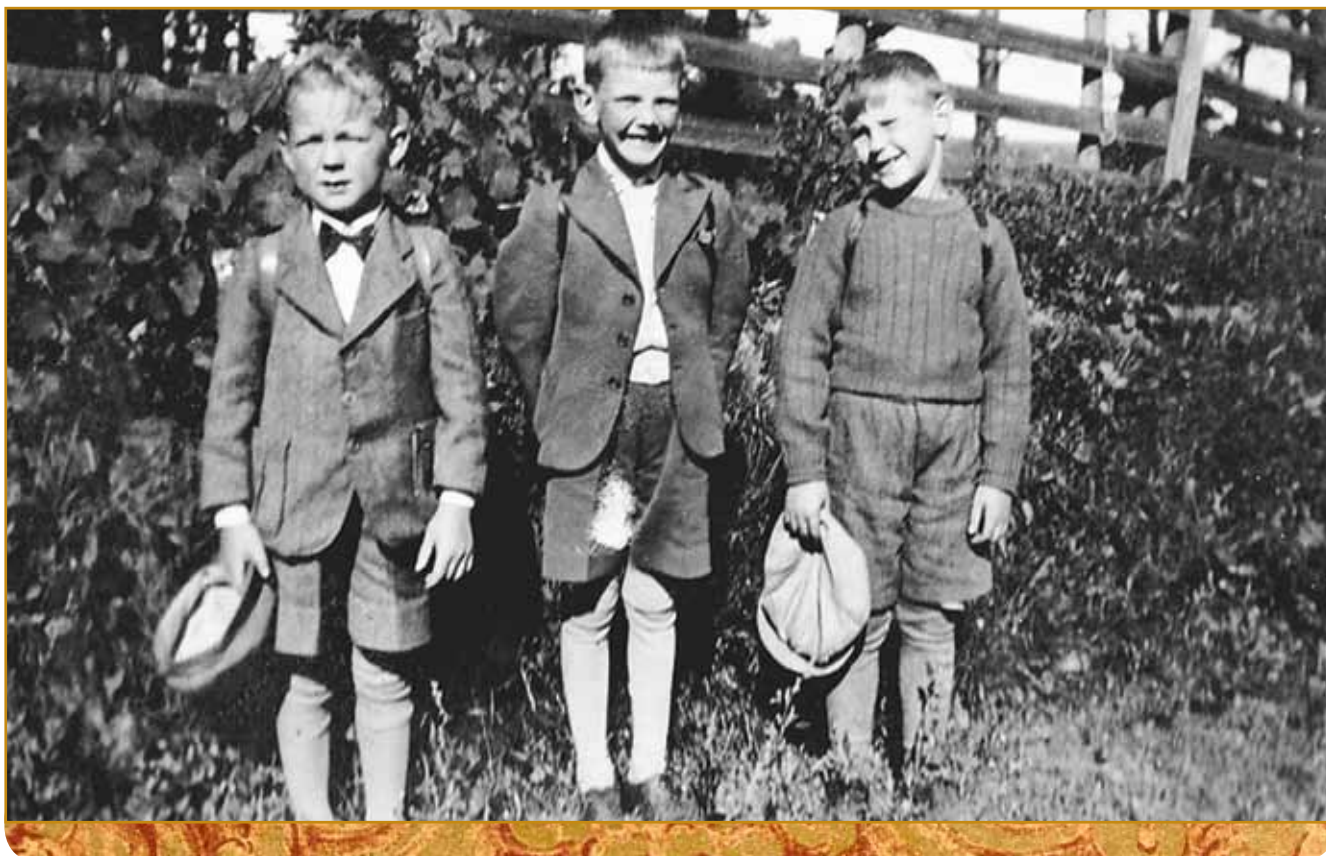
Moderne utstyr gjør linjearbeid tryggere og lettere.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Pettersen, L.Th. 1990: Elekrisitetsforsyningen på Ringerike gjennom 75 år. Ref. side 28:

FORFATTEROMTALE

Ole Sevaldrud (f. 1941) er fra Fjorda på Hadeland, men har i flere år vært bosatt i Kongsberg. Han er utdannet sivilingeniør og var e-verksjef i Kongsberg Energi i 17 år. Sevaldrud kjenner godt til Ringeriks-Kraft gjennom sin posisjon som organisasjonssjef og senere seniorkonsulent i perioden 1996 til 2003.

Tre 7-åringer på vei til første skoledag, august 1940. Fra venstre: Asbjørn Hansen, Trygve Johansen, Reidar Godtfredsen.

Vi var barn i *okkupasjonsåra*

Reidar Godtfredsen f. 1933, Bjarne Godtfredsen f. 1930, Trygve Johansen f. 1933, Asbjørn Hansen f. 1933, Ragnhild Kleven (Eidsgård) f. 1936. Vi var flere, noen er døde, noen har flyttet, så jeg konsentrerer meg om oss fire. Vi bodde i Vinterroa den gangen, og vi bor fortsatt her.

Ragnhild Eidsgård

Vi møtes ofte på vei til og fra sentrum og kommenterer vær og føre. Men i blant kommer vi sammen over en kopp kaffe eller to, og litt å spise. Da går praten livlig, og hukommelsen våkner om det jeg nå skal prøve å skrive om, siste verdenskrig, og hva vi som var barn minnes av godt og vondt fra de åra.

9. april 1940

Det var da Hitler-Tyskland kom til landet med sine bomber og granater, sin terror og sine restriksjoner. Jeg husker ikke mye, nærmest ingen ting fra denne dagen, jeg var så vidt 4 år gammel. Imidlertid tror jeg at jeg husker en episode – leieboeren vår, Olga Bråthen

kom hjem fra en tur i Hønefoss. Da hun møtte mor ute på gårdsplassen, sa hun: «Nå er det krig i landet, Marie, det står i VG».

Jeg husker ingenting fra evakueringen, men jeg har i ettertid blitt fortalt at vi reiste til Kleiva, fars barndomshjem, et lite bruk beliggende høyt oppe i åsen over bygda Simostranda, Modum kommune. Vi var mor, oss tre barn, Grethe 5 år, jeg 4 år og Arild 16 mdr gammel. Far bare fulgte oss fram, men han dro tilbake med en gang da vi hadde en grisunge som måtte ha mat hver dag. Det må ha vært en slitsom tur med oss tre, først en lang togreise fra Hønefoss til Åmot, så buss til Simostranda.

Dette var tidlig i april måned, med snøløysing, og veien (stien) opp til Kleiva var både glatt og snørik. Hvordan vi kom opp dit, vet jeg ikke, men Grethe syns hun erindrer en hest og vogn.

Hun husker også at hun ble skremt av mørket, og av sterk flydur over oss. Nå, som godt voksen kan hun fortsatt kjenne på denne redselen, og kombinasjonen av mørke og flydur i lufta over. Hvor lenge vi ble, vet jeg ikke, kanskje en uke. Både Grethe og jeg husker melken vi fikk, rett fra bestemors kuer, den var lunken og god. Onkel Andreas, som fortsatt bodde hjemme med foreldrene, var svært påpasselig med at vi unger fikk nok melk. Turen hjem ble vel som fram, bare i motsatt rekke-

følge. På jernbanestasjonen i Hønefoss sto far og møtte oss, og vi trodde vel at tilværelsen skulle bli som før.

Jeg husker lite fra denne tiden, men jeg har snakket med jevnaldrende fra området, og enkelte har klare erindringer om dagene. Bjarne Godtfredsen (f. 1930) husker at han ble så skremt av flydur, at han løp hjem til beste-foreldrene og gjemte seg i grisehuset. «Alle» huseiere holdt gris i denne tiden. Der lå han helt til faren etter litt leiting fant ham. Dagen etter fulgte hele familien: Tre generasjoner, ca. 15–20 personer i alle aldre mellom 4 og 75 år, oppfordringen om å evakuere, og gikk til gården Sørum mellom Tolpinrud og Ask. Besteforeldrene dro hjem igjen samme dag, de måtte fore grisen.

Trygve Johansen husker å ha blitt skremt av flydur, og at han og flere gjemte seg i skogen bak Godtfred Olsens hus, kalt Busebakk. Flere kom til, og han husker en jente i hvitt butikkforkle. Alle ropte: «Få av det hvite plagget, vi kan sees fra flyene!» Dagen etter gikk han og foreldrene til Skollerud i vestre Ådal, morens hjemsted. Noe som satt fast i minnet, var at bestefaren og en onkel snekret to kister. Han husker at det ble brukt hvitt, pent trevirke, og lagt trekors på lokket. Kampene gikk på den andre siden av elva Begna, og disse to personene var på vei til en brønn for å hente vann da de ble truffet av streifskudd fra motsatt side. Disse to var Kristian Røsholt (foto) og Kristian Torebråten. Kistene fraktet onkelen og bestefaren langs Ådalselva med båt til Hval kirke.

Asbjørn Hansen husker ikke selve dagen, men at han og foreldrene dro til en gård i dalen Sandaker mellom Veme og Ask. Faren var av de få som hadde bil, og det var meningen at de skulle kjøre. Imidlertid ville ikke bilen starte, så det ble å gå. Da de kom fram til gården, fant han fort ut at de ikke var de eneste som hadde søkt tilflukt der; der var mange familier, men han kjente ingen. Han husker at på en høyde bak gården kunne de stå og se over til Haugsbygd, hvor det ble bombet og hvor hus brant.

1941

Jeg var fortsatt et lite barn og har ingen spesiell erindring om vondt eller godt. Jeg husker at mor og en nabofrue, Tora

Bjarne Godtfredsen, 10 år i 1940.

Ragnhild Kleven, forfatteren, 4 år i 1940.

Grethe Kleven, 5 år i 1940.

Arild Kleven, 16 måneder i 1940. Han døde i 1979.

Tangen, gikk sammen om å vaske og skylle klær. De vasket klærne hjemme, før de lastet baljene med klær opp i trillebår, tok dem med ned bakkene til elva Begna ved Molvald og skyllet i rennende vann der! Dette var av de gode tingene, samarbeid naboer i mellom.

Hva jeg ellers husker er mangel på det meste til daglige behov. Det ble snart innført rasjonering på matvarer, melk, brødvare, fett (margarin), kjøtt og fisk, poteter og grønnsaker. Vi i Vinterroa var i den heldige situasjon at de fleste hadde litt jord som kunne dyrkes; poteter, gulrøtter og kålrot var vanlig å ha. Mor dyrka også sukkerroer. Disse leverte hun på Hønefoss Bryggeri og

fikk presset sirup av. Sirupen var veldig mørk brun og litt sterk på smak. Melet vi fikk kjøpt denne tiden hadde dårlig bakeevne, og under skorpen på brødet var det et hulrom, resten var halvrått. Mor stekte potetlomper, på disse var sirupen fin. Egen jord ble etter hvert for lite, og kommunen la ut for utleie det ubebygde området. Her kunne beboerne søke om tildeling av en «parsell» og dyrke etter ønske. «Alle» hadde en gris, som ble slaktet før jul og ga mye god mat. Mor hadde fått skaffet to geiter, som hun melket til oss barn. Melken var litt stram i smaken, men den gikk ned. Hun holdt også høner i kjelleren, og det ble noen egg, selv om kjelleren var litt mørk. Jeg kan ikke

Kristian Røsholt, skogs- og elvearbeider fra Hen, født 31.10.1899. Han ble skutt 16.04.1940 da han skulle hente vann.

huske at jeg sultet, men mor gjorde det sikkert, da hun nok ga oss barn av sin rasjon.

Frukt i den forstand vi mener nå, kjente vi ikke til. De som hadde en tilplantet frukthage, kunne ha epler, plommer og pærer, men sydfruktur visste vi ikke av. «Godterier», sjokolade/drops visste vi heller ikke hva var. Grethe søster og jeg leste ofte i et reklamehefte mor hadde, om «Freia desserter». Da kunne vi sitte og ønske oss sjokolade- og mandelpudding med vanilje- eller bringebærsaus. Vi kunne gå til nærbutikken og kjøpe bruspulver, innholdet var sikkert kunstig smak og kullsyre. I samme butikk husker jeg vi kunne kjøpe et lite pappbeger med kaviar. Pussig nok fantes det nok av denne vare. Jeg likte også fersk gjær, i begynnelsen var det ikke mangel på brødgjær.

Tyggegummi, hva var det? Vi kunne tygge intenst på en bit stearinlys, men det ble jo bare en grynet masse uten smak. Noen visste å plukke en spesiell type kvae fra grantrær, populært kalt «gokvae». Den ble rosafarget etter en stund, og kunne være seig som nåtidens tygegummi, men smakte jo kvae likefullt.

Tekstiler og skotøy måtte det søkes om til den kommunalt organiserte Forsyningnemnda, gjerne fulgt av attest fra lege om absolutt behov. Det kunne virke som om ingen hadde behov for mer enn ett par fottøy. Tidligere innvilget søknad

om vinterstøvler førte for eksempel til avslag på søknad om gummistøvler.

1941/42

Som om ikke krigssituasjonen og varemangel var nok, oppsto det en difteri-epidemi. Sykdommen rammet særlig små barn, og her i grenda døde en jente på min alder og hennes nyfødte bror. Det ble opprettet et lavterskelsykehus i området Ullerålgaten, kalt *Lasarettet*. I samme familie ble det innlagt tre halv voksne søsken, og de ble alle friske. Mange skolebarn mistet skolegang pga. innleggelse på lasarettet i uker og måneder. En av mine skolekamerater måtte vente et helt år med å starte skolegangen. Hun ville ellers ha mistet mye av første skoleåret. Det forekom også tilfeller av gulsott og tyfus, i tillegg til skabb og hodelus.

1942/1943

Hva gjorde vi unger i denne tiden? Vi hadde mye fritid, 3-dagers skoleuke, ikke alltid så mye heller. Eikli skole, hvor vi hørte til, var rekvirert av tyskerne allerede i 1940. Vi ble transportert i buss til Kirkeskolen, hvor vi ble undervist på ettermiddagstid, men med redusert antall undervisningstimer. Omgivelsene våre var svært annerledes enn det unger i dag ser her i «grenda». Det var bare et fåtall hus, og følgelig åpne plasser, grusveier med muligheter for andre utfoldelser enn nå, og liten eller ingen biltrafikk. På ei flat graslette der Vinterroveien 21 nå er bygd, kunne vi ha balleker hvis vi hadde ball! Vintrene i krigsåra var kalde og snørike, og vi hadde mange steder vi kunne ake. I «Storkøllbakken», skråningen som endte ved nåværende Vinterroveien 13, hadde vi en liten hoppbakke og enkel utforbakke. Det var også en større hoppbakke i skogskråningen bak nåværende Vinterroveien 16. Bakken ble døpt «Øllakollen», da det nederst i bakken ved jernbanens fraktgods fantes ei olle. Trygve mener rekorden var fem meter.

Trygve Johansen forteller om en skremmende opplevelse. Han husker at han ble hentet ut av klasserommet av en onkel, Ole, som sa at Trygve var innkalt til forhør på Ortskommandantur på Fønix Hotell ved Søndre torg. Trygve var bare 10 år. At onkelen hentet ham, skyldtes at faren var på anleggsarbeid. Mange ble tvangssendt for å arbeide

på tyskeranlegg, og moren torde ikke følge. Grunnen til forhøret var at Trygve hadde gitt av skolenista si til en polakk, som var fange og arbeidet i en lagerbygning, som tyskerne hadde tatt i bruk for hestefør. Å gi mat til krigsfanger var forbundet med streng straff. Trygve fikk en streng advarsel mot å ta kontakt med fangene.

Denne lagerbygningen var en av flere; de ble bare kalt «Stoffhusa». Den bratte bakken opp til Vinterroa før omlegging av veien het bare Stoffhusbakken. Hvor ordet stoffhus kommer fra, har sannsynligvis å gjøre med hva de hadde vært brukt til før tyskerne kom. Et papirsliperi ved fossen, eid og drevet av brødrene Lloyd, fraktet cellulose i baller. Engelsk *stuff* ble vel i norske ører til *stoff* fra sliperiet via en taubane opp til dette lageret. De ble senere ved behov hentet fra den andre siden, som vendte ut mot jernbanestasjonen, og sendt videre med tog. Denne siden var sikkert 15–20 meter høy og malt med reklame for Freia Kokesjokolade og Blue Master sigaretter. Bygningene var alltid bevoktet, mest av en tysk soldat med gevær over skulderen, av og til av en fange, men han med høygaffel på skulderen. Vi unger hadde det forholdsvis fritt, men enkelte steder, blant annet dette lageret, gikk vi fort forbi, selv om det var veien vi måtte gå for å gjøre ærend for foreldrene. Rett etter undergangen under Bergensbanen var det en kolonialbutikk, drevet av Gunhild Bråten. Like ved siden av var hovedmeieriet hvor vi kjøpte melk, målt opp litervis i spann.

Bjarne husker også andre steder vi helst unngikk. Rett ned for familiens uthus var det en «skytstilling», med retning mot jernbanestasjonen, en annen lignende i bakken mellom Riperbakkjorden og Vinterroa, med retning mot byens sentrum. Her husker Trygve at han så soldater på motorsykkel med sidevogn lastet med geværer; det var bratt og ikke lett å forsere på hjul. På høyeste punkt rett ved Svartbråtan var det bygd et høyt tårn, antakelig for observasjon. Her var også gravd ut skytstilling. Tårnet var sikret med gjerde og piggråd.

Krisetider

Jeg kan ikke huske nye klær, bare omsyddede gamle, men gjerne vrent før ny søm, med den minst falmede

Foto: Privat

Gustav Kleven (t.v) på tvangsarbeid for tyskerne i 1941 på Årdalstangen.

siden ut. Min mor fikk tilsendt ull fra en slektning i Hallingdal; dette karded hun opp og spant til garn. En kjenning med strikkemaskin strikket lange strømper til oss to jenter. Bare gutter brukte lange bukser den gangen, og jeg var svært glad i disse strømpene. Når det gjaldt sko, var produsentene kreative, vi fikk kjøpt uten kjøpemerker sko med trebunner. Overdelen kunne være av «vevd» papirhyssing eller av fiskeskin. Sommertid gikk vi dessuten mye barbent. I regnvær og vinterkulde var det verre, vi frøs nok mye og gikk også med for små sko. Jeg begynte på skolen i august 1942, seks år gammel. I februar året etter fikk jeg en hardnakket bronkitt. Jeg hadde dårlige støvler, og legen frarådte meg å begynne før jeg fikk nye tildelt fra forsyningsnemnda. Mor hadde sendt søknad attestert av legen, men det tok tid, og jeg mistet noen uker skolegang av den grunn.

1944/45 Den verste tiden

En formiddag i juni 1944 kom lillebror Arild hesblesende og sa at hans lekekamerat Bjørn Godtfredsen, bror til Bjarne, fortalte at fire av deres onkler

var arrestert av tyskere og satt i fengsel. Onklene var alle brødre av deres far og var i alderen 17–34 år. Trygve og Bjarne husker at de så tyskere som kom ned bakken og gikk rett inn i huset der de fire bodde med foreldrene. Det hadde visstnok kommet tyskere for øre at en av brødrene, Arthur, hadde pistol. Han hadde deltatt i Vinterkrigen Finland/Sovjet og hadde beholdt våpenet. Sammen med flere hundre andre ble de etter mange timers venting sendt til Grini fangeleir og ble værende der til mai 1945.

En måned senere ble min far, Gustav Kleven, arrestert, 39 år gammel. En stille natt (14. juli) dundret det på inngangsdøra. Der sto Statspolitiet og Gestapo. De tok ham med; han var mistenkt for «illegal virksomhet». Da ble tilværet radikalt forandret for oss i min familie. Jeg tror jeg husker at jeg våknet av lys fra en lommelykt, og mor sa «legg deg å sove igjen, det er natt». Hva som videre skjedde, var at far ble tatt med til en gård i Haugsbygd kalt Teserud, Gestapos eget sted. Der foregikk det første avhøret. Far ble dagen

etter overført til Bredtvedt fengsel. Han var også innom til forhør blant annet på Møllergaten 19, Akershus og Viktoria Terrasse. Til sist ble det Grini, og vi så ham ikke igjen før langt ut i mai året etter.

Jeg kan huske at dagen etter arrestasjonen kom to politimenn hjem. Lillebror Arild og jeg var alene. Mor hadde dratt ut til Snadden for å hente hjem Grethe søster, da hun hadde vært på besøk noen dager hos våre besteforeldre. Disse politimennene sa de skulle hente medisin for far. De prøvde å finne det i et skap, men det hadde mor låst før hun dro. Hun trodde at de hadde sett en flaske gin i skapet dagen før, og at ærendet ikke gjaldt medisin for far!

At far var arrestert, visste Grethe allerede før mor kom. Hun husker hun sto og kastet en ball mot husveggen i Snadden da to ukjente menn kom mot gårdsplassen. Bestefar holdt på med noe ute, men gikk dem i møte. Grethe hørte fra sin plass rundt hushjørnet en av mennene si: «Ja, nå har de tatt Kleven også». Tanken fór gjennom hodet, Kleven, det er jo faren min! Vi

to har snakket om det i ettertid og fundert på, hvem disse to var, hvorfra de visste om arrestasjonen, og hvorfor de kom ens ærend til Snadden for å fortelle det. Kunne det være av omtanke for oss tre mindreårige og mor, at de visste hun ville behøve hjelp og støtte fra sine foreldre? Vi får aldri vite svarene. De to ukjente er sikkert døde og borte for lengst, og det er ingen igjen å spørre.

Jeg kan fjernt erindre at mor og jeg reiste og besøkte fars foreldre på Simostranda, sannsynligvis for å fortelle dem at deres sønn var arrestert av tyskerne. Det jeg husker av reisen, var at vi tok tog fra Hønefoss til Geithus stasjon. Mor hadde med sykkel, og hun syklet videre med meg på bagasjebrettet. Hønefoss–Geithus var maksimal avstand uten politiattest. Jeg husker at det var varmt, jeg ble tørst, og mor stanset ved et hus og ba om et glass vann til meg. Vi ble antagelig bare natten over i Kleiva før vi dro tilbake. Da løste hun billett fra Åmot til Ask. Der sto min andre bestefar, Albert, med sykkel og fulgte oss til Snadden, hvor vi skulle flytte. For å komme dit måtte vi ro over ferjeleiet ved Busund, brua var ikke bygd ennå.

Det hører med til historien at mor og vi tre mindreårige, Grethe, Arild og jeg, «evakuerte» for annen gang. Mor syntes vel det var utrygt å være alene med oss mindreårige og ble enig med sine foreldre at vi fire flyttet hjem til dem, et lite småbruk på Snadden. Vår egen bolig leide hun ut til sin bror Borger. Han var nygift og hadde ingen egen bolig. Vi ble på Snadden til vi flyttet hjem til Vinterroa sammen med far i mai 1945. Denne «evakueringen» innebar at Grethe og jeg måtte gå den lange veien til Kirkeskolen i all slags vær.

Atskillige år har gått siden denne tiden, men jeg blir på en måte aldri helt ferdig med opplevelsene. Stadig vekker dukker det opp episoder i minnet. Jeg husker vi tre unger var alene hjemme, familien deltok i Norderhov kirkekor og var på øving. Vi tre holdt på med leking, kanskje jeg spilte på bestefars gamle piano. Inn kom en tysk soldat, han hadde hørt barnelek og latter. Han ba meg om å spille mer, og jeg spilte for ham et stykke kalt Frølicher Landman. Han tok opp lommeboka og viste oss fotos av sine barn, det var nok lengsel etter sine egne som fikk ham til å ta kontakt. Da vi fortalte mor dette, sa hun at det var siste gang vi skulle være hjemme om kvelden!

I september 1944 ble det innført unnatakstilstand, det vil si totalt portforbud. Den som befant seg ute, risikerte å bli skutt uten forvarsel. Jeg opplevde ikke dette selv, mor og vi tre mindreårige hadde flyttet ut av byområdet før skolestart i august måned, så her må jeg få mine jevnaldrende til å erindre hvordan de opplevde situasjonen.

Det er nok ikke enkelt for dem å huske disse dagene, da alle måtte holde seg inne. Trygve husker å ha sett soldater gå oppover veien. Han erindrer også at moren måtte tilkalle vakt for å bli eskortert til butikken. Bjarne, han var eldst av oss, husker, i likhet med Trygve, soldater som kom oppover veien med gevær klart til skyting om noen beboere kom ut av døren. Han husker også at soldatene hadde ei vaktbu i enden av førnevnte Stoffhus. De gikk dit når det var vaktskifte. Beboere som normalt skulle gå på abeid, måtte bare være hjemme og holde seg inne. Ingen beboere hadde innlagt vann, alle var avhengige av å hente i brønnen. Da måtte en soldat tilkalles

og følge fram og tilbake. Likedan for å handle i kolonialen eller på meieriet! Bjarne husker at soldaten sto utenfor og venta til kunden kom ut igjen. At fem borgere ble skutt under aksjonen, tror jeg verken de eller vi hadde fått med oss. De voksne holdt sikkert dette for seg selv, for å skåne oss barn. Mitt inntrykk er dessuten at «krigen» var de voksnes sak. Vi barn følte mest manglene av alt det praktiske.

Frigjøringsdagen 1945

For meg er det 7. mai. Noen må ha fått vite nyheter fra Tyskland, Hitler var død! Da kom flaggene fram. Jeg husker, vi var fortsatt på Snadden, en av de halvstore naboguttene komme trillende med en trillebår, og ba alle ungene sette seg oppi. Vi fikk hvert vårt flagg å vifte med, og vi ropte hurra mens han trilla rundt.

Mine kamerater i Vinterroa husker best at grendas eneste eier av flaggstang og flagg, Rolf Hansen, heiste flagget. Jeg har også hørt at det var sønnen i huset, Roald, en gymnaselev, som kom hjem midt i skoletiden og, under ville protester fra mor Alvilde, leita etter flagget. «Roald, det er farlig, vi har ikke lov». Men da han sa at KRIGEN ER SLUTT, DET ER LOV, kom flagget fram.

Noen dager senere gikk vi tre søsken og mor til busstoppen ved Norderhov kirke og møtte far, *hjem fra Grini!*

Så fort som mulig flyttet vi alle fem hjem til Vinterroa. Jeg husker også at vi gikk i barnetog 17. mai med skolens fane og flagg. På Livbanen, nå er Solrosen barnehage der, fikk vi en stor hvetebolle og et pappbeger med iskrem, og det var første gang i mitt ni-årige liv jeg smakte iskrem.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Ottosen, Kristian (red.): Nordmenn i tysk fangenskap.
- Ukjent utgiver, 1945: Krigens ofre på Ringerike (hefte).
- Muntlige kilder, forfatterens mor Marie og søster Grethe, Asbjørn Hansen, Trygve Johansen og Reidar Godtfredsen.
- Egne erindringer.

FORFATTEROMTALE

Ragnhild Eidsgård (f. Kleven i 1936) er født og oppvokst i Norderhov. Hun giftet seg i relativt ung alder og fikk etterhvert tre barn. Etter adskillige år som hjemmearbeidende husmor gikk hun ettårig grunnkurs i handelsfag på Frøhaug og Wathnes Handelsskole. Hun var så ansatt ti år i databransjen og etterpå 17 år som husøkonomassistent på Ringerike sykehus.

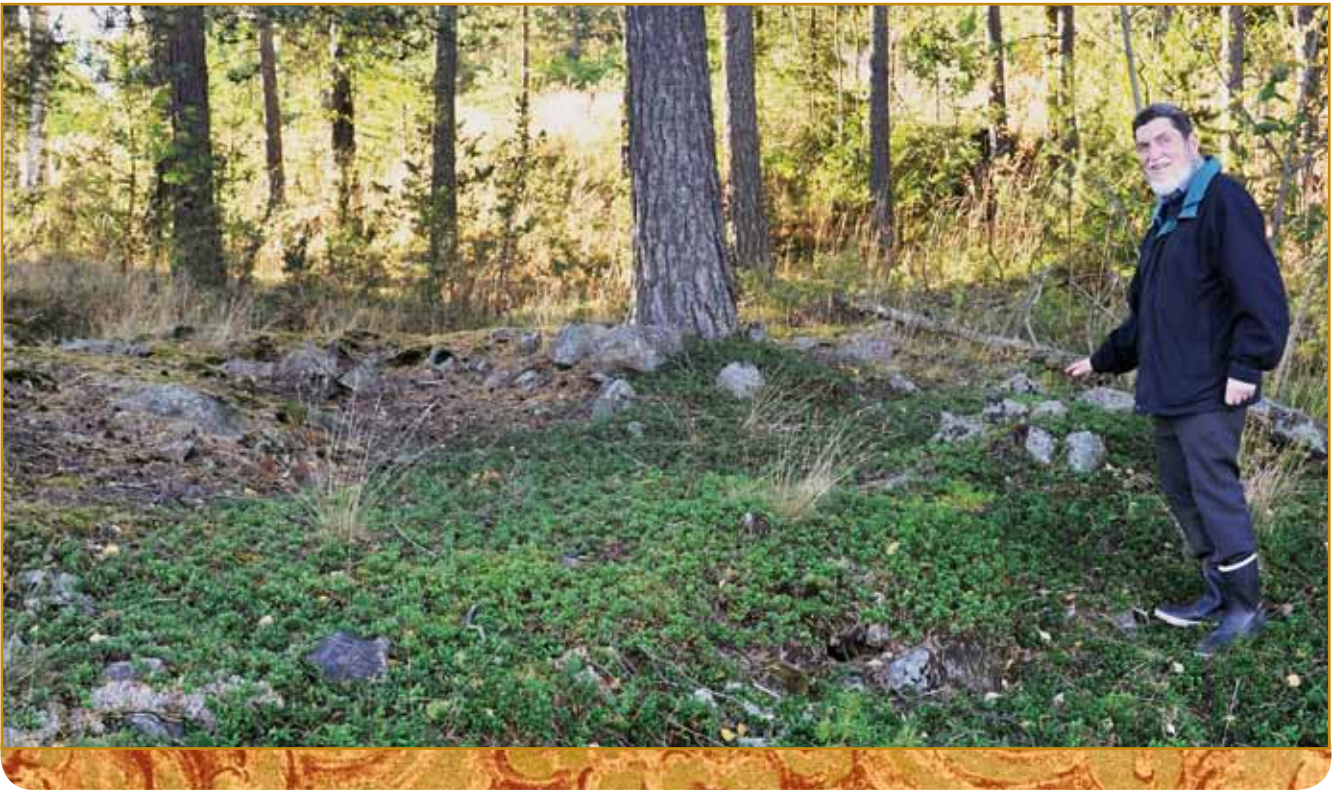

Foto: Kristoffer Kristiansen.

Artikkelforfatteren ved bronsealdergraven på Fridthjof Jørgensens hytteeiendom.

Bronsealdergraver ved Tyrifjorden

Bronsealderen er tiden fra 1500 til 500 år f.Kr. Ti gravfunn er påvist på Tyristrand.

Alle gravene ligger på odder to til fem meter over dagens nivå av Tyrifjorden og alle ligger øst-vest. Gravene er lagt på fjellgrunn og bygd opp av bruddstein fra vannkanten.

Kaare Fleten

I bokverket Vårt Folks historie er det opplyst at det finnes omkring 1 000 slike graver langs vår lange kystlinje fra svenskegrensen og nord til Bodø. De kan ligge mange sammen på odder og nes, helt ute på småholmer og øyer i havgapet. Helst er de runde og såteformede, men de kan også være ovale, og noen ganger er formen lav og strengt rektangulær, med en lengde på opp til 100 m.

Store røyser av samme art som de nær sjøen, finner vi også langs mange av innlandets elver og vann. Helst ligger

de på dominerende høyder og ofte i øde trakter, der ingen har bodd hverken før eller siden. Her som ved havet er dimensjonene slike at røysene ikke kan høre hjemme i fattigfolks miljø. Ved Mjøsa, i Valdres, på Hadeland, ved Tyrifjorden, i Telemark og i Setesdal er det registrert typiske gravminner av dette slaget.

Bakgrunnen for disse gravene har vært en samfunnsdannelse i alle fall i det små, og folk har hatt evne til å tenke ut over det daglige matstrev. Bare et temmelig fasttømret bondesamfunn,

der de ledende menn har hatt stor myndighet, kan ha greid å skape de tallrike gravene. Disse menn har hatt makt til å sende sine folk til ukelant strev på nakne holmer ofte langt til havs for å bygge minne over de døde. Gravene inneholdt ofte forskjellig utstyr i bronse fra sydligere breddegrader.

Mens bronsealderkulturen i Sørvest-Norge tegner seg skarpest i den eldre del av perioden, rykker Østlandet for alvor inn i bildet først senere (ca. 800–500 f.Kr.).

Funnsteder for bronsealdergraver på Tyristranden.

Ni av de ti gravfunnene er registrert av Universitetets Oldsaksamling og detaljerte opplysninger finnes i egne permer på Ringeriksrommet på biblioteket i Hønefoss. Tidsperioden for gravene er ikke dokumentert i rapportene, men har de typiske kjennetegn for bronsealderens graver. Alle gravene ligger på odder to til fem meter over dagens nivå av Tyrifjorden og alle ligger øst-vest. Gravene er lagt på fjellgrunn og bygget opp av bruddstein fra vannkanten.

Nytt gravfunn våren 2003

Nakkerud og Tyristrand historielag hadde vårens kulturminnevandring fra Skjærdalsvika til Heggenvika med ca. 20 deltagere. Vi møtte gullsmed Fridthjof Jørgensen i sydenden av hans hyttetomt og han undret seg over en samling steiner og rødbrun farge i mose/jordlaget. Steinene var kastet til side og mye kunne minne om en grav, men ingen hadde noen konklusjon. Selv hadde jeg tidligere sett en bronsealdergrav ved havet i Ryfylke. Min gjennomgang av Vårt Folks historie ga

en sterk indikasjon og det påfølgende år kontaktet historielaget tidligere arkeolog Tom Block Nakkerud. Familien har et landsted på Nakkerud og han bekreftet at det var en bronsealdergrav.

Arkeologene ved Buskerud Fylkeskommune har nå fått kartskisse av funnstedet. Ca. 150 meter syd ble det en gang på 1960-tallet funnet en skaft-hulløks av Else Melbye på hennes hytteeiendom. Samme type øks ble funnet ca. 1943 av 12 år gamle Odd Lien på nedsiden av rørgata til kraftstasjonen på Skjærdalen Brug. Samme øks ble sannsynligvis funnet på nytt av 8 år gamle Ole Jørgen Moe i 1949 på oversiden av rørgata. I oldsaksamlingen er denne øksa registrert med faren Jørgen Moe som finner. Skaft-hulløksene kan være fra yngre steinalder og nyere tid. Disse har slipt egg og ble brukt til å rydde jordbruksland. Funn av steinøkser ved Fossum og Kausrudenga ved den marine grense, gjør at det må regnes som sannsynlig at det har vært bosetting på Tyristrand

for mer enn 4000 år siden. Gravene har neppe tilhørt høvdinge eller storbønder fra Hole som er plassert på øde strekninger. Plasseringen skulle vise den båtfarende at her hadde det levd en storkar.

Kindstangen

På området mellom Skjærdalsvika og Hagavika er det registrert tre gravfunn. Alle disse røysene er bygget opp av mellomstor rundkamp og noe bruddstein. Den største graven har en utbredelse på 25 m lengde og 10 m bredde. Om en av gravene heter det at den er utkastet, mens det for en annen heter at det er en plyndringsgrop. Det var ikke uvanlig at den døde fikk med seg bruksgjenstander og andre verdier i graven. Dette er før jernalderen i Norge og eventuelle våpen må ha kommet fra sydlige breddegrader.

Det er noe uavklart om gravene er røvet eller om det kan ha vært en skikk at gravfreden opphørte etter en tid. Gravene ligger under eiendommen Kinn 254/1 og det er funnet både trinnøks og skaft-hulløks på eiendommen. En trinnøks uten hull for skaftet kan være fra eldre steinalder. Arvid Granholm har i brev av 27. august 1967 til Oldsaksamlingen påvist to av gravene. Noen av gravene har vært kjent tidligere av Ove P. Kind og Kjell Hallmann. Gården Gamlekinna lå på høydeplataet over disse gravrøysene.

Bjørnebo av Hollerud

Dette var en gravrøys som ble fjernet ved hyttebygging i 1942/43. Lengde anslagsvis 6 m og bredde 4 m. Denne graven skal ha vært orientert nord-syd i motsetning til alle de andre gravene. Ytterligere 2 røysler lå på dette neset og ble fjernet ved hyttebygging. Neset lå nord for Furuøyene.

Pengeodden

Denne ligger på gården Haug 256/1 og navneforskere mener gården kan ha fått navnet etter denne store gravhaugen som måler i lengde 25 m og en utkastet bredde på ca. 15 m. Det spesielle med graven er at rundkamp og bruddstein er overtorvet. Utgravet har den en største dypde på 5–6 m og ellers 3–4 m. Sagnet sier at det skal ha vært nedgravd en skatt i røysen. Oldsaksamlingen fikk et brev fra lærer A. Viljugrein 5. mai 1933. På samme tid har Mads Schinnes

fortalt en historie etter sin far som var født i 1855 om at det ble funnet en helle med skrifttegn på i graven.

Jeg har hatt kontakt med brødrene Peder og Bjørn Schinnes i denne sammenheng. De forteller at deres bestefar var sammen med dr. Thaulow som en tid var distriktslege på Ringerike og medeier i Nikkelverket på Nakkerud. Dr. Heinrich Arnold Thaulow levde fra 1808–1894 og han skal ha vært med på utgravingen. Da de løftet på hellen brakk denne i to. På den ene halvdel var det skrifttegn, mens den andre halvdel uten tegn skal ha blitt lempet i Tyrifjorden. Oldsaksamlingen henviser til litteratur Ab 1889 s. 149 uten at det har lyktes å finne denne kilden.

Årstallet kan passe godt når det gjelder tidspunktet da Hans Jørgen Schinnes og dr. Thaulow gjorde funnet i graven. Steinen ble senere fraktet opp på gården. Før noen kom for å besiktige den ble den murt inn i steinmuren til bryggerhuset. Ifølge brødrene Schinnes skal den ligge i det hjørnet som er nærmest våningshuset. Funn av en stor helle sentralt i graven kan tyde på at dette har vært en hellekistegrav for en høvding.

Pengeodden er neppe noen bronsealdergrav, men mer lik gravhaugene ved Veien og da sannsynligvis fra folkevandringstida. Runene kom først til landet ca. 400 år e.Kr. Oldsaksamlingen ved professor Oluf Rygh foretok utgraving av 87 gravhauger på Veien i årene 1870 og 1875. Han fant også en romersk mynt fra 300-tallet. Dette kan ha påvirket lysten for amatører til utgravingen ved Pengeodden. Som tilflytter til gården Haug på 1930-tallet besøkte Peder Lunde Schinnes Pengeodden som guttunge. Slik han husker graven fra den tiden var det bare et firkantet dypt hull midt i graven. Høsten 2003 ble han med historielaget som kjentmann. Da var haugen gravd ut i sin helhet. Ved befar-

Bronsealdergraven på Kindstangen med forfatteren i bakgrunnen.

ing av arkeologer i 1967 var det gravd ut en sjakt mot ØSØ i ca. 12 m lengde. Det er bygget fem hytter i nærområdet til gravhaugen og en av hytteeierne har innrømmet gravning.

Skatten

Det fortelles også at det er funnet en myntskatt i graven. Denne skal ha blitt gjemt i porthaven syd for hovedhuset. Peder Lunde Schinnes forteller at Elling Finsand, som bodde i Ertelia, fant på 1930-tallet to mynter på jordet nedenfor Prekestolhaugen, ikke langt fra revegården. Disse to myntene var utenlandske og Mads Schinnes kjøpte disse av Elling. Peder Lunde Schinnes tror disse fortsatt kan være på gården. Det var ikke uvanlig å legge mynter i graven for at den gravlagte skulle klare seg etter oppstandelsen.

Nakkerudtangen

Graven ligger på Tuft-eiendommen som nå eies av Vegard Blesvig Eriksen. Sammen med naboen Thor Rotefoss besøktet jeg denne høsten 2011. Den ligger i tett krattskog og er godt bevart. I registreringen står det at den minner om Pengeodden. Tvert om, dette er en lav grav som det trengs et trenet øye for å registrere. Rotefoss har bodd i området i 75 år og det var første gang

han fikk høre om og se denne bronsealdergraven.

Bure

Her er det registrert to graver ca. 40 meter nord for en hytte som ligger på brinken mot elven Henoa.

Uten kartbeskrivelsen er disse gravene vanskelig å finne. Registreringsstedet er eiendommen 263/18, som tilhørte Sigmund Kr. Myhre. Eiendommen er nå overtatt av Einar Helgesen.

Fornminneloven

Loven er fra 1951. I sept.–okt. 1967 begynte et arbeid for å utvide loven til også å gjelde bygningsvern, og 9. juni 1978 fikk vi lov om kulturminner. I lovens § 3 heter det: «Ingen må – uten at det er lovlig etter § 8 – sette i gang tiltak som er egnet til å skade, ødelegge, grave ut, flytte, forandre, tildekke, skjule eller på annen måte utilbørlig skjemme automatisk fredet kulturminne eller fremkalle fare for at dette kan skje. I § 4 j er gravminner automatisk fredet. Årlig skjer det tap av våre kulturminner. Lokalt ble dyregraven Bjønnklemma i lysløypa fjernet på grunn av manglende informasjon. Det er viktig å la bronsealdergravene bli liggende urørt – og bevare kunnskapen!

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- H. Aschehoug & Co. Vårt Folks historie bind 1.
- Universitetets Oldsaksamling. ØK-registrering 1967 på Ringeriksrommet.
- Wikipedia. Veien kulturminnepark.

FORFATTEROMTALE

Kaare Fleten (f. 1942) er pensjonert statsautorisert revisor. Han var initiativtaker til stiftelsen av Nakkerud og Tyrstrand historielag og bygdetunet på Svenskerud på Nakkerud. Han har skrevet artikler i «Gamle minner», «40 trivelige turer på Ringerike», heftet Ringerike og boka om krigsårene på Tyrstrand.

Bildet av Aslaug Kvernberg på det franske pressekortet.

Var Aslaug Kvernberg fra Hønefoss Norges første kvinnelige sportsjournalist? Det er gått 75 år siden min mor Aslaug Kvernberg (1914–2004) fra Hønefoss var Dagbladets korrespondent under verdensmesterskapet på ski i Chamonix 12.–18. februar 1937.

Norges første kvinnelige *sportsjournalist?*

Kjersti Skavhaug

Korrespondentjobben for Dagbladet i Chamonix ble starten på en lang journalistkarriere både lokalt i Ringerikes Blad og Buskeruds Blad, senere i Alle Kvinner og Norsk Dameblad. Til slutt var hun redaktør av Folkehelsen og Norsk Husflid. Jeg er vokst opp med fortellingene fra Verdensmesterskapet på ski i 1937. Men jeg har alltid betraktet dem som helt private, inntil jeg kom over et avisutklipp hvor Arne Skouen utpeker mor til å være Norges første kvinnelige sportsjournalist. Arne Skouen (1913–2003) var en kjent journalist, forfatter og filmskaper (*Ni liv, Gate-*

gutter o.a.). Mindre kjent er det nok at han var sportsredaktør i Dagbladet fra 1935 til 1941. Han engasjerte mor som frilanser, og i Dagbladet 3. februar 1937 presenterte han sin korrespondent i Chamonix med portrett og følgende tekst:

Våre lesere legger kanskje merke til at vi presenterer en norsk dame som Chamonix-korrespondent i dag. Frøken Aslaug Kvernberg er søster av den kjente slalåmkjører og deltager i den norske olympiatropp Johan Kvernberg, og som sådan selvfølgelig selv en ypperlig skiløperse. Hun deltok på Ski-forbundets treningsleir på Rjukan i fjor.

Frøken Kvernberg vil under FIS-rennene holde Dagbladet underrettet om alt av interesse ved brev og telegrammer. Det skal bli interessant å se hva en velorientert ung dame har å bemerke til konkurransene.

Omtrent samtidig skrev hun brev hjem til mor Ragna og far Ludvig i Kvernbergs Bageri og Conditori på Søndre Torg i Hønefoss hvor hun forteller begeistret at hun er blitt journalist, at hun aldri har hatt det så moro før, og at de som representerte norsk presse visstnok aldri tidligere hadde vært bedre kompiser.

Samtidig forteller hun at hun er blitt kjent med en FIS-representant som har bedt henne om å søke Norges Skiforbund om å få starte i FIS-rennene, dvs. VM for Norge. Men Norges Skiforbund svarte allerede 26. januar at hun verken fikk starte i Chamonix eller andre renn i Frankrike og Sveits fordi hun ikke sto tilsluttet noe lag i Norge.

Med eget pressekort

Ansettelsen i Dagbladet gikk fort og greit pr. brev av 30. januar 1937. Da var hun allerede kommet til Chamonix etter et halvt år i England. Arne Skouen ba henne om snarest å sende reisebrev med inntrykk fra forberedelsene til arrangementet og ellers alt av interesse for konkurransene. Hun ble instruert i å holde seg klar ved telefonen fredag 12. februar kl. 10:45 for å rapportere fra starten på skistafetten 4x10 km. Under de øvrige konkurransene skulle sportsredaktøren selv være til stede i Chamonix.

Første Chamonix-brev fra Dagbladets spesielle medarbeider Aslaug Kvernberg sto på trykk 3. februar med 4 spalters overskrift «Chamonix – byen hvor hestene løper løpsk om de får se et skjørt». Overskriften henspiller på at byen, som besto av ”tusen og ett hotell”, krydde av turister, alle iført mer eller mindre vellykkete praktplagg av noen skibukser. I VM-uken ventet man storinnrykk, minst 10 000 gjester. Suvenir-, sjokolade- og sportsbutikkene hadde gode dager. Særlig gledelig var det at sportsbutikkens vinduer riktig bugnet av norske ski, norsk smøring og ”veritable Selbu”.

Flere brev fulgte, ganske store oppslag med bilder og under fullt navn. Hun skrev om løypene, føreforholdene, trening, om utøverne og de forskjellige lands tropper etter hvert som de arriverte og ikke minst om hvordan favorittene ble vurdert. At hun har en frisk penn, er ingen overdrivelse.

Kritisk kunne hun også være, hun mente at arrangørene burde ha gullmedalje i sommel og atter sommel. Det ble klaget over løypene, og pressen var fortvilet over at Posten stengte kl. 19. Hun mente det burde være en selvfølge at post, telefon og telegraf var åpen døgnet rundt under VM.

En velorientert ung dame

Ja, hun var ung, bare 23 år gammel. Men ved siden av en kjapp penn og gode poenger, hadde hun førstehånds kjennskap til det hun skrev om. Hun kom fra en aktiv skifamilie, var selv en habil skiløper og kjente personlig mange av utøverne fra før. Reidar Andersen var jo en kjenning fra Hønefoss. Hun nøt også godt av at mange kjente hennes bror Johan som hadde deltatt i OL i Garmisch Partenkirchen året før.

Skiløperne Hallstein Sundet og Rolf Kaarby var likesom mor kommet til Chamonix allerede i midten av januar. Før konkurransene startet refererte de for henholdsvis Aftenposten og Tidens Tegn. Til å begynne med utgjorde disse tre den norske kontingenten. Hver ettermiddag møttes de til kaffeslabberas hos Kaarby'n hvor de diskuterte dagens strålende resultater, og gutta foret henne med sjokolade.

Det internasjonale skiforbundet (FIS) arrangerte VM i nordiske grener for første gang i Chamonix i 1937.

Hun kjente løypene og trente sammen med proffene. Utforløypa kjørte hun sammen med Hallstein Sundet og den franske troppen, og rapporterte hjem at den hadde et forferdelig kritisk punkt, et loddrett schuss med is, stein og røtter hvor de fleste gikk over ende. Hun var mektig imponert over Rominger fra Sveits og franskmannen Emile Allais og mente at våre ikke hadde noe å stille opp mot dem. Allais vant forøvrig utforrennet, mens Per Fossum fra Norge ble nr. 4.

Hun kunne fortelle at den nye hoppbakken var i god stand, men oftest for bløt for trening. Den passet Reidar Andersen veldig godt, han hoppet overlegent fra første hopp. Men det var Birger Ruud som tok gull, mens Reidar Andersen kom på annenplass.

Selvfølgelig hadde hun også fordelen av å være en snerten og munnrappt ung dame i en mannsdominert verden. Hun var på plass da FIS-komiteens øverste leder Mr. Blanchon tok i mot den norske troppen, og var eneste kvinne under velkomstmiddagen. Hennes gode venn Hallstein Sundet invitert henne både til middag og trening sammen med den franske langrennstroppen, også der som eneste ”laddis”. Han var trener for den franske langrennstroppen og den franske hopp treneren. Ikke kunne han et ord fransk og de kunne ikke et ord engelsk! Og jeg aner en viss kvinnelist når hun forteller at med litt frekkhet i de små timer gikk det an å få finneses fryktingydede leder Palmros på glid.

Foto: Privat.

Aslaug Kvernberg med Lars Bergendahl i VM 1937 etter hans gullmedalje på 18 km.

Den norske troppen

Foruten det rent sportslige, berettet hun smått og stort om de norske gutta. Ja, for det var ingen kvinner i den norske troppen. Det franske språket var én hindring og den franske maten en annen. Mange savnet potitt. En spiste ikke gras (spinat) og da hotellet serverte artisjokker, var det ingen som ante hvordan de skulle angripe beistet. Det endte med at Arne Tuft puttet artisjokken i lomma som suvenir og salen brølte.

På reisen fra Norge hadde VM-troppen stoppet i Paris hvor de hadde vært på nattklubb med nakendans. Ryen og Bergendahl hadde visst vært et ufor-glemmelig syn, mens Oskar Fredriksen fra Lunner hadde sovnet! Dette sto ikke i Dagbladet, men i brev hjem til moderen.

”Den var søren så god i hodet, men ikke i beina” sa Tuften etter å ha fått romtoddy på matstasjonene i det franske mesterskap på 50 km. De norske løperne fikk starte i dette mesterskapet som gikk forut for VM, og alle gikk deler av løypa. Været var elendig, men det ble servert toddy på alle matstasjonene.

Kvinner bør få konkurrere i hopp

Den franske avisen Le Jour skrev om den unge, norske, kvinnelige journalisten som med sine gnistrende isblå øyne

mente at kvinner selvfølgelig burde ha rett til å konkurrere i hoppbakken. Til familien på Hønefoss skrev hun at hun fordriver tiden med å hoppe mens hun venter på skiene sine fra Norge. Av Kaarby'n hadde hun fått låne et par tunge ski som var ”no good for kjøring og flying”. Stilen bedømmer hun til under 8. Men hun holder hun seg på beina og hopper 14 meter. Hun hoppet mye sammen med Hallstein Sundet i den gamle olympiabakken fra 1924. Hun ble filmet og fotografert, og møtte en enorm interesse for ”kusprettene” sine. Filmen ble vist som ekstranummer på kinoen under VM.

Norge best i nordiske øvelser

Med gullmedaljer i fire av fem øvelser, alle for menn, ble Norge beste nasjon i Chamonix i 1937. Birger Ruud vant hoppkonkurransen med Reidar Andersen fra Hønefoss på annenplass. Kombinert 18 km ble vunnet av Rolf Kaarby og 18 km langrenn av Lars Bergendahl. I 4x10 km stafett gikk Annar Ryen, Oskar Fredriksen, Sigurd Røen og Lars Bergendahl.

Åpnet avslutningsballet

Mor var god til å danse, og vi fikk av og til i oppveksten høre at hun hadde åpnet avslutningsballet på kasinoet under verdensmesterskapet i Chamonix i 1937. Hva så, var det så spesielt? Da jeg leste Arne Skouens selvbiografi

”En journalists erindringer” (Aschehoug 1996) gikk det opp for meg at det var ganske stort. Slik beskriver han ballet:

Chamonix var et insted for det elegante Paris den gang, så der satt comtesene i haute couture på tribunene og var mer opptatt av Østgaard enn Lars Bergendahl i løypa. Og siste dagen var deres siste sjanse, da var det avslutningsball i kasinoet og lykkelig var den som fikk danse med ham. Og de himlet med øynene, og prøvde å fryse ut et lattervekkende ungt kvinnemenneske som trodde hun kunne møte opp i hva som helst i kresne omgivelser. Hun var norsk, frilanset som korrespondent og var kledd i bunad fra Øst-Telemark. Søljer skinte i skjortebrystet.

Musikken spilte opp. Major Ramm Østgaard skulle åpne ballet. Han hadde trukket i gallauniformen, hvem ble den heldige? Han skred over det blankbonete parkettgulvet staselig, spenstig og stoppet foran det skinnende bunadssølvet. Bukket dypt og bød jenta fra Norge armen. De valset ut på gulvet og jammen kunne de danse! Vi norske startet applausen, så klappet hele kasinoet.” (Skouen 1996, side 63-64)

Major Nikolai Ramm Østgaard var ingen hvem som helst. Han var president i det internasjonale skiforbund fra 1934 til 1951 og kronprins Olavs adjutant fra 1924.

Når det gjelder bunaden, tar nok Skouen feil. Jeg er ganske sikker på at mor hadde ringeriksdrakt på seg, ingen telemarksbunad! Hun var veldig glad i ringeriksdrakten sin, og hadde fått en av de tre aller første bunadene som var blitt lansert på varemessen i Hønefoss i 1935.

Verdensutstillingen i Paris

Da VM i Chamonix var over, var det også slutt på engasjementet for Dagbladet. Mor dro til Sveits hvor hun blant annet ble invitert til å bo gratis på et stort hotell i Wengen, hvor de syntes det var stor stas å ha verdenspressen, ikke minst den norske, på besøk.

Så la hun ut på en tre ukers skitur med gode venner i de sveitsiske, østerrikske og italienske alpene. Ringerikes Blad trykket reisebrev fra turen. Siden

Autografene til kjente skiløpere som deltok under VM i Chamonix for 75 år siden samlet på menykortet fra avslutningsbanketten.

fortsatte hun som korrespondent for Ringerikes Blad og skrev fra Verdensutstillingen i Paris sommeren 1937 hvor hun demonstrerte norsk sportsutstyr i den norske paviljongen.

Jeg vet ikke hvorfor Aslaug Kvernberg i sin CV senere ikke nevnte at hun hadde vært korrespondent i Dagbladet. Jeg ble overrasket over hvor stor spalteplass hun hadde fått. At det ikke nevnes i Reidun Kvaales bok om kvinner i norsk presse, er mer forståelig. Boka ble utgitt posthumt og bygget delvis på Kvaales løse notater. Det som står om mor, stammer fra den tiden de kjente hverandre som kollegaer og venninner.

Foto: Privat

Det franske pressekortet. Selv om kvinnelige sportsjournalister var nærmest utenkelig før krigen, ble pronomenet “elle”, altså “hun”, brukt i pressekortet.

Aslaug Kvernberg og Hallstein Sundet i Chamonix 1937. Genseren med ASLAUG på brystet var spesialbestilt fra Husfliden i Selbu. Hun skriver hjem at alle husker genseren hennes og at hun snart kjenner hele Mellom-Europa da hun er Aslaug overalt.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Dagbladet 3., 9., 10., 11., 12. og 13. februar 1937.
- Dagbladet og den franske avisa Le Jour – udaterte avisutklipp.
- Dagbladet ved sportsredaktør Arne Skouen, brev av 30. januar 1937.
- Diverse brev og postkort til familien på Hønefoss 1937.
- Kvaale, Reidun: Kvinner i norsk presse gjennom 150 år.
- Norges Skiforbund – brev av 26. januar 1937.
- Ringerikes Blad 1937.
- Skidfrämjandets årsskrift 1938.
- Skouen, Arne. 1996: En journalists erindringer.
- Wikipedia, Verdensmesterskapet på ski 1937.

FORFATTEROMTALE

Kjersti Skavhaug er født i 1943 og oppvokst i Haug. Hun har magistergrad i etnologi fra UiO og er faglitterær forfatter. Hun er pensjonert konservator NMF og museumsleder.

To kvinner i Skjærdalen *gjenvinner sin ære*

I Hringariki 2010 har jeg fortalt om svigerinnene Gudbjørg Henriksdatter og Kari Gudbrandsdatter i Skjærdalen, som i 1685 ble dømt for å ha stjålet høy fra Gudbrand Pjåkerud.

Sten Høyendahl

De to skulle ha narret Jon Persen, drengen på Pjåkerud, til å hjelpe seg med å ta høy fra Gudbrands løe. Tyveridømte ble den gang ansett som æreløse mennesker, og utsatt for bygdefolkets forakt resten av livet. Slik sett var det mørke framtidssikter for Gudbjørg og Kari, men det skulle gå annerledes. Det viser seg at Tomas Gudbrandsen, Gudbjørgs ektemann og Karis bror, anket dommen inn for Christiania lagting, og fikk medhold. De to kvinnene ble frikjent for tyveriet, og sorenskriver Jens Thygessøn ble sittende igjen med svarteper og harde ord fra lagmannen.

Én mands vidne er ingen vidne

Tomas Gudbrandsen var sagmester i Skjærdalen, men hadde neppe det beste ordet på seg. Hans far ble i sin tid henrettet for drap på en fattig vandringsmann, og nå ble hans kone og søster dømt som tyver. Tomas var sikkert ikke noen lovkyndig mann, men visse rettsprinsipper var allemannseie.

Ett av tidens ordtak var at to mann kunne snakke ens liv og ære ifra. Retts-

reglene var nedfelt i Christian IVs Norske Lovbog av 1604, tingfarebokens kapittel 4: En manns vitnemål er som intet vitnemål, og to menns vitnemål er like gode som ti menns vitnemål.

Vi skal ikke ha bladd lenge i den tids rettsprotokoller for å kunne fastslå at lagtinget var et forum for velstående mennesker. Det hørte med til sjeldenhetene at fattigfolk anket en dom på hjemtinget. En sagmester i Skjærdalen hadde neppe mye å rutte med, men Tomas Gudbrandsen var åpenbart provosert av dommen over hans kone og søster. Han hadde nok vært til stede under rettssaken, og merket seg at det bare var drengen Jon Persen som hadde vært vitne til tyveriet. Og som vi har hørt: ifølge loven var ett enkeltstående vitnemål uten verdi.

Lærd manns assistanse

Det var ikke hvem som helst som kunne føre sak på Christiania lagting, og Tomas tok derfor kontakt med en boklærd mann på Bragernes. Den ærlige og velforstandige Jens Christopherssøn, som han kalles i

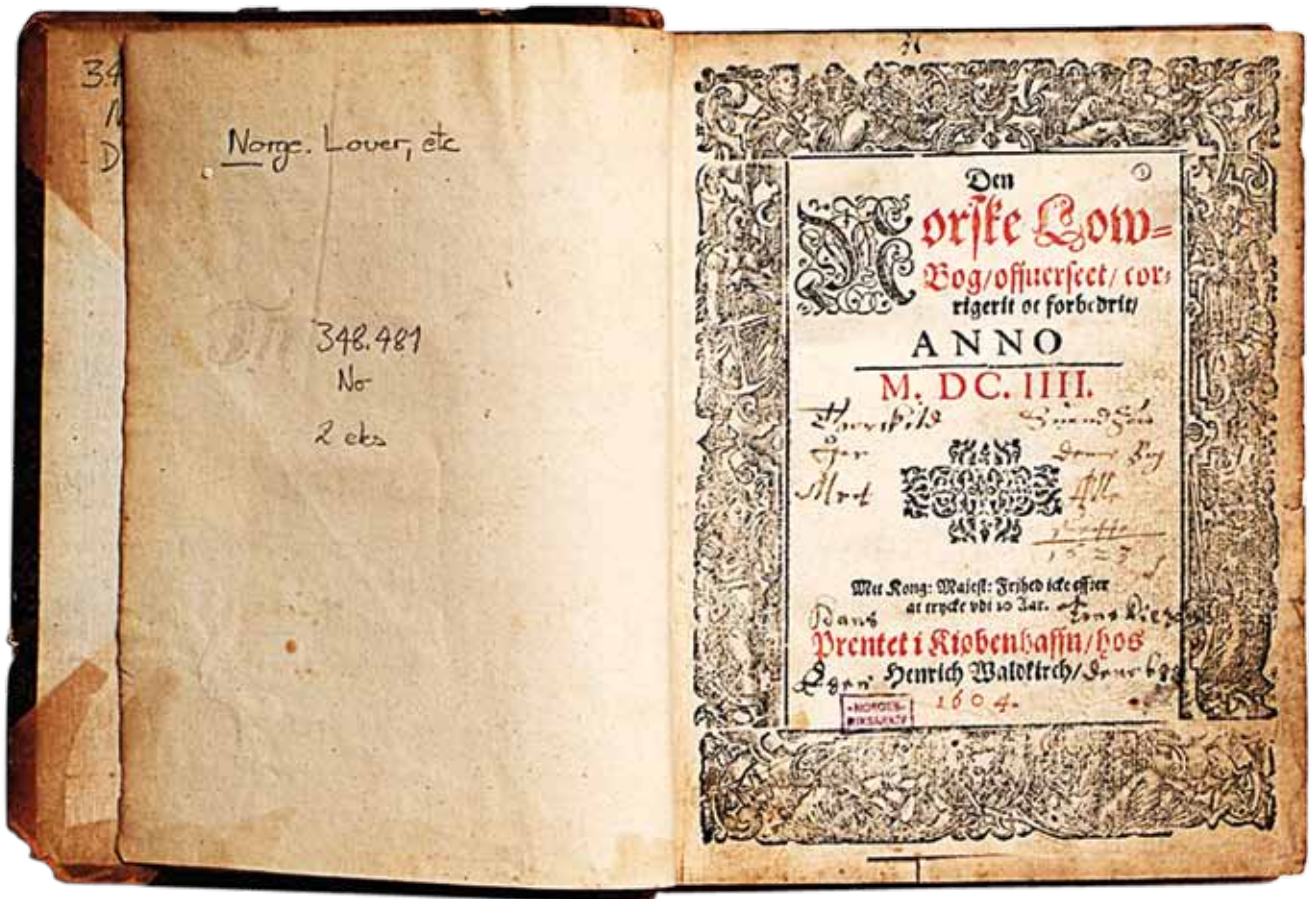
protokollene, oppdaget nok raskt at det var klare mangler med hjemtingsdommen, og anbefalte en anke. Så skaffet han seg en rikens stevning over sorenskriver Jens Thygessøn og de seks lagrettemennene. Det var de som måtte stå ansvarlige dersom dommen ble kjent feilaktig.

Tomas Gudbrandsen spilte høyt. Om han tapte saken på lagtinget, måtte han betale både rettens utgifter og Jens Thygessøns saksomkostninger. Og den ærlige og velforstandige Jens Christopherssøn på Bragernes visste nok å ta seg godt betalt for sine tjenester. Gikk det galt, kunne det føre til store økonomiske problemer for Tomas.

På Christiania lagting

Like før sankthans 1685 ble saken tatt opp på lagtinget, der Jens Christopherssøn la fram stevningen og flere andre dokumenter. Også Jens Thygessøn og den bestjålne Gudbrand Pjåkerud innga sine partsinnlegg. Det ble ikke gjort vurderinger på tinget den dagen, og saken ble utsatt.

Utgave fra Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institutt (1981).

Christian IVs norske lovbok av 1604.

Saken kom opp igjen på vinterdagen 14. oktober. Retten brukte ikke lang tid på avgjørelsen, da hjemtingsdommen kun baserte seg på ett enkelt vitnemål. Gudbjørg og Kari ble derfor frikjent, og Jens Thygessøn fikk med en sviende kritikk på veien hjem:

Saa Adwahres och hermed Soren Skrifueren, at hand iche oftere foretager sig nogen Ære eller Lif Sager

til Endelig paakiendelse, som efter Loven iche er under hans dom.

Æren gjenvunnet – eller?

Gudbjørg og Kari hadde gjenvunnet sin ære, men ingen må tro at livet snudde seg totalt for dem etter frifinnelsen. De hadde fra før av dårlig rykte i bygda, og alle mente fortsatt at de var skyldige i tyveriet på Pjåkerud. Frifinnelsen ble nok bare sett som en følge av elendig

juridisk håndverk fra Jens Thygessøns side.

I årene framover hvisket folk fortsatt bak ryggen på Gudbjørg og Kari, men ingen kunne komme med beskyldninger uten å risikere å bli dratt for retten. Lovens bokstav sto fast. Sagmesterens kone og søster hadde fortsatt sin ære i behold – men det var nok bare på overflaten.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Høyendahl, S. 2010: Gudbjørg Henriksdatters tapte ære. Heftet Ringerike, s. 52-55.
- Kong Christian IVs Norske Lovbog af 1604. Utgave fra Norsk Historisk Kjeldeskrift-Institutt (1981).
- Statsarkivet i Oslo: Christiania lagting, tingbok A9, fol. 133a-b og 145b-146a

FORFATTEROMTALE

Sten Høyendahl er født i Oslo i 1947 og bosatt i Steinsfjerdingsdalen i Hole. Han er tidligere seniorrådgiver i Riksrevisjonen med skatt som spesialområde. Han er nestformann i Ringerike Slekthistorielag og medlem av redaksjonen i lagets medlemsblad, Hringariki. Han er også sekretær i Hole historielag. Sten Høyendahl har skrevet artikler om lokalhistorie og genealogi i diverse tidsskrifter og årbøker, og transkribert flere tingbøker fra Ringerike.

Sagnet om Hellig Olav og Bønsnes kirke

På Ringerike har vi et velkjent sagn som forteller hvorfor Bønsnes kirke ble bygget.

Hellig Olav var en gang ute på Tyrifjorden i kraftig uvær. Mens stormen ulte ba

han til Kvitekrist og lovet at dersom han og hans menn overlevet stormen,

skulle han bygge en kirke. De overlevet stormen, og Olav satte opp kirken på Bønsnes.

Hvordan bør vi forholde oss til sagnet når det viser seg kun å være litt over 100 år gammelt?

Bjørn Geirr Harsson

Et sagn forlanger å bli trodd. Dette kravet gjelder også for Olavs-sagnet om Bønsneskirken. I lokalhistorien på Ringerike er sagnet populært, og det fortelles gjerne uten motforestillinger. Jeg vil i denne artikkelen gå sagnet litt etter i sømmene, og undersøke når det dukker opp. Sagnet om Olav på Tyrifjorden skiller seg ut fra andre sagn om kirker og uvær ved at hendelsen foregår på en innsjø, mens de øvrige foregår på havet. Det er vanskelig å tenke seg at en storm kan ha så katastrofale følger på Tyrifjorden som ute på havet.

Bønsnes kirkes alder

Sannhetsgehalten i sagnet får en sprekk når det vil ha Olav til å være byggherren av kirken. For nyere forskning har vist at kirken ikke kan være eldre enn fra siste halvdel av 1200-tallet. Sigrid og Håkon Christie (1993:66), som er anerkjente kirkeforskere, har tatt for seg Bønsnes kirke i detalj. De kommer til at tegl av middelalder-

format er benyttet i kirkens vindusbuer, og at kirkens spissbuede vestportal i sin helhet er murt av tegl. Bruken av tegl bekrefter ifølge Christie at Bønsnes kirke ble reist en gang i middelalderens annen halvdel.

Videre nevner de at kirkens grunnflate tilhører en gruppe langkirker som vant innpass i Norge i annen halvdel av 1200-tallet. Basert på en analyse av norske kirker og klostre skriver Øystein Ekroll, som er spesialist på mellomalderbygninger, at Bønsnes kirke ut fra form og materiale knapt kan være reist før 1300 (Ekroll 1997: 205). Hvis man sammenstiller Christies og Ekrolls tidsangivelser med hendelser beskrevet i Norges kongesagaer (NK), kan det være nærliggende å knytte opprinnelsen til Bønsnes kirke til slaget på Leinestranda. Ifølge Håkon Håkonssons saga (NK: 82) ble det i 1221 utkjempet et stort slag mellom birkebeinere og ribbunger på Leinestranda, bare noen hundre meter fra stedet der Bønsnes

Hva er et sagn?

Det heter om et sagn at det ble laget og fortalt fordi det var:

- moralsk budskap
- skremsel
- forklaring på uforståelige fenomener
- underholdning
- noe som tok vare på og opprettholdt kulturen i et samfunn

Kjennetegn på sagn

- kort fortelling i en episode
- gir seg ut for å være sann, forlanger å bli trodd
- bundet til et bestemt tidspunkt og et bestemt sted
- personene og stedene er som oftest navngitte
- noe som har hendt eller en tror har hendt

kirke står. Samme saga nevner at over 240 ribbunger lå igjen på slagmarken, og man må regne med at det også lå en del birkebeinere.

Lokalbefolkningen hadde helt sikkert et stort problem med å få det store antall falne i kristen jord. Bønsnes kirke har aldri hatt gravrett, noe som kanskje kan ha med gravleggingen av de falne fra slaget å gjøre? (Harsson 2008:17)

Bønsnes knyttet til St. Johannes

Så kan man innvende at Olav trolig lot bygge en trekirke som så er blitt erstattet av dagens steinkirke. Men på 1700-tallet, da Bønsnes kirke var satt i relativt god stand, fremgår det ikke at kirken er viet til Olav den helige. Tvert om skriver sognepresten i Hole følgende i en beretning fra 1728 (Christie 1986: 105): "...Der paa den Skich og Sædvane, som ved saadanne Gafve og Lofve Kircker paa andre Steder holdes, haver ieg, i Herrens Nafn, effter Almuens for got befindende, anordnet, et hvert Aars St-Hans Dag at holde en aparte Prædichen i Samme Kircke, paa hvilken Dag Kircken skal nyde en aarlig ofr Dag hereffter, til denne Kirckis vedlikeholdelse, hvormed i Dag d. 24. Juni 1728 blef giort anfang ...".

Denne ordningen med messe sankt-hansdag og ofring til vedlikehold synes altså å ha startet i 1728, og den gikk videre i 12 år. Da nektet den nye presten i Hole å fortsette tradisjonen. Men fra 1752 holder ordningen frem uten at vi vet hvor lenge. På 1900-tallet er tradisjonen endret slik at presten nu holder

gudstjeneste på olsok, den 29. juli, til minne om Olavs fall på Stiklestad i 1030.

Olavs-sagnetets alder

På denne bakgrunn begynte jeg å undersøke hvor gammelt Olavs-sagnet egentlig kan være?

Det eldste belegget jeg har funnet for sagnet om Bønsnes kirke og Olav i storm, skriver seg fra 1895 i "Topografisk-historisk beskrivelse over Buskeruds Amt". I en eldre utgave av samme bokverk, "Topographisk Journal for Norge, niende bind" fra 1805, står det ikke noe om Olav knyttet til storm og Bønsnes kirke. Men kirken er omtalt.

Det er derfor nærliggende å tro at sagnet om Olav, stormen og kirken er dannet i slutten av den perioden da nasjonalromantikken hadde sin store blomstringstid i Norge, omkring midten av 1800-tallet, eller kanskje enda senere. Noe som styrker denne antagelsen, er at sagn om Olav, uvær og Bønsneskirken ikke forekommer i skriftene til biskop Jens Nilssøn fra 1591/93, eller presten Jonas Ramus i 1715. Heller ikke fogd Wiel som i 1743 gir sin omfattende "Beskrivelse over Ringeriges og Hallingdals Fogderi", antyder noe om Olav på Tyrifjorden.

Da Andreas Faye utga sine "Norske sagn" i 1833, beskriver han to sagn med Olav den Hellige og kirker. Men ingen av disse kirkene lå på Ringerike, og sagnene var heller ikke knyttet til dårlig vær. I andre utgaven av Fayes sagn, fra 1844, nevnes derimot sagnet

om hvordan kirken på Stein ble til. Kilden til dette sagnet er eventyrsamleren Jørgen Moe, som vokste opp på gården Mo i Hole. Det sikreste bevis for at sagnet om Olav og Bønsneskirken ikke er et gammelt sagn, ligger i det faktum at Jørgen Moe tydeligvis ikke kjente til det. Hadde Moe kjent til det, ville han naturlig nok ha sendt også det til Faye, som dermed hadde fått det med i samlingen av norske sagn.

Når Olav Bøe i 1981 tar for seg gamle sagn om Olav den Hellige, så finnes heller ikke der noe om Olav i storm.

Konklusjon

Utover på 1900-tallet dukker sagnet, som nevnt, hyppig opp i skriftlige kilder, ja nesten hver gang det skrives noe om Bønsnes kirke. Det er ikke urimelig at en person med god fantasi har overført sagnet til Bønsnes kirke en gang mot slutten av 1800-tallet. For det finnes flere sagn av varianter hvor folk i uvær knyttes til en kirke hvis de reddes. Det gjelder for eksempel Løvøya nord for Horten, og kirkene på Leksvik, Selje, Værøy og Hadsel. Sagnet har tydeligvis hatt god grobunn på Ringerike, for i dag fortelles det til turister og andre besøkende uten motforestillinger.

Dersom Olavs-sagnet virkelig var et gammelt sagn, ville det vært nevnt i minst noen av de refererte kildene ovenfor. Sagnet om Hellig-Olav og Bønsnes kirke er faktisk gjentatt så mange ganger i vår tid at folk tror på det! Men er det riktig å referere til dette sagnet når det ikke er mer enn drøyt hundre år gammelt?

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bøe, O. 1981: St.Olav i tradisjonen, del av "Olav konge og helgen – myte og symbol". ISBN 82-7024-027-3. St. Olav Forlag.
- Christie, S. & H. 1986: Norges kirker, bind 2, Buskerud. Utgitt av Riksantikvaren, Gyldendal norsk forlag, Oslo.
- Christie, S. & H. 1993: Norges kirker, bind 3, Buskerud. Utgitt av Riksantikvaren, Gyldendal norsk forlag, Oslo.
- Ekroll, Ø. 1997: Med kleber og kalk, Norsk steinbygging i mellomalderen. ISBN 82-521-4754-2. Det norske samlaget, Oslo.
- Faye, A. 1833: Norske sagn, K. C. Halds Bogtrykkerie, Arendal.
- Harsson, B. G. 2008: Bønsneskirken – hvorfor og når ble den bygget. Heftet Ringerike. ISBN 978-82-996833-7-1.
- Vibe, J. 1895: Topografisk-historisk Beskrivelse over Buskeruds Amt. Jacob Dybwads Forlag, Kristiania.
- Wiel, I. (fogd) 1743: Beskrivelse over Ringeriges og Hallingdals Fogderier, faksimileutgave fra 1970, trykket hos Moltzau & Co, Oslo.

FORFATTEROMTALE

Bjørn Geirr Harsson (f. 1940) er født og oppvokst i Oslo. Han har geofysikk hovedfag fra Universitetet i Oslo, og avsluttet sin arbeidskarriere som sjefsingeniør ved Statens kartverk. Han mottok St Olavs orden for innsatsen innen sitt fagområde. Harsson er bosatt i Hole og har vært aktiv i lokalpolitikken gjennom 3 valgperioder. Har vært med på utgivelse av to bøker om Milorg og virksomheten under krigen. Er leder av Hjemmestykke-museets venner D14.2 og Norsk Kartmuseums Venneforening. Bjørn Geirr Harsson har vært med i redaksjonen av Heftet Ringerike i seks år hvorav fem som redaktør.

Orlangen en gang rundt 1890. En av brødrene Brunskow er kanskje den som poserer, og vi ser Lysestua som sto der helt til den triste marsdagen i 2012.

Stua i Orlangen (ca. 1850 – 22. mars 2012)

Den vesle gamle stua i Orlangen, klint inn mellom gangveien og E16, midtveis mellom Garntangen og Kroksund i Hole, nå er det bare en liten jordhaug igjen.

Olav Norheim

Vi visste at det ikke sto så bra til. Kjellerdøra sto og slang. Ene vindskia hang og dingla. Men ingen visste vel at det skulle ta slutt så brått. Forresten: Noen må ha visst det. Men her skal ingen offentlig saksbehandler eller privat grunneier klandres. For det var ingen politiske vedtak eller offensive føringer for å hindre at det kunne skje. Ingen aktivister. Vi var vel sløve, mange av oss, både museum, kommune og historiske lag og entusiaster.

Onsdag 21. mars 2012 ble det vesle huset tømte for innbo. Dagen etter gikk huset opp i røyk av støv og knuste tak og vegger. Nå er huset historie. Men det var det fra før også.

Kirsti Knutsdatter

Orlangen var en plass under Øverjordet i Hole. For 150 år sia bodde det ei 74 år gammel enke der, Kirsti Knutsdatter, sammen med de voksne døtrene Marte og Karen, dessuten den "uekte" datterdattera Olava på seks år. De hadde ei ku, litt bygg, blandkorn og potet.

Leif Lauritsen

Mange vil huske at Leif Lauritsen (1928–2009) bodde i Orlangen. Familien kom dit i 1930. Da var Leif to år. Familien leide Orlangen helt til Leifs bror Hans fikk kjøpt eiendommen i 1958. To år seinere solgte Hans til Leif. Leif Lauritsen arbeidet noen år som kelner på Restaurant Cecil i Oslo. Mest kjent ble han fordi han arbei-

det i 35 år på skihytta Lauvliia innpå skauen. Hjemmet hans var Orlangen inntil han fikk seg leilighet i Sundvollen i 1990.

Peter Lyses fødested

Mest kjent er vel stua i Orlangen fordi Peter Lyse (1895–1982) ble født der og bodde der sine første barneår. Familien bodde der fra 1892 og til 1907, da de flytta til Lårvikkleiva, kalt Lyse, oppi lia på andre sida av Steinsfjorden.

Peter Lyse er omtalt som en profilert holeværing, han var bilentusiast, dyrevenn, avholdsmann og politiker – og folkeminnesamler. På sine eldre dager skreiv han ned barndomsminner fra Orlangen. Han huska godt hvordan det

var å vokse opp som fattiggutt i ei klassedelt bygd på Ringerike.

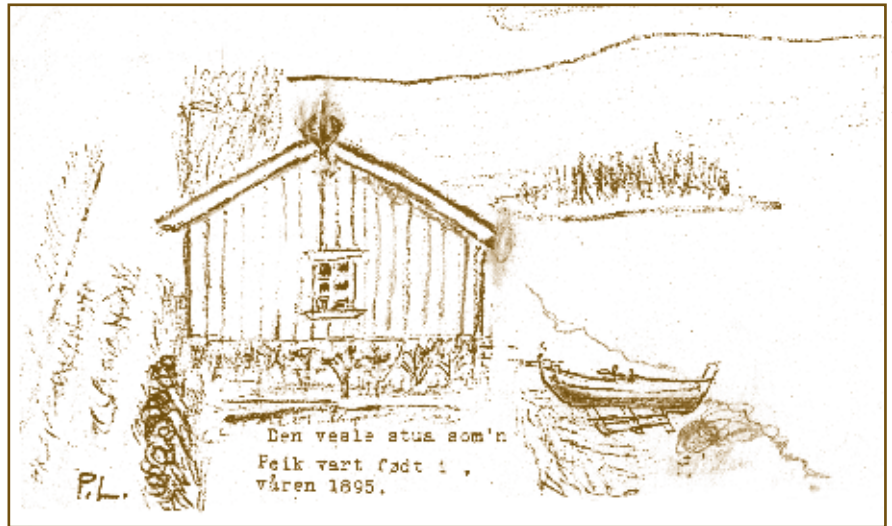
Det fortelles at amtsingeniøren en gang sa til Peters far, Lars Lyse: "Du har nok bygd huset for nær veien, du mannen min". Lars svarte: "Det er nok dere som har bygd veien for nært huset mitt". Det hører med til historia at huset i Orlangen lå der før veien ble bygd og før familien Lyse flytta inn.

Bare bratte berget

På gammel holedialekt skildrer Peik, som han kaller seg, barndomshjemmet som ble revet en torsdag i mars i år:

"Den vesle stua lå møllo m stranna å klåss inn-te veien å hadde løygi der før veien vart byggd. De var bare bærje, som jikk bratt 10-15 meter i fjorn. Men far hass hadde laga steinmurer å fyllt på jord, som'n kjøfte a en bonne på østsia å hadde lånt hest å slea å kjørt hem åver isen om vintern. Mor hass Peik grov å spadde å laga hagesenger og sådde mangeslags grønnsakfrø, vekster som ingen der på bygda hadde sett før: rødbeter å mangeslags bønner, agurker, gresskar, timian å salvie ... "Får je itte timian på ærtekåln, så driter je i'n", herma dom etter ei kjærring på bygda".

Dette var henta fra det utrykte manuset "Manns minne" av Peter Lyse. I 1976 ga Norsk målførearkiv ut boka "Attved

Tegning: Peter Lyse.

Peter Lyses fødested.

Tyrifjorden. Målføre og tradisjon frå Ringerike" av Peter Lyse. Både han og mange andre ble glad for det. Hole Bygdebokkomité og Ringerike Historielag ga ut boka på nytt i 1992. Men "Manns minne" er ennå ikke utgitt. Det er ikke for seint. Stadig like aktuelt. "Attved Tyrifjorden" er utsolgt. Begge manusa kan med fordel utgis, som et plaster på det åpne såret i Orlangen.

Folk som for etter veien

I "Attved Tyrifjorden" forteller Peter Lyse om folk som gikk etter veien forbi Orlangen, og som gjerne kom innom: "De fleste jikk. Noen hadde det travelt å jikk både fort å lett, andre hadde go

ti og drog sei etter veien. Den værste var vel'n Krestjan Hæljedag, det var vel bare så vidt han fløtte beina, å'n tagg sej fram. Men en som hadde fart i skråtten, det var Kandidaten, kand. teol. Engebret Færden, amstsskolebestyrer. ...

"Den væsle fæiærn", Axel Anderson var svensk a føssel... Han for rundt i bygdene og feie piper. Åver høgre aksla hadde'n feiekoster a spansrør å et reip me ei mælmekule i, å sotskrapa hang åver venstre aksla... Han hadde "stasjon" heme, å'n var så snill å gojærta mot åss onga. Når'n hadde vøri ute en to-tre måner, kåmm'n. Da var'e storvask å bading å reine kler. Penga'n

Foto: Olav Norheim.

Sang på siste verset: Stua i Orlangen, en vinterdag i januar 2012.

Slik kan det gå: Siste stund for stua i Orlangen, torsdag 22. mars 2012.

hadde teåvers leverte'n a mor, hu skreiv kvittering i ei lita bok å sette dom i banken før'n. Siste gongen han var heme, fekk'n bankboka å vi såg'n itte mer. Han hadde frøsi ihæl på lanneveien, han var gla i flaska somme sjæi, måtta."

Barnas lokale historie

Stua er borte. Det meste av de folke-minna Peter Lyse skreiv, er heller ikke tilgjengelig. Men noe finnes: I 2005 hadde jeg den store glede å redigere ei barnebok for Hole kommune med tekster av Peter Lyse, som en barnevennlig og meningsfull vri på vår lokale 1905-feiring. Mange årskull av Hole-elever har fått den boka som heter "Slik var det da". Noen få bøker er visst på lager ennå. Det betyr at mange barn på Ringerike hadde et forhold til det vesle huset i veikanten ved E 16 i Hole. Desto dummere at huset nå er revet. Men slik kan det gå.

Fotografiet som forsvant

Det er ikke bare et hus som kan forsvinne. Slik også med et foto. Og det kan dukke opp att, etter du har hatt bruk for det.

Da jeg dreiv og laga barneboka "Slik var det da", med Peter Lyses tekster for Hole kommune i 2005, var det et poeng for meg å illustrere boka med fotografi fra Lyses barndomstid og barndomsbygd. Jeg hadde god hjelp av det digitale Hole bygdearkiv og av folk i kommunen. Peter Lyse tegna en del sjøl, men noe av det var kommet på avveier.

Så var det leite her og der etter gamle foto. Det er så lettvinnt med internett, du kan gule og søke og finne fram. Norsk Folkemuseum har ei fin historisk bilde-samling på nettet. Leite leite: Søke på Orlangen, nei, ingen ting, så på Hole, Ringerike, Norderhov for sikkerhets skyld, Steinsfjorden, Tyrifjorden, mange slags navn og muligheter.

Nei, ingen hadde visst tatt noe bilde av Orlangen. Stranda og stua var med på oversiktsbilder tatt fra den berømte kleiva ovafor Sundvollen, men ingen nærbilder.

Etter at barneboka om Peter Lyse var kommet ut i november 2005, satt jeg en kveld på nettet og leita likevel. Og

da fant jeg det flotte fotografiet jeg ikke kjente til, men som jeg gjerne skulle ha visst om. Jeg fant det som en trykkfeil: *Steinsfjorden*. Fotografiet var lagt inn i bildebasen til Norsk Folkemuseum, der det skulle ligge, men med trykkfeil som gjorde bildet helt usynlig og uråd å finne. Steinsfjorden skrives jo med "s" i midten. Etter at jeg sa ifra, er feilen retta opp og bildet nå lagra der det skal, under stikkorda Steinsfjorden og Hole, med geografisk stedfesting.

Brødrene Brunskow har tatt bildet, og det er tatt mellom 1890 og 1892, få år før Peter Lyse ble født. Bildet inngår i ei fotosamling til Den Norske Turistforening, med bilder fra store deler av Norge. Mannen på bildet kan være Carl Brunskow, en av brødrene, men det er usikkert. I så fall er det vel den andre broren som har tatt bildet, da. Så det viser seg gang på gang: Vår lokale historie er et puslespill og et detektivarbeid.

Fattigfolks historie

Det sto en gang et hus i Orlangen. Et hus er et hus. Jo da! Men et hus kan også være historie, et symbol, minnesmerke og landemerke. Stua i Orlangen var et slikt hus, satt opp av småkårsfolk, bebodd av småkårsfolk, like ved veikanten, synlig for all verden.

Mange hus og mye historie på Ringerike er tatt godt vare på. Heldigvis! Store hus og fine gardar har fått si historie. Ansvarsfulle eiere av Stein, Tanberg og andre fine eiendommer har sett seg råd med å gi ut innholdsrike bøker om garden. Bygdebøkene for Hole tar for seg alle slags eiendommer. Likevel er det ikke til å komme forbi: Det er storfolk og bønder si historie som tar mest plass og som vi vet mest om. Med rivinga av Lysestua er historia om fattigfolk gjort enda mer usynlig på Ringerike.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bakke, G. 2004: Hole bygdebok. Bind III. Hole kommune.
- Lyse, P. 1992: Attved Tyrifjorden. Hole Bygdebokkomité og Ringerike Historielag 1992.
- Lyse, P.: Manns minne. Utrykt manus.
- Lyse, P. 1987: Me mor te Hønefåss. Heftet Ringerike.
- Lyse, P. 2005: Slik var det da. Hole kommune.
- Nilssen, Fr. H. 1995: Peter Lyse – idérik og kontroversiell. Heftet Ringerike.
- Norheim, O. 2012: Lysestua borte. Ringerikes Blad 24. mars 2012.
- www.hole-historielag.no: Peter Lyse. Artikkel fra 2001.

FORFATTEROMTALE

Olav Norheim, Norderhov (født 1951) er skribent, har m.a. skrive *Alle tiders Ringerike* (Ringerike kommune 1998) og redigert *Slik var det da* (Hole kommune 2005). Han var redaksjonsmedlem i *Heftet Ringerike* 1992-1999 og leiar i Ringerike Historielag 2007-2010.

Foto: Kristian Evik

Orkesteret Albert og Elise, forfatteren nr. to fra høyre.

Sangen om *hattemaker Knutsen*

Hattemaker Hallstein Knutsen har fått sin sang. Sangen er skrevet av Marte Dæhlen, fritt etter den amerikanske protestsangeren Woody Guthrie.

Marte Dæhlen

Sangen om hattemaker Knutsen ble framført av Albert og Elise på Søderheimfestivalen på Sørums Gård i Heradsbygda. Teksten er skrevet av Marte Dæhlen, som sammen med søstera Guro arrangerte Søderheimfestivalen for tredje gang i 2011. Sangen bygger på en låt som heter Tom Joad av Woody Guthrie. Den bygger igjen på en gammel nord-amerikansk folkesang.

Hattemaker Hallstein Knutsen (1805-1855) er en viktig historisk person i Hønefoss og i Norge. Han var en av Marcus Thranes mest aktive tilhengere, og litt av en agitator. Du kan lese mer om hattemaker Hallstein Knutsen i Hønefossboka bind II (1965) av Andreas Ropeid og i Heftet Ringerike 2001.

FORFATTEROMTALE

Marte Dæhlen (f. 1982) er oppvokst i Hønefoss og bor i Oslo. Hun er utdannet som samfunnsgeograf ved Universitetet i Bergen og er informasjonsansvarlig i Handelskampanjen. For tiden kombinerer hun dette med arbeid i redaksjonen i nettavisen forskning.no. Hun har siden 2007 vært en del av det radikale orkesteret Albert og Elise.

Folket løfta henda i protest.
Småbønda hadde fått nok.
Fattigere kår har ingen mann sett.
Det er nok nå, sier folket, nok nå.
Vi har fått nok av øvrighetas lov.

Men én mann skreik for høyt for den norske stat.
Hallstein var hans navn.
Folket må bestemme hvem som landet vårt skal rå.
Hør nå folkens, se til og hør oss nå.
Vi vil stemme sånn som fintfolket får.

Hallstein var byens hattemaker han.
På nordsida lå hans hjem.
Og han brydde seg om alminnelige folk.
I foreninga var han, og han ville slåss.
Ville skåss for sitt folk på Hønefoss

På brua møtte de alle sammen opp.
Fra bygda og fra by'n.
Dere får aldri hattemakern uten å sloss.
Gi opp nå myndighet, gi kampen opp nå.
Du vil aldri vår hattemaker få.

Damene reiste seg også i et brøl.
Jenter fra dårlige kår.
Vi ha'kke råd til å fø våre menn og våre barn.
Viste rumpa på brua, ja de gjorde så,
viste rumpa til de med makta nå.

Til tross for alles engasjement,
Hallstein blei arrestert.
Bøndene de tapte og damene fikk svi.
Det er nok nå, sier pol'ti, fått nok nå,
vi har fått nok av fattigfolks krig.

Til tvungent arbeid måtte hattemakeren gå.
Fengsel ble hans dom.
Bura inne tre år før hans lagnad ble bestemt.
Det er nok nå, sa han, jeg har fått nok nå,
jeg dør mens øvrigheta rår.

Hønefoss Sanitetsforening *gjennom 100 år*

Norske Kvinners Sanitetsforening har gjennom årene bidratt med betydelig innsats innenfor helse- og sosialområdet, og "med omtanke i nærmiljøet" som ledestjerne har lokalavdelingen i Hønefoss vært tidlig ut med sykehustanker, egen sykebil, helsesøster og kontrollstasjon, barneparkering, feriekoloni og eldreomsorg. Nå er foreningen 100 år!

Lillann Aslaksrud

Det begynte med at "Røde kors"-søster Mathilde Thisted introduserte maiblomsten på Ringerike, og ønsket å gi salgsinntektene til bekjempelse av datidens truende folkesykdom, tuberkulosen. Men statuttene for blomsten sa at midlene kun skulle brukes gjennom en sanitetsforening, og således var Mathildes engasjement den direkte årsak til at en del av byens fruer den 30. januar 1912

kom sammen og stiftet Hønefoss og Ringerikes Sanitetsforening.

Innen årets utløp sto 81 navn på medlemslisten, og kontingenten var kr. 11 per år. Allerede det første året ble fire ungdommer hjulpet til opphold på Trygstad Tuberkulosehjem, og i de nærmeste år ble mange tilsvarende opphold finansiert, det ble gitt hjelp til barn og voksne som trengte en hånds-

rekning, med melk, egg, tran og tøy, og det ble satset på opplysning om bekjempelse av tuberkulosen.

Ved krigsutbruddet i 1914 skaffet foreningen blant annet 1000 enkeltmannspakker, undertøy, sengetøy og madrasser som ble sendt Hærens depot, senere også sykekurv til bruk ved jernbanen, og lasarettenger med tilbehør.

Foto: Privat

Fra en av de første "Barnehjelpsdagene".

Feriekoloni

I 1921 begynte foreningen å arbeide med feriekoloni. De første årene i leide lokaler på Amundrud gård i Haug og på Lehne i Hole, senere 10 år på Åsatangen, hvor Hønefoss Bruk stillet hus til gratis disposisjon, før foreningen i 1933 flyttet inn i eget hus, "Soria Moria", på Svendsrud i Hole. Her var det hvert år, også under krigen, to kull med barn til styrkende ferie, og mange er nok de av våre ikke helt unge lesere, som med glede husker tilbake på sorgløse sommerdager med lek og bading! Enkelte år inviterte foreningen også husmødre fra distriktet til velfortjent sommerferie! Kolonien ble drevet til 1977 da behovet etter hvert avtok, og bygningen, med stort oppgraderingsbehov, ble revet i 1991.

Sykehus

I 1926 kom spørsmål om sykehus på Ringerike opp til debatt i foreningen. En sykehuskomité, ledet av Karin Nordby, samlet etter hvert inn kr. 40 000, ikke på langt nær nok, men en god start. Tomt ble stillet vederlagsfritt til foreningens disposisjon på Vesterntangen, og de første tegninger fra arkitekt Magnussen var på plass. I 1932 fikk også foreningen tilbud om å kjøpe Alf Solbergs store hus på det vi i dag kaller "Fordkvartalet" for kr. 25 000. Men mye måtte avklares før neste skritt kunne tas, og i påvente av enighet ble pengene stående på foreningens konto, hvor de i 1956 var vokst til kr. 90 000. Disse midlene ble da, med fylkesmannens velsignelse, delt likt mellom det sykehuset fylket

nå ville reise, og Sanitetsforeningen som ville bygge sitt eget helsehus.

Sykebiler

I 1930 fikk foreningen sin, og distriktets første sykebil, en "Studebaker". Gitt av en aktiv og sosial bevisst dameforening, "Tirsdagsklubben". Det var nok ikke bare enkelt å drive sykebil, men mange ville hjelpe til, noe blant annet et hyggelig brev fra "Brødrene Østvold" viser: "Til disposisjon for sykebilen stiller vi gratis 200 l bensin. Bensinen må påfylles bilen fra tankanlegget. Hilsen Kolbjørn Østvold." En syketransport til Drammen kostet kr. 35, forutsatt medlemskap i trygdekassen eller Sanitetsforeningen, ellers kr. 40. I 1937 sto en ny bil i sykebilgarasjen, en flott "Buick" med alle datidens praktiske innretninger. Foreningens pionertid som sykebil-operatør varte til 1946 da den nyopprettede sykebilsentralen (Emil Hansen) overtok bilen til takst, kr. 2 500.

Foto: Privat

Helsehuset sto ferdig i 1957.

Faksimile, artikkel i Ringerikes blad.

Sykehusbil nr. 2 – Buick 1937-modell.

Husmorferie på "Soria Moria" i 40-årene.

Helsesøster

I 1931 ansatte foreningen distriktets første helsesøster, Ellen Brønning, og de eldste vil nok spesielt huske "søster Anne" som etter en årrekke i stillingen ble et "begrep" her i distriktet. Den omfattende og viktige virksomhet dette var starten på drev Sanitetsforeningen til 1949, da dette gikk over til å bli et kommunalt ansvar. Det var et stort løft for foreningen å lønne en helsesøster, men vi fikk hjelp fra uventet hold, deler av vinmonopolets overskudd, utdelt gjennom fylkets helsenemnd!

Feltlasarett og interneringsleir

På et møte i januar 1940 gikk flere humanitære foreninger sammen for å forberede seg på en eventuell krigssituasjon. Det ble jobbet effektivt, og allerede 10. april ble et feltlasarett erklært operativt på Hønefoss folkeskole, og tre dager senere kom de første sårede norske og tyske soldater inn fra kampene i distriktet. På slutten av felttoget ble det etter norsk initiativ opprettet interneringsleir for norske krigsfanger på Hvalsmoen. Her var Sanitetsforeningen representert ved sin formann, Randi Aslaksrud, som fikk ansvaret for sykehusdriften.

Kontrollstasjon og barnehage

I august 1942 åpnet foreningen kontrollstasjon for vordende mødre, og for sped- og småbarn opp til sju år, drevet i leide lokaler både i byen og ambulering rundt i distriktet ellers. En viktig og stor oppgave, som ikke minst innebar betydelige uttellingar til legehonorar og husleie. Og høsten 1947 åpnet Sanitetsforeningen dørene

til sin barnehage i lokalet "Ringerike", en virksomhet som etter hvert ble videreført som barneparkering i foreningens nybygde "Helsehus", hvor den ble drevet fram til 1998.

Helsehuset

Det omtalte "Helsehuset", det første i sitt slag i fylket, ble innviet i 1957, og representerte en stor landevinning for foreningen og dens aktiviteter, og selvfølgelig også et stort økonomisk løft. I tillegg til møtelokale inneholdt bygget lokaler for lege og helsestasjon, hybler for tre helsesøstere og vaktmesterleilighet. Det var et stort tilfluktsrom i kjelleren, et krav til slike bygg den gangen. Senere rommet også huset forskjellige kommunale kontorer. Foreningen solgte huset i 1999, og har nå møtelokale i Samfunnshuset.

Hyggetreff

Høsten 1958 startet foreningen opp med "Hyggekvalder for eldre", senere kalt "Hyggeaften", samlinger som allerede fra starten ble meget populære. Leder i mange år var Magda Woxen, godt hjulpet av sin mann, sognepresten. Lengst fartstid som leder har imidlertid Elsa Torblå, som holdt i tømmene hele 20 år. Et annet populært tiltak har vært "Formiddagstreffet", som fra 1972 ble arrangert i samarbeid med Røde Kors Pasientvenner og Husmorlaget, og fra 1994 av Sanitetsforeningen alene. Blant de mange som har dratt lasset her må først om fremst nevnes Aase Bråge.

Gaver til ulike formål

Ellers har foreningen, som i 1964 endret navn til "Hønefoss Sanitets-

forening", opp gjennom årene forsøkt å hjelpe der behov har oppstått, med utlån av diverse sykemateriell, gaver av ulike slag, julehilsener til gamle og syke. Betydelig pengegaver har det også blitt til mange gode formål, til sykehuset, hospicet, helsestasjonen, ambulansetjenesten, sykehjem osv. I løpet av de ti siste år er det bokført ikke mindre enn 930 000 blanke kroner på gavekontoen.

FORMENN/LEDERE 1912–2012

Hanna Oppen	1912–1922
Emma Bryhn	1922–1923
Emilie Havik	1923–1925
Kaja Helgesen	1925–1926
Elida Færden	1926–1927
Ragna Christiansen	1927–1929
Hjørdis Søhol	1929–1930
Karin Nordby	1930–1934
Eva Hundstad	1934–1936
Randi Aslaksrud	1936–1946
Björg Bergsvensen	1946–1950
Hildora Skjolden	1950–1954
Randi Aslaksrud	1954–1959
Hildora Skjolden	1959–1960
Solveig Mogenstad	1960–1962
Diddi Fleischer	1962–1968
Nelly Tharaldsen	1968–1971
Ketty Eggen	1971–1976
Aase Bråge	1976–1980
Vesla Østvold	1980–1983
Solveig Kristiansen	1983–1990
Eva Frydenlund	1990–1993
Grete Nordskog	1993–1997
Liv Tone Wangen	1997–1998
Marit Wangen	1998–2002
Lillann Aslaksrud	2002–

Foto: Privat

Styret ved 25 års-jubileum 1937.
Foran f.v: Ingeborg Jørgensen, Randi Aslaksrud, Ivara Larsen. Bak f.v: Lajla Aslaksrud og Anna Petersen

Inntektsbringende tiltak

Inntekter har foreningen skaffet seg på ulike måter. Maiblomster, fastelavnris og julebasar forbindes av mange med Sanitetsforeningen. Salg av festblan-ketter og julemerker, landslotteri, kakelotteri og bingo har også brakt midler i kassa. De godt voksne lesere vil også huske "Barnehjelpsdagen", hvor inntektene i sin helhet gikk til drift av feriekolonien. Den var for byen 17. mai nr. 2! Opptoget var stort og fantasifullt, og den påfølgende underholdning i Sjongslunden samlet store menneskemasser rundt kjære og kjente kunstnere. Småpengene rant villig inn i håvene, en nettoinntekt på kr. 13 000 var ikke lite i 50-årene!

Fortsatt nok av oppgaver

Utviklingen siden foreningen startet i 1912 viser at de aller fleste, for ikke å si alle våre engasjementer er overtatt av det offentlige, etter at sanitetskvinnene landet rundt gikk foran og brøytet løypa. Og mange er de, som gjennom årene, i tillegg til å benytte seg av etablerte tjenester, har fått en håndsrekning, enten det nå har vært noen liter melk til en barnerik familie, et sett undertøy til en skogsarbeider, et akvarium med gullfisk til sykehjemmet, eller kr. 90 000 til hjertestarter i en ambulanse. Men det er nok å ta tak i også i dag, kreft- og reumatismesaken, osteoporose og kvinne-medisinsk forskning, – og i lokal-miljøet vil det alltid være rom, og behov for frivillig innsats. Og det er vårt håp i jubileumsåret at nye krefter etter hvert vil fylle rekkene, og bringe stafettpinnen videre!

Foto: Privat

Tidligere formenn ved innvielse av "Helsehuset" i 1957. F.v: Ragna Christiansen, Hildra Skjolden, Randi Aslaksrud og Karin Nordby.

STYRET I JUBILEUMSÅRET

- Lillann Aslaksrud
- Eva Hella
- Karin Rolid Anita Hole
- Dagrun Bråthen
- Solveig Hansen
- Bjørg Holter
- Solveig Brenna

ÆRESMEDLEMMER

Hønefoss Sanitetsforening har i dag fire æresmedlemmer:

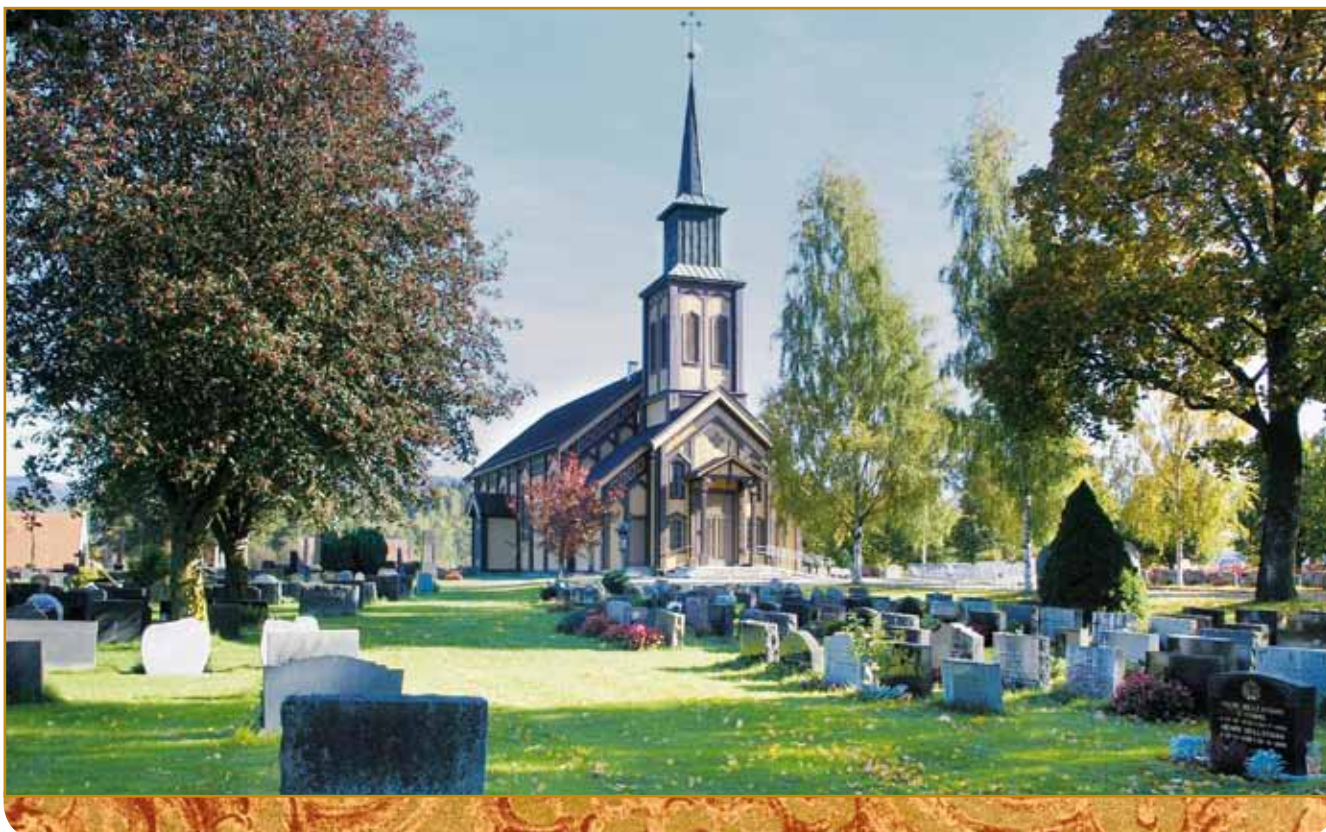
- Aase Bråge
- Elsa Torblå
- Lillann Aslaksrud
- Kirsten Bøvre

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Foreningens arkiv, protokoller og bildemateriale.

FORFATTEROMTALE

Lillann Aslaksrud er født i Hønefoss 1932. Hun er utdannet barnepleier fra Rikshospitalets barneavdeling, og har praksis først og fremst med omsorg for barn med psykisk utviklingshemming. Hun har vært medlem i Hønefoss Sanitetsforening siden 1951, da hun var "tante" på feriekolonien "Soria Moria". Hun har vært foreningens leder siden 2002.

Hønefoss kirke.

Små spor *i historien*

Våre holdninger til barn har forandret seg dramatisk over relativt kort tid.

Et markant skille i menneskesyn, og ikke minst i synet på barn, oppsto da

kristendommen ble innført i Skandinavia. Da var det ikke lenger lov å sette ut barn

i skog og mark, med enkelte unntak. Men kan slike forandringer i holdninger spores arkeologisk?

Emma Nielsen

Denne artikkelen har utgangspunkt i en masteroppgave i arkeologi med kirkegårdene på Haug og Hønefoss som arkeologiske kilder. Gravstøttene til alle barn i begge kirkegårder fra perioden 1850 til ca. 2000 ble registrert. Hensikten er å vise hvordan endringer i samfunnets holdning til barn har forandret seg – belyst med arkeologisk materiale – gravstøttene. Jeg ønsker også å løfte fram dette temaet fordi det sjelden tas opp.

Barn i arkeologien

Det er et faktum at barn i alle samfunn har vært delaktige i å skape det vi i dag anser som arkeologisk materiale (Baxter 2005:2). Men hvordan kan man identi-

fisere barn i dette materialet? Ofte sitter vi igjen med bosetningsspor, graver og eventuelt noen gjenstander. Det finnes ikke noe fasitsvar på hvordan man skal finne "barnegjenstander", men det blir vektlagt at det må finnes spor etter barn, selv om det kan være vanskelig å påvise.

Det har tatt tid å få temaet barn på dagsorden innen arkeologien. Men det foregår nå en spennende diskusjon omkring temaet, og mitt bidrag til denne var å ta for meg gravstøtter som minnet barn. Hva var det som gjorde at man gjenkjente gravene deres? Var våre skiftende holdninger til barn i samfunnet reflektert i materialet? Barnas

identitet som individer i et samfunn eller som deler i en familieenhet ble også et fokusområde i arbeidet. Har dette forandret seg over tid og kan det eventuelt spores i materialet?

Sosiale holdninger til barn

Menneskesyn og menneskeverd har endret seg drastisk over tid. Før kristendommen ble innført i Skandinavia var det ikke uvanlig å sette barn ut for å dø. Det kunne være fordi man hadde for mange munner å mette, eller fordi barnet hadde en synlig skavank (Magnussen 2006: 60, Lillehammer 2008: 101). Vi vet selvfølgelig lite om hvilke følelser dette vekket hos mor og far. Det vi vet, er at det tydeligvis ikke har

vært uvanlig, fordi når nye lover kom med kristningen var det egne paragrafer som forbød slike handlinger med visse unntak (Magnussen 2006: 60).

På 1800- tallet ble dåpen ansett som nødvendig for å inntre i paradiset, og av den grunn hadde ikke udøpte barn rett på grav i vigslet grunn (Østigård 2006: 19). Dette må ha vakt fortvilelse hos foreldre som måtte se sine døde barn falle i samme kategori som kriminelle og bli lagt i umerket grav i jord som ikke var vigslet. Den desperasjonen de følte førte til at mange fostre, premature og dødfødte barn ble svøpt i klede eller lagt i små esker og lagt i kirkemuren, under kirkegulvet eller i nygravde graver for å få hvile i hellig jord (Magnussen 2006: 57).

Dersom det var tid ble barna døpt i all hast for å slippe en slik skjebne. Om man ikke rakk det, bistod ofte en forståelsesfull kirketjener med å få den lille i en nygravd grav, selv om graven tilhørte noen andre. Barn født utenfor ekteskap fikk også ligge i vigslet jord dersom kirketjeneren var forståelsesfull, men de hadde ingen rett på slik behandling. Kirkebøkene vitner om et skille mellom teori og praksis.

I dag er det ingen som venter å miste et barn. På 1800-tallet var dette såpass vanlig at, selv om smerten neppe var noe mindre, var det på ingen måte uventet. Noen opplevde liten aksept for sin sorg: Livet var jo bare sånn. I noen tilfeller ble kvinnene innbilt at de slett ikke hadde vært gravide eller født i det hele tatt. Når man hadde hørt det nok ganger, var det noen som ble psykisk syke. I dag forholder vi oss til dette på en helt annen måte og har fokus på bearbeidelse av sorgen.

Det er kanskje lett å tro at en slik måte å håndtere døde barn og pårørende på tilhører en fjern fortid, men dette stemmer ikke. Rettsmessig hadde dødfødte barn i Norge ikke rett på grav i kirkegård før 1996 (Magnussen 2006: 58). Temaet har vært såpass tabubelagt at det i dag er mange som lider i stillhet.

Barnegraver i Haug og Hønefoss

I arbeidet med denne artikkelen valgte jeg å definere alle personer under 18 år som barn. Gruppen ble delt inn i tre: spedbarn (0-1 år), barn (1-12 år) og

ungdom (12-18 år). Dette var en nødvendig inndeling for å få fram nyanser i materialet, men er ikke nødvendigvis en historisk god inndeling, da synet på når en regnes som voksen har forandret seg en del over tid. Tidsperioden 1850 til ca. 2000 ble delt i tre perioder. Den første var 1850-1900, den andre 1900-1949 og den tredje 1950- ca. 2000. De funnene artikkelen baserer seg på, er offentlige monumenter til minne om avdøde individer som har hatt liten, eller mest sannsynlig ingen, direkte innflytelse på hvordan de er blitt minnet. Gravstøttene er offentlige og dette kan påvirke hva og hvordan man minnes. Det er eventuelt samfunnets skiftende syn på barn man skal kunne skimte i slike minner, ikke de etterlattes private holdninger.

Tolkning av funnene

På Haug kirkegård ble det registrert 92 barn. Noen av disse var minnet på samme gravstøtte, slik at det var 87 støtter som ble registrert og fotografert. I Hønefoss kirkegård var det 106 barn og 89 støtter, til sammen 198 barn på 176 gravstøtter. Dersom vi først tar for oss kategorien "spedbarn", kan vi se at det er veldig få spedbarn registrert på gravminner fra 1800-tallet. Det er også helt klart flere gutter enn jenter. I Første halvdel av 1900-tallet er det en stor økning i antall spedbarn, med et sprang fra fem i den foregående perioden til 32. Også her er det overvekt av guttebarn. I perioden 1950-1999 forblir tallet nesten på samme nivå med 28 barn noenlunde likt fordelt mellom kjønnene.

For kategorien "barn" kan vi se noe av de samme trendene. Fra perioden 1850-1900 ble det registrert 19 barn, 12 gutter og sju jenter. Neste periode ble det registrert 45 barn noenlunde likt fordelt mellom kjønnene. For perioden 1950-1999 ble det registrert 29 barn, herav 19 gutter og ti jenter. For gruppen "ungdom" var det ingen registrerte gravstøtter på 1800-tallet og veldig få i de andre tidsperiodene. Det var 15 stykker i perioden 1900-1949, fem gutter og ti jenter. Perioden etter var det 14 stykker fordelt på ti gutter og fire jenter.

Høy dødelighet – få gravminner

Selv om spedbarnsdødeligheten var høy i store deler av perioden vi her snakker om, var bare 35 % av barna i

Foto: Emma Nielsen.

Lærer og fem år gammelt barn.

Foto: Emma Nielsen.

Gammel gravstøtte på Haug. Barnet Helge, ble knapt ett år.

Foto: Emma Nielsen.

Grav på Haug kirkegård fra 1941.

Haug kirke.

undersøkelsen i denne kategorien. Det var derimot 48 % som falt inn under kategorien barn. Kan det ha vært slik at man ikke minnet spedbarn på gravstøtter like hyppig som andre barn?

Tallene er lave for spedbarn på 1800-tallet. Det kan være et resultat av få gjenværende gravstøtter, men det kan også reflektere et tankesett der disse ble regnet som for små og ubetydelige til å minnes offentlig. Kanskje var det mer naturlig å minne de litt eldre barna som man kjente på en annen måte? Var det slik at mange av spedbarna døde før dåpen og dermed ikke fikk registrert grav? Det er påfallende at det i en periode der spedbarnsdøde-

ligheten er på vei ned, var mange flere spedbarn minnet på støttene. Dette kan indikere at det var en høyere andel av de døde spedbarnene som ble minnet offentlig i perioden 1900-1999.

På noen av gravstøttene er det ekstra tekst. Navn og datoer er vanlig, men noen har mer utfyllende "minnetekster" som for eksempel "lille solstråle" eller "gutten vår". 79 barn hadde slike minnetekster, 42 gutter og 33 jenter. De aller fleste som ble omtalt som "lille" var små barn stort sett rundt 1 år gamle. Slike tekster øker i antall utover i perioden, noe som kan reflektere en økende aksept for å offentliggjøre sorgen.

I de fleste tilfeller er barn minnet på samme gravstøtte som voksne familiemedlemmer. Dette ser ut til å endres over tid. Da undersøkelsen ble gjort, var ingen avdøde barn fra perioden 2000-2009 minnet med familiemedlemmer. Det ble også mer vanlig å ta med etternavnet på barna, noe som ikke var så vanlig i de første to tidsperiodene (1800-tallet og 1900-1949). På begge kirkegårdene var ca. 70 % av barna minnet sammen med voksne familiemedlemmer. Denne utviklingen står i samsvar med økt antall "minnetekster" for barn. Kanskje var det sånn at i en periode der det ble mindre vanlig å miste barn, så ble det større behov for og mer akseptert med offentlig synliggjøring av sorgen.

Konklusjon

De tidligste barnegravene er ikke lette å identifisere. For å gjøre det, må man sjekke datoene på gravstøttene. Utover i perioden blir det mer og mer vanlig for barn å få egne gravstøtter, og det blir mer vanlig å inkludere en "minnetekst".

I en periode på 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet var barn en viktig del av familien og familieøkonomien. De ble da minnet sammen med sin familie som en del av en enhet. Etter hvert som det ble et større fokus på barns rettigheter og viktigheten av å la barn være barn, ble det mer vanlig at de fikk egne gravstøtter. Kanskje vi her ser et skifte fra en identitet grunnet i familieenheten til et sterkere fokus på barn som individer? Det ble kanskje også større aksept for å synliggjøre sorg når barnedødeligheten sank.

I dag er det fremdeles mange som lurer på hvor deres små ligger begravd og som ikke har noen grav å gå til. Denne informasjonen har de ikke tilgang til. Tanken er at dersom barnet ligger i en annens grav, kan dette bli ubehagelig for pårørende til den personen. Kanskje det er på tide å ta et oppgjør med denne fortiden, hjelpe de som leter og jobbe videre med dagens gravskikk slik at dette temaet ikke lenger blir tabubelagt og slik at vi har et tilbud til alle i regionen vår?

KILDER/LITTERATURENHENVISNINGER

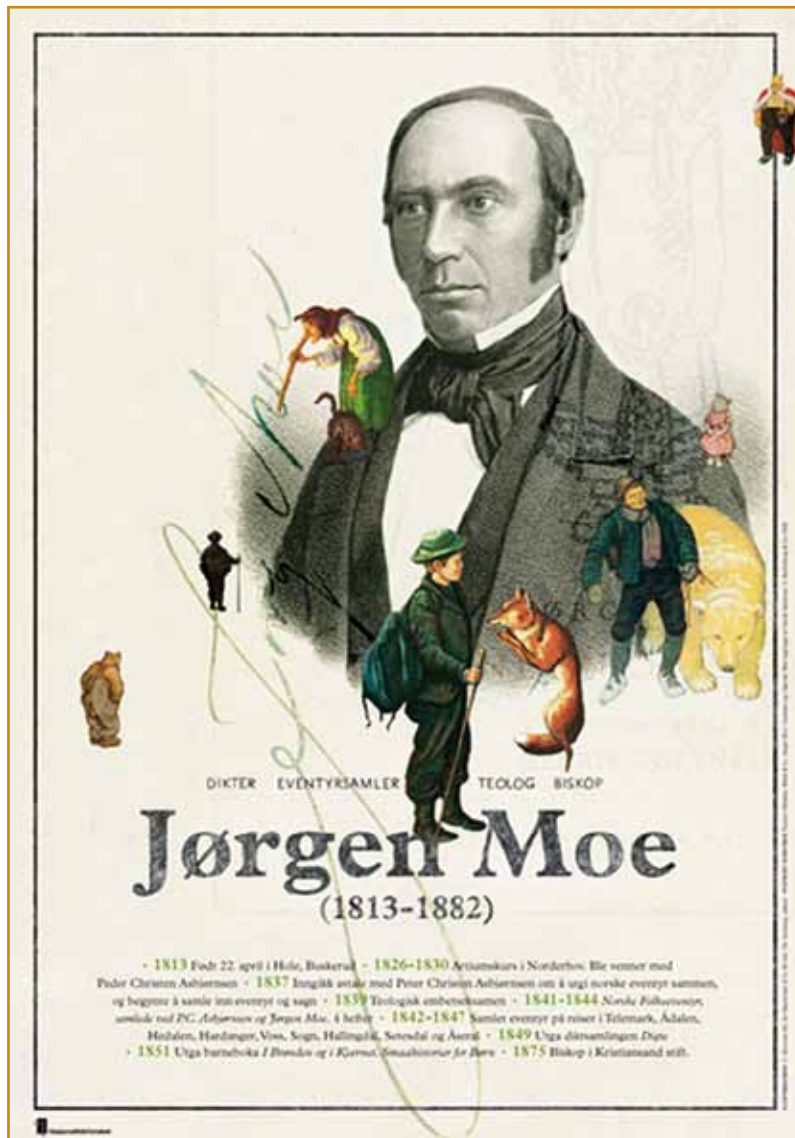
- Baxter, J.E. 2005: Making Space for Children in Archaeological Interpretations, s 1-12 i Baxter, J.E. (red) 2005: Children in Action: Perspectives on the Archaeological Papers of the American Anthropological Association Number 15
- Bugarin, F.T. 2005: Constructing an Archaeology of Children: studying children and child material culture from the African past, s. 13-26 i Baxter, J.E. (red) 2005: Children in Action: Perspectives on the Archaeological Papers of the American Anthropological Association Number 15
- Hodne, Ø. 2003: Barndom i Norge gjennom tusen år. Oslo: J.W. Cappelens Forlag AS
- Lillehammer, G. 2008: Transforming Images: Exploring powerful children s. 94-105 i Murphy, E.M. (red) 2008: Childhood in the past: An international Journal. Oxford: Oxbow Books
- Magnussen A.R.S. 2006: Fosterbegravelser – En skikk utenom alle skikker s. 53-67 i Østigård, T. (red) 2006: Lik og ulik: tilnærminger til variasjon i gravskikk. Bergen: UBAS Nordisk
- Ottesen, J. 2006: Moderne Kremasjoner i Norge s. 45-52 i Østigård, T. (red) 2006: Lik og ulik: tilnærminger til variasjon i gravskikk. Bergen: UBAS Nordisk
- Park, R.W. 2005: Growing up North: Exploring the Archaeology of Childhood in the Thule and Dorset Cultures of Arctic Canada, s 53-64 i Baxter, J.E. (red) 2005: Children in Action: Perspectives on the Archaeological Papers of the American Anthropological Association Number 15
- Østigård, T. 2006: Lik og ulik: tilnærminger til variasjon i gravskikk. Bergen: UBAS Nordisk

FORFATTEROMTALE

Emma Nielsen er født i Trondheim og oppvokst i Follum-byen på Ringerike. Hun bor nå på Sørgefoss på Ask. Hun er utdannet arkeolog ved University of Leicester, England, og jobber på Veien Kulturminnepark som formidler av arkeologi. Hun har skrevet en del oppgaver med tema i lokalhistorien på Ringerike i forbindelse med studier.

Plakat: Nasjonalbiblioteket.

Jørgen Moes eventyrinformanter

Asbjørnsen og Moe høres ut som et firmanavn, og det er nettopp det det er blitt i vår bevissthet. Ingen er i tvil om hva som er firmaets produkt – de norske folkeeventyrene. Men hvordan fikk de samlet inn eventyrene?

Gudbrand Hvattum

De fleste vet at Jørgen Moe (JM) og Peter Christen Asbjørnsen (PCA) møttes første gang på Norderhov prestegård til artiumsforbereidende kurs. Da var de 13 og 14 år gamle og det var nok ikke eventyrene som var i fokus for dem da, men mer en felles interesse for turer i skog og mark. De ble venner, et vennskap som kom til å vare livet ut. De hadde nær

kontakt oppover i ungdomsårene og i 1837 tok de en viktig avgjørelse. De hadde begge studert brødrene Grimms eventyrsamlinger som var kommet ut et par tiår før, og nå bestemte de seg for å gjøre noe lignende i Norge. De ville dra ut til avsidesliggende daler og høyfjellsbygder på Østlandet og samle inn eventyr og andre "folkepoesier" – "førend de dø på Folkets Læber".

Ved siden av eventyrene skulle JM konsentrere seg om å samle inn folkeviser, stev og barneviser, mens PCA skulle ta for seg sagn og folketro.

Innsamlingsreiser

Det var på vårparten i 1837 at de tok sin store beslutning, og allerede samme sommer tok de en felles innsamlingsreise til Ådalen. Utbyttet av turen satte

Jørgen Moe samlet eventyr i 15 år. Verket heter "På fisketur" og ble malt 14 år etter Moes død med sønnen Moltke Moe som modell.

ikke varige spor etter seg, men de var i gang. De to ungdommene, 24 og 25 år som de var, ante nok ikke hvilken rekkevidde dette arbeidet skulle få.

Dette var starten på en rekke innsamlingsreiser som JM og PCA foretok rundt om på Østlandet. Noen ganger reiste de hver for seg, andre ganger dro de sammen. JM foretok i alt fem innsamlingsreiser. I direkte møte med eventyrfortellerne skrev han ned det han fikk fortalt. Det var ikke alltid det var like lett å få eventyrfortellerne, eller informantene, i tale. En måtte ha en medfødt takt for å klare dette, mente JM. Det kom nok vel med at han hadde vokst opp i et bondemiljø. Ellers er det vel kjent at JM hadde en usedvanlig evne til å få vanlige landsens folk i tale og vinne deres tillit.

"Men fremfor Alt er det nødvendig at lade en virkelig Kjærlighet til disse Traditioner skinne gjennom", sier JM.

Et typisk trekk ved gruppen av eventyrfortellere var at det gjerne var eldre mennesker som både økonomisk og sosialt tilhørte den laveste delen av bondesamfunnet. Det var først og fremst i husmannsstuene eventyrene hørte hjemme, mente JM.

Tross sine mange innsamlingsreiser utenfor Ringerike var det likevel i

hjembygden Hole og nabokommunen Norderhov han gjorde den største eventyrfangsten. En rekke eventyrinformanter fortalte JM mange av de mest kjente eventyrene vi har. I det første eventyrbindet, som kom ut i begynnelsen av 1840-åra, var JMs bidrag 28 eventyr. 22 av disse var samlet inn på Ringerike, ett fra *Ådal* og fem fra Telemark.

Hvem var informantene?

Lenge var dette ikke lett å svare på. JM skrev ned nøyaktig det informantene fortalte, men navnet på fortelleren ble sjelden notert. Eventyrfortelleren ble ikke betraktet som en selvstendig kunstner som fortjente oppmerksomhet. Folkediktingen var skapt og bevart av folket og fortelleren var bare kulturbærer.

I 1979 kom dr. philos Ørnulf Hodnes store biografi om JM. Et av spørsmålene Hodne prøvde å finne svar på, var hvem JMs eventyrinformanter var. Det krevde et intenst forskningsarbeid fra Hodnes side, men han fant svarene. Takket være Hodnes arbeid vet vi hvem eventyrinformantene på Ringerike var.

Det var i 1838 at JM gjorde den store eventyrfangsten på Ringerike. Da samlet han inn flesteparten av de nevnte 22 eventyrene som var hans ringeriksbidrag til førstebindet. La oss se litt på hvilke eventyrfortellere som bidro til dette.

Søsteren Beate

JM begynte å samle eventyr i den nærmeste familie på Mo. Der hadde han fem ugifte søstre som tok ivrig del i innsamlingsarbeidet, særlig av barneleker og regler. Når det gjaldt eventyrene, var det bare den to år eldre søsteren Beate som kan regnes som JMs informant. Hun skaffet JM mange eventyr. Noen kunne hun selv, men hun skrev også opp og samlet inn hva andre fortalte.

I henne hadde JM en fortrolig venn og støtte som delte hans interesse og kjærlighet til "folkepoesiene", og i henne fant han en dyktig og viktig medarbeider som ytte vesentlige bidrag til hans arbeid med å samle inn og utgi "Norske folkeeventyr", skriver Ørnulf Hodne.

Kusinen Else Færden

JMs kusine, Else Færden, var gift med Thor Færden, og de bodde på Øvre Klækken i Haugsbygd. Der var det skysstasjon og gjestgiveri, og Else, som var en våken vertinne, fikk høre mange historier fra de tilreisende. Ingen av hennes historier er tatt med i "Norske folkeeventyr", men mange år senere publiserte Asbjørnsen noe av det hun hadde fortalt.

Spitulanus

Spitulanus var en av JMs informanter. Eventyrforskere var lenge usikker på hvem han var, men Hodne fant ut av det. Spitulanus het i virkeligheten Engebret Askim. Han var fire år eldre enn JM og kom fra husmannsplassen Askim. Den lå i Norderhov, men tilhørte Mo. Engebret Askim og JM kjente hverandre godt fra barndommen. Spitulanus regnes som en av JMs store informanter, men det er likevel ikke så mange eventyr som vi med sikkerhet kan si stammer fra ham. Mest kjent er ekteskapsanekdoten "Gudbrand i Lia" og eventyret "De tre prinsesser i Hvidtenland". Mange mener at eventyret "Smeden som de ikke torde slippe inn i helvete", ble fortalt av Spitulanus.

Lakoder

På vårparten i 1838 skrev JM et brev til PCA fullt av begeistring og optimisme. Han hadde i påsken det året fått et dusin eventyr av en gammel halt skredder som ble kalt Lakoder. Alle var fantasifulle og livlig fortalt. JM gledet seg særlig over et par legendeeventyr som han husket fra sin barndom.

Hvem var denne Lakoder? Ørnulf Hodnes biografi ga svaret også på dette. Lakoder het egentlig Lars Hansen Svendsrud og var bosatt på Røyse ikke langt fra Mo. Moren Dorte kom fra husmannsplassen Trillerud under Helgeland og faren, Hans, vokste opp på en husmannsplass under Gjesvold. Da disse to giftet seg, ble de husmannsfolk under By. Faren døde da Lars var ett år gammel og moren, som da ikke klarte å livberge seg lenger, kom på legd på By.

Det var nok ikke noen lett oppvekst for Lars, farløs som han var og med en mor som var "Lægdsælmen uten Jord". Vanfør var han også. Som voksen bosatte han seg på Svendsrud, en

Gudbrand i lia.

Eventyrfortellersken.

husmannsplass under Nedre Mo. Der livnærte han seg som skredder. Han tilhørte klart underklassen i det gamle bondesamfunnet. Stort lavere på den sosiale rangstigen var det vanskelig å komme. Men Lakoder var likevel en informant av det slaget JM helst ville ha, en eldre representant fra underklassen. Som før nevnt, var det i husmannsstuene eventyrene hørte hjemme, etter JM's mening.

Lars Hansens eventyr

Lars Hansen var uten tvil JM's betydeligste eventyrinformant, hele åtte av eventyrene hans var med i førsteutgaven. De er alle kjente og folkekjære eventyr: Askeladden som stjal trollets sølvender. Høna tripper i berget. Enkesønnen. De tre mostre. Jomfru Maria som gudmor. Herre-Per. Gjertruds-fuglen og Askeladden som kappåt med trollet.

Lars Hansens måte å fortelle og bygge opp eventyrene på kom til å få stor betydning for hvorledes andre eventyr

utenfor Ringerike ble utformet. JM brukte i stor grad de beste eventyrinformantene innenfor ringeriks-tradisjonen som modeller når han skulle gjenfortelle eventyr, blant annet fra Telemark. Det gjaldt også språket, og *det* er et kapittel for seg.

Eventyrspåket

Forfatteren Sigurd Hoel var levende opptatt av eventyrene og ikke minst eventyrspåket. I et etterskrift til Asbjørnsen og Moes samlede verker, bind 2, utdyper han dette.

Å samle inn eventyrene var en ting. Men det vanskeligste sto likevel igjen. Å gjengi dem. Det er der Asbjørnsen og Moe øvet sitt egentlige storverk, sier Hoel. De kunne ha fortalt eventyrene på dialekt, men da var de aldri blitt folkeeventyr. Hadde de skrevet dem ned på datidens skriftspråk, som i alt vesentlig var dansk, ville det meste av den norske "duften og kraften" gått sin veg. Asbjørnsen og Moe forsøkte og klarte det uhyre vanskelige: De

overførte eventyrene til tidens skriftspråk, men de gjorde samtidig dette skriftspråket norsk, i setningsbygning og for en stor del også i ordvalg. Der ved skapte de i virkeligheten det nye norske riksmål, sier Hoel.

Ringeriksdialekten

Peter Christen Asbjørnsen og Jørgen Moe var nok begge med på å utforme eventyrspåket, men la oss være ubeskjedne nok til å tro at JM var den ledende i dette arbeidet. Det var naturlig at han la til grunn ringeriksdialekten; noen annen dialekt behersket han jo ikke. Som ikke-filolog vil jeg likevel være forsiktig med å trekke altfor sterke slutninger her.

Ett er iallfall sikkert. Lars Hansen Svendsrud var en stor eventyrforteller, men hadde nok også sin betydning når det gjaldt utviklingen av eventyrspåket. Så kanskje vi her på Ringerike burde gjøre litt stas på Lars Hansen. Han fikk nok ikke mange æresbevisninger mens han levde.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Asbjørnsen og Moe, 1983: Samlede eventyr. Den norske bokklubben.
- Hodne, Ø. 1978: Jørgen Moe og folkeeventyrene. Universitetsforlaget, Oslo.
- Hoel, S. 1948: Eventyrene våre. Tanker fra mange tider. Gyldendal Norsk Forlag, Oslo
- Gjefsen, T. 2011: Jørgen Moe – en biografi. Dreyers Forlag

FORFATTEROMTALE

Gudbrand Hvattum er født i 1928 i Gran på Hadeland og bosatt på Røyse i Hole kommune. Han har vært lektor og pedagogisk/psykologisk rådgiver, blant annet i Ringeriksregionen og i Buskerud fylke. Han gikk av med pensjon i 1995. Han har skrevet manus til en rekke historiske spill med tilknytning til Ringeriksregionen, herunder «Holespill – Fra Ringerikes saga- og eventyrverden». Hvattum har bidratt med artikler i Heftet Ringerike siden 1985.

Naturhistorikermøte i Christiania

Møtet i Christiania var det fjerde skandinaviske naturhistorikermøtet (det første i Norge) og ble avholdt 11. – 18. juli. De tidligere møtene var blitt avholdt i Gøteborg (1839), København (1840) og Stockholm (1842). Professor Keilhau var en av hovedorganisatorene av møtet og hadde ansvar for den mineralogiske og geologiske delen. Møtet ble et gjennombrudd for det unge norske vitenskapelige miljøet, og viktigheten ble understreket ved at Stortinget selv økte bevilgningen til selve møtet utover det regjeringen selv hadde foreslått.

Møtet samlet 176 deltakere hvorav 99 var norske. Modellen for møtet fikk de fra de tyske og britiske naturhistorikermøtene. Mange svært berømte forskere fra utlandet deltok, bl.a. Jøns Jakob Berzelius fra Sverige, Hans Christian Ørsted og Johan Georg Forchhammer fra Danmark, Leopold von Buch fra Tyskland og R. I. Murchison fra Storbritannia. Det var syv spesialsesjoner under møtet, en av dem om mineralogi og geologi, og både von Buch og Murchison var deltakere på denne sesjonen.

Baltazar Mathias Keilhau

Baltazar Mathias Keilhau ble født i 1797 i Biri. Keilhau var den første nordmann som avla mineraleksamen (1821) og bergeksamen i Norge, og ble følgelig den første norske og norsk utdannede geolog i Norge. Han er også kjent som fjellklatrer og som "en av Jotunheimens oppdagere". "Keilhaus topp" ved Galdhøpiggen, som han besteg, er oppkalt etter han. Keilhau ble tilsatt som lektor (1826) og ble professor og etterfølger etter Jens Esmark i 1834. Der arbeidet han med norsk geologi til sin død i 1858. I 1830 hadde han giftet seg med Christine Kemp, tidligere forlovede til den avdøde berømte norske matematiker Niels Henrik Abel. Keilhau tilhørte det absolutte øverste sjikt av intellektuelle og akademikere i Christiania fra 1828 til sin død i 1858. Keilhau publiserte det første samlede arbeidet over Norges geologi, "Gæa Norvegica" i tre bind; mellom 1838 og 1850; Oslofeltet (1838), Nord-Norge (1844) og Sør-Norge (1850). Han hadde også videreutdanning fra Tyskland hvor han studerte mineralogi i Berlin og geologi ved det kjente Bergakademiet i Freiberg i Sachsen. Det var her han

ble påvirket av Werners teorier, transmutasjonsteorien, og han ble å finne i skolen av "Neptunisten".

Baltazar Mathias Keilhau (født 1797 i Biri, død 1858), norsk geolog og fjellklatrer. Keilhau avla som den første i Norge, mineraleksamen ved Universitetet i Oslo (1821), og ble tilsatt som lektor (1826) og etterfølger til Norges første geologiprofessor Jens Esmark (1834). Keilhau huskes som grunnleggeren av norsk geologi.

Roderick Impey Murchison

Sir Roderick Impey Murchison var født i Skottland i 1792, og døde i 1871. 1st baronet. Han var åtte år i den britiske hæren og deltok i Napoleonskrigene. Seinere satset han på naturvitenskap, og geologi ble hans fag. Murchison var en av de to "store" britiske geologene på tidlig 18-hundretallet. Den andre var Charles Lyell. Murchison er av britiske historikere beskrevet som en "viktoriaansk erkeimperialist", og få mennesker likte mannen. Men han hadde stor innflytelse, både politisk og vitenskapelig. Han var en energisk og arrogant brite, rådgiver for den britiske regjeringen, president i Royal Geographical Society og mangeårig generaldirektør for den geologiske undersøkelsen i Storbritannia (Geological Survey of the United Kingdom). Han hadde enorm innflytelse vitenskapelig, ideologisk og praktisk for Storbritannias undersøkelser og utnytting av deres interesser i imperiet og i hele verden. Han var et svært skrivende menneske og etterlot seg en autobiografi på hele 26 bind, en masse brev, en haug med feltnotater, en stor steinsamling, mange publikasjoner og en rekke vitenskapelige kontroverser (Hestmark 2008). Han hadde tittel Sir og 1st Baronet.

Murchisons interesser i geologien var sedimentene, paleontologien og de geologiske tidsepokene. I 1831 hadde han reist til området mellom England og Wales for å undersøke de sedimentære lagene som ligger under de røde sandsteinene der, og som kalles "Old red sandstone". Og det var nettopp dette som bidro til hans reise til Christiania og spesielt til Ringerike. Han ville studere de sedimentære bergartslagene som ligger under Ringerike-sandsteinen. Derfor skulle han til Ringerike.

*Baltazar Mathias Keilhau.
Maleri av Christian Schreiber, 1857.*

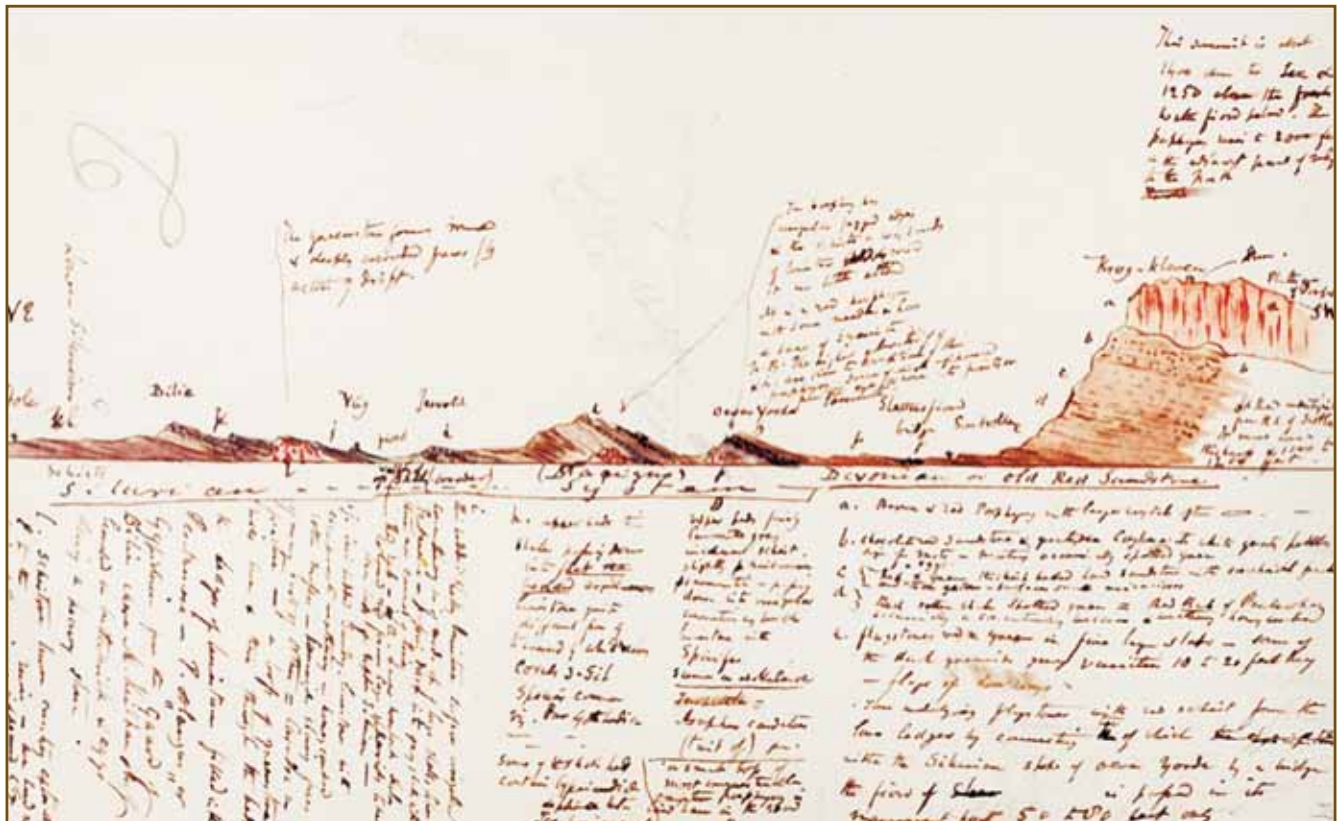
*Sir Roderick Impey Murchison,
1st baronet.*

Han var den første som beskrev den geologiske tidsepoken silur.

Debatter på 1800-tallet

Det var to "skoler": Neptunistene som i hovedsak mente at alle bergarter kom fra "urhavet" og at i utgangspunktet hadde alle bergarter vært sedimentære bergarter. Men de prosessene som var aktive i "urhavet", var ikke de samme prosessene som dannet bergarter seinere. De var også tilhengere av en katastrofeteori (katastrofister).

De britiske geologene var plutonister, og motstandere av neptunisme-teorien, og mente at basalter og granitter var dannet ved størkning av smeltet stein.

Murchisons håndkolorerte geologiske snitt ved Krokkleiva og ned på Hole.

De var hovedsaklig uniformister, d.v.s. de mente at de samme geologiske prosessene som skjedde i tidligere tider også skjer i dag. Slagordet var "The present is the key to the past". Den britiske geologen James Hutton hadde formulert grunnlaget for plutonistene og uniformistene, og britiske geologer tilhørte denne "skolen". Murchisons store vitenskapelige innsats var etableringen av den geologiske tidsperioden silur. Og han kalte sitt vitenskapelige imperium for "Siluria".

Abraham Gottlob Werner hadde vært lærer og professor ved Bergakademiet i Freiberg, og hans hypotese om at jordskorpen ble dannet gjennom avsetning på havbunn og videre omdanning av slike sedimenter til basalter og granitter. Disse prosessene hadde skjedd i tidligere tider, og var ikke de samme prosessene som skjedde i dag. Hans teori var ikke at slike bergarter var dannet ved smelte nede i jordskorpa, noe som "plutonistene" mente. (se Hefte Ringerike 2010 side 62). Han hadde vært lærer for både Leopold von Buch (Hefte Ringerike 2010), og for Alexander von Humbolt. Dette var noe av Keilhau's geologiske bakgrunn, og

selv var han delvis utdannet i den tyske "neptunist-skolen".

Til Ringerike på ekskursjon

I 1844 var veien over Sollihøgda enda ikke bygget, og veien til Ringerike (og videre til Bergen) var gjennom Bærum og Lommedalen, langs "Gamle Kongevei" over Krokkleiva og ned Krokkleiva. Den turen må ha gitt Murchison og Keilhau mange gode muligheter for å diskutere geologien langs veien, og det vet vi at de gjorde. (G. Hestmark 2008). Selvsagt må de ha stoppet på Kleiva og diskutert utsikten. I 1844 var nok også beiting av dyr på Krokkleiva betydelig, og skogen var i stor grad hogget ned. Utsikten må ha vært langt mer spektakulær enn i dag.

Det var disse to mennene som møttes på naturhistorikermøtet i Christiania i juli 1844. Keilhau var organisator og den lokale ledende geologen i Norge, og Murchison kom som "en vitenskapelig stjerne". Det ble denne mannen professor Keilhau diskuterte fag med, blant annet i Krokkleiva.

Keilhau hadde en praktisk interesse og bakgrunn i geologien. Mineraliske ressurser og malmer var hans fag.

Teoretisk tilhørte han "neptunistene", men teorien hadde med årene fått sterk motstand, bl.a. fra hans egen elev Teodor Kjerulf, som seinere skulle bli hans etterfølger som professor i Christiania. Diskusjonene og teoriene omkring begrepene Neptunister og Plutonister var lang, hard og til tider uforsonlig. I 1844 var neptunistene klart på vikende front, mens plutonistene var i støtet. Dette fikk nok Keilhau smake. Også den tyske geologen Leopold von Buch var til stede på møtet i Christiania. Da var han en gammel mann. Han hadde vært "neptunist" og var utdannet under Werner, men hadde "konvertert" og studerte vulkaner både på Kanariøyene, i Italia og i Oslofeltet.

Murchison hadde blitt oppfordret til å reise til Oslofeltet for å se på de siluriske bergartene. Både Christiania, Bærum, Asker, Ringerike og Hadeland var viktige steder. Han skulle samle sitt "Siluriske imperium". Han ville beskrive og forstå alle steder i Europa (og kanskje verden) hvor disse røde sandsteinene og kalksteinen fantes, hans imperium "Siluria". Han tenkte som en imperialist og oppførte seg som en. Både Oslofeltet og Gotland i Sverige ble hans interesseområder.

Han var en dyktig vitenskapsmann, og la grunnlaget for å geologifaget stratigrafi (hvordan sedimentære bergarter ligger over hverandre, og hvor de yngste lagene ligger øverst), og for utviklingen av paleontologi, og at dyrelivet (fossilene) kunne gi oss de riktige alder på sedimentene, at like dyr har samme alder. For geologien ble han en ruvende pioner.

Det var denne mannen Keilhau måtte argumentere mot, både under møtet i Christiania, og under utfluktene, bl.a. til Krokkleiva og Ringerike. Det fremgår tydelig at Murchison selv mente at han hadde tatt innersvingen på Keilhau i debattene. Dette uttrykte han klart i sine brev og notater (Hestmark 1992 og 2008).

Keilhau fikk også en hjemlig opposent mot sine teorier og tolkninger. Som meget ung student var også Theodor Kjerulf deltaker på møtet i Christiania. Men historien om Kjerulf er en annen historie!

Murchison ankom til Christiania via København sammen med den danske geologen Johan Georg Forchhammer. I København hadde han hatt et møte med kong Christian VIII og kommenterer at kongen hadde innsikt i geologi. Møtet i Christiania starter torsdag 11. juli 1844, og Murchison holdt sitt første foredrag lørdag 13. juli. Han ønsket å se geologien på begge sider av lavaplatået på Krokskogen, og Keilhau arrangerte en ekskursjon fra Christiania langs Gamle Ringeriksvei

over Krokskogen og over til Ringerike. Denne turen må de sannsynligvis ha tatt 15. og 16. juli. Murchison beskriver sedimentene og lavaer både i Bærum ved Haslum og Kolsås, og på Ringerikssiden ned Krokkleiva til Sundvollen og Vik med stor entusiasme. Han bekrefter at han ser det han både trodde og håpet på, fordi lagene var svært like det han kjente fra England, Wales og Russland.

En av tingene han kommenterer er at lavaene på Krokskogen ligger over sedimentene. Øverst blant sedimentene ligger den tykke røde sandsteinen (Ringerikssandsteinen), som tilsvarende sandsteinsrekken "Old red sandstone" i England. Lavaene ligger over, og er altså yngre enn sedimentene. Lavaene på Krokskogen var dannet ved oppsmelting av stein som trengte gjennom de eldre sedimentene. Dette var svært vanskelig å forklare for "en troende neptunist" som Keilhau. Diskusjonen og hvordan de tolket geologien ved Krokkleiva må ha vært heftig, og Murchison kommenterer i brev hjem at han nok hadde "vunnet" debatten med Keilhau.

De to herrer returnerer til Christiania og møtet, og Murchison holder sitt andre foredrag 17. juli. Her skal han ha kommentert noen av de tingene de hadde sett dagene før.

Tilbake til Krokkleiva

Etter at møtet i Christiania er avsluttet, blir Murchison værende én uke til i Christiania, og sammen med

Forchhammer reiser han tilbake til nettopp Krokkleiva for å studere den én gang til. Han er tilfreds med sine iakttagelser, reiser videre over Stein, Norderhov og Haug og til Hadeland hvor han tar inn hos Thaulow på Velo gård. De returnerer til Christiania via Klekken, Hønefoss, Modum, Hokksund, Drammen og Asker. Men Krokkleiva og Hole forble en av de viktigste stedene han besøkte rent geologisk. Dette ser vi av de profilene han tegner over geologien fra Christiania i øst og til Hønefoss i vest. Der er alltid Krokkleiva sentral.

Utviklingen av geologifaget

Debattene mellom neptunister og plutonister var viktige for utviklingen av geologifaget, både globalt og i Norge. I dag må vi også innrømme at de alle hadde litt rett. Alt i den geologiske utvikling var ikke uniformt, katastrofer finnes i geologien, blant annet "syndfloden". Og bergarter kan både avsettes som sediment, og de kan smelte. Begge disse kan igjen omdannes til det vi kaller metamorfe bergarter. Altså en del feil, og en del rett på alle sider. Men det ingen av dem hadde tatt helt inn over seg, eller forstått, er de enorme tidsbegrepene. Snakker vi om jordens alder, snakker vi om milliarder av år, og ikke bare noen tusen år. Og har vi tid, så kan "alt" skje i geologien. Ringerike og Krokkleiva har sin plass i denne viktige geologiske diskusjonen. Det har den også i dag, og selve Dronningveien og geologien langs den besøkes og studeres også i dag. Ta en tur og se!

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bryhni, I. 2005: Baltazar Mathias Keilhau (1797-1858) Grunnleggeren av geologifaget i Norge, http://no.wikipedia.org/wiki/Baltazar_Mathias_Keilhau.
- Hestmark, G. 1992: Roderick I. Murchisons reisedagbok fra Norge i året 1844. Norsk Vitenskapshistorisk Selskap – Årbok 1989-1991, pp.124-139.
- Hestmark, G. 2008: A primitive country of rocks and people – R. I. Murchison's Silurian campaign I Norway, 1844. Norwegian Journal of Geology, 88, pp.171-141.
- Hestmark, G. 2012: The meaning of "metamorphic" – Charles & Mary Lyell, 1837; Norwegian Journal of Geology, 91, pp.247-275.).

FORFATTEROMTALE

Bjørn Tore Larsen (f. 1943) er utdannet geolog og delvis bosatt på Ringerike. Han har siden 1986 arbeidet med leting etter olje og gass på norsk sokkel og andre steder i verden og er i dag sjefsgeolog i Det norske oljeselskap. Han har også arbeidet med forskjellige geologiske emner i Oslo-feltet og har kartlagt deler av dette området, særlig Ringerike, Hole og nærliggende kommuner, for Norges Geologiske Undersøkelse.

Sigøynere på reise, omkring 1910.

Mot alle odds

Innvandringen til vårt land har ingen lang historie. Selv om det var flere som greide å slå seg ned her uten at det ble kjent for myndighetene, var betingelsene for å oppnå formell status strenge. Det fantes ikke noe mottaksapparat, og de som fikk fotefeste, måtte klare seg som best de kunne. Denne artikkelen er en personalhistorie som eksemplifiserer forskjellene på innvandreres kår i forrige århundre, sammenliknet med dagens.

Asle Gire Dahl

Det norske samfunnet ved forrige sekelskifte var verdikonservativt og relativt egalitært, med betydelige normalitetskrav og skepsis til avvikere – herunder også utlendinger. Hva slags avvik ble ikke tolerert? For det første førte Norge en restriktiv politikk overfor innvandrere, blant annet med innreiseforbud for

sigøynere. Det ble riktig nok opphevet i 1891, men ti år etter krevde fremmedloven oppholdsbok av reisende og fremmede, innskjerpet i skriv fra Justisdepartementet 1915 (Hanisch 1976). I dette samfunnet var barn prisgitt sine foreldre eller andre voksne, fram til Vergerådsloven av 1896, hvor myndighetene gjorde omplassering av barn og

bosetting av familier til dominerende satsingsområder. Målgruppen ble i første rekke omtalt som omstreifere, hvorav mange trolig var identisk med romanifolket (Haave 2005). Innvandrere måtte lære seg norsk, for det var svært dårlig med fremmedspråklige ferdigheter i befolkningen. Få kvinner var ute i lønnet arbeid, de fleste

yrker var stengt for dem, på grunn av et strengt kjønnsrollemønster og manglende opplæringsmuligheter. Enslige kvinner tjente til livets opphold med husstell og omsorgsarbeid. Det fantes lite kunnskaper om homoseksualitet blant folk, homofile levde skjult, og åpenbare homofile tendenser (blant menn) ble straffet.

Denne artikkelen har slike avvik som utgangspunkt for presentasjonen av en persons livshistorie. Hun startet som innvandrer her i landet for over hundre år siden, og hun gjorde det med alle de handikapp som er nevnt ovenfor. Hennes historie har flere likhetstrekk med enkelte av dagens asylsøkeres livssituasjon, men *ett* spørsmål gir en avgjørende forskjell – og det er artikkelens problemstilling: *Hvordan klarte en innvandrer å tilpasse seg de kår som datidens samfunn bød?*

Barndom og ungdom

Hun var født i en by nær Kassel i 1884. Faren het Bomba og mora Maria Katharina. Faren var en kjent sigøynerprimas og virtuos på fiolin som reiste noe her i landet og i nabolandene med et stort følge, hvorav mange barn (Brazil Jack 1946). Det ble snakket romani og noe tysk i leieren. Demetri-familien oppholdt seg i kortere perioder i Bergen i begynnelsen av 1890-årene, der de holdt oppvisning i sigøynerbryllup fra sine telt på Nygårdstangen, mot inngangspenger på 50 øre. Det kunne være et tallrikt publikum til slike forestillinger (Jungmarker 1979 s. 68), for det hersket en sigøynerromantikk blant folk på denne tiden (Kjelstadli 2003 bind 2, s.158). Selv fortalte hun at hun kom til byen som barn med et sirkus i 1896.

Her har hun blitt hentet ut fra sitt følge av øvrighetspersoner, antakelig på en dramatisk måte. Sigøynere visste å forsvare sine barn – men folk kan ha sett tegn på omsorgssvikt eller faren kan ha gått med på at jenta kunne oppholde seg hos misjonsvenner en tid (Kjelstadli s. 450). Et legat har betalt for at hun fikk være i et godt hjem (Bergen Indremisjon 1913). Hun fortalte en nabo at hun som 9-åring ble satt til å vaske klær i store stamper, et arbeid som tyder på at hun neppe har hatt sin mor i nærheten. En slik situasjon har kanskje gjort det lett å sette henne i fosterhjem?

Foto: Privat

Utdrag av konfirmasjonsbilde fra juni 1902, jenta til høyre i 2. rekke er Anna Demetri. Lærer og pleiefar står bak.

Hvor veien gikk videre er uklart. I folketellingen av 1900 finner vi henne, Anna Maria Demetri, i Rødøy kommune, Nordland. Der er hun registrert som pleiedatter hos en lærer og kirkesanger som senere ble ordfører på stedet. Hun er dessuten rubrisert som "sigeøiner". Hun har vært elev på Høivaag skole, der hun ble vaksinert mot kopper i 1901, konfirmert året etter, og innmeldt i den norske kirke samme dag. Flid og forhold i konfirmasjonstiden var utmerket. "Sine små kunnskaper benytter hun særdeles godt", skriver soknepresten i Ministerialboka.

Som ungdom befant hun seg i kristne miljøer, den landskjente predikanten Johannes Brandtzægg holdt møter i ungdomsforeningen på Rødøy sommeren 1902, og hun oppgir å ha vært elev ved en folkehøgskole som var stiftet av ham. Siden ble hun elev på Amstskolen i Nord-Hordland, Manger, skoleåret 1907-08. Det er til denne skoleprotokollen hun har gitt opplysninger om tidligere yrker som tjenestejente og indremisjonær.

I rubrikkene står det at "forkunnskaper er svært små", hun er flittig i handarbeid og viser god atferd, men hadde ingen karakter i teorifag, fordi hun har manglet grunnlag for å lære dem.

Forsørg deg selv!

I de kretser hun vokste opp fikk hun oppgaver innen foreninger, som assistent ved basarer og andre arrangementer, og sikkert som forkynner. Hun har fått oppholdsbok av politimesteren i Sogndal sommeren 1917. Her presenterte hun seg som tysk legpredikant som vil "søke norsk borgerskap og vil ernære seg ved at forkynde Guds ord". Året etter flyttet hun til Bergen hvor hun er registrert som innehaver av en fruktforretning (Adressebok for Bergen 1920). Hvordan det gikk med handelen kan en ikke si noe sikkert om. Det er utskrevet forskuddskatt i likningsprotokollen, men folkeregisteret viser at hun allerede året etter er flyttet til Tyskland. Hun har neppe vært på sin adresse da tellingen ble gjort – og funksjonæren har kanskje forespurt seg blant naboene?

Nakkerud Menighetshus, bilde fra 1950-årene.

Hennes manglende skolegang preget framtidsmulighetene, etter 2-3 år på folkeskole snakket hun brukbart norsk – og gjennom opphold på fortsettelsesskoler lærte hun å lese. Men skrivekunsten mestret hun aldri. Talen var preget av helgelandsdialekt, hun leste langsomt, men kompenserte dette gjennom gode utenat lærte (Bibel)kunnskaper. Dessuten hadde hun frimodighet og talegaver langt utover det vanlige. De hadde hun øvd opp på lokale møter, der hun kunne gripe ordet og tale overbevisende til forsamlingen. Det skjedde blant annet på et møte Jehovas Vitner hadde tillyst, der hun satte unge representanter for menigheten på plass med en velformulert og sammenhengende imøtegåelse ut fra luthersk tros lære – til stor beundring fra bygdefolk.

Etter å ha flakket omkring i landet lenge, dukket hun opp på Nakkerud tidlig i 1920-årene. Hun reiste for ulike misjonsforeninger, kanskje som predikant. Her har hun truffet en sykesøster som hadde stiftet kvinneforening i 1917 med det formål å bygge et menighetshus. Det er mulig at hun ble med i innsamlingen av penger til byggingen, for det var dette som ble hennes leve-

brød. Anna Demetri var en merkelig person med klare homofile trekk, som de fleste så skjevt til. Hennes legning var tydelig i klesdrakt og fremtoning. Hun var kortklipt og gikk gjerne med nikkers, støvler, vindjakke og skyggelue. Hennes nokså brede gangelag viste det samme, fra tid til annen røykte hun også pipe. Folk merket seg dette, men feiltolket signalene – homofili var nokså ukjent – og man manglet ord for det som i dag heter lesbisk.

I mai 1924 tegnet Nakkerud Kvinneforening ved lederen søster Hege kontrakt med henne om byggingen av huset – til stor motstand fra medlemmer og sokneprest. De skjønnte vel for sent at hun verken var arkitekt eller entreprenør, som hun yndet å kalle seg. Det ble et par uker med protester hvor det ble referert fra møter med anklager og munnhuggeri. Men arbeidet startet likevel. Lokale folk ryddet tomt og sørget for grunnmuren, mens snekkere fra Hadeland ble hyret inn til å sette opp huset, antakelig håndverkere hun kjente fra før.

Nakkerud Menighetshus ble innviet av Oslo-biskopen Johan Lunde i sep-

tember 1924. Det står bare et par linjer om begivenheten i foreningens protokoll – men et lengre referat i lokalavisen. Foreningens formann nevnes, men ikke ett ord om byggmesteren noe sted. Hun var heller ikke med i byggekomiteen og det senere husstyret, men søkte om å få bo i vaktmesterleiligheten – noe som ble avslått.

På tross av skepsisen fra bygdefolk, betraktet nok både de og hun sitt bedehus med stolthet – en suksess oppført på rekordtid, nok til at hun valgte å slå seg ned etter mange år på vandring. Hun kjøpte seg tomt og bygde hus finansiert med lån som ledere i lokale kristne organisasjoner kausjonerte for. Huset ble satt opp etter hennes ”egne” tegninger av en snekker i nabolaget, men hun måtte selv tekke taket. Obligasjon og pantebrev viser at hun ikke klarte å betale gjelden. Det endte med at en gammel bekjent kjøpte eiendommen og hovedpersonen ble derfor leieboer mesteparten av tiden. Hun tok på seg jobben som byggmester for et par hus i nabobygda – og flere husket at hun var sint og jagde ungene som kom for å se på arbeidet. Hun deltok også på et og annet kristent møte i forenings-

regi under krigen, men har etter alt å dømme holdt en lavere profil som taler. Enkelte kalte henne "polsk jøde" av ren gjetning uten tanke på hva en slik betegnelse kunne føre til dersom det kom nazister for øret. Lensmannen har utstedt legitimasjonskort til henne med stilling "fhv. lægpredikant" i mars 1941. Siste krigsvinteren kom det brev fra Gestapo med innkallelse til forhør. Da pakket hun ei kiste full med saker og fikk den plassert i en vedstabel. Naboen fikk beskjed om at hvis hun ikke kom tilbake, var tingene deres. Men freden kom før Statspolitiet.

Små kår

Bevitnet mishandling eller mistanke om "sædelig Fordervelse", gav lensmenn og fattigforstandere lov til å omplassere barn, og hun har vært eksempel på en slik omsorgsovertakelse i en prosess som førte til gradvis fornorskning. Privat veldedighet dekket utgiftene, folk syntes synd på henne og sørget for videre skolegang.

Hva levde hun av? Noe forefallende arbeid fikk hun nok, men som bofast ernærte hun seg av å tigge varer som hun siden enten solgte eller loddet ut – angivelig til inntekt for ulike misjons- eller helseforeninger. Fordi hun knapt kunne undertegne med navn, ble det til at naboer skrev tiggerbrevene etter diktat, stilet til trikotasjelagre, papirfabrikker, bryggerier, glassverk m.v. Hovedpersonen var stadig på farten, i perioder reiste hun mye med toget om morgenen og kom hjem til kvelds med tung rykksekk. I slike ærend kledde hun seg i grønn drakt med svarte strømper og sko. Ingen visste hvor hun hadde oppholdt seg. Ellers var hun ofte å se på veiene, besøkte folk for å prate, få noe å spise eller for å være med i forefallende arbeid der det kunne vanke en skilling. Det er synd å si at hun var velsett, men folk aksepterte at dette merkelige mennesket kom innom. Alltid hadde hun noe å fortelle, gjerne tildragelser som hun kommenterte på sin litt satiriske måte. Ble det ikke satt fram noe på bordet, fikk ungene gjerne høre at de var gjerrige. Hun var også gjenstand for guttestreker, og kunne bli fykende sint om noen gjorde henne et pek.

De små kårene gjorde livet vanskelig og loven gav henne liten eller ingen støtte. Hun slet med å skaffe inntekter,

og særlig på eldre dager var hun med i onnearbeid på gårdene. Men folk syntes det luktet så vondt av henne, noe som hadde sin naturlige forklaring. Hun tigget utskiftede sviller (slippert) av bekjente på jernbanen. Så lånte hun hest og fraktet den tunge veden hjem, hvor det ble mye hardt arbeid med buesag og øks før den kunne brennes i ovnen. Full av kreosot som dette brenselet var, er det ikke merkelig at røyelukta satte seg i klærne, og at hun til slutt fikk kreft i tunga. Dette var hun plaget av i mange år, men vegret seg for å gå til doktor, og brukte heller kjerringråd som å smøre pipeolje på såret.

Hun hadde ingen inntekt som medførte oppføring i skattemanntallet. I sine siste leveår, da hun ikke lenger hadde helse til å forsørge seg, våget hun å be om penger fra forsorgsvesenet. Hun døde i oktober 1953 og lensmannen har skrevet "tysk borger" i protokollen, antakelig på grunnlag av den dåpsattesten som ble funnet stiftet fast på innsiden av en vaskeservant som ble solgt på auksjon. Hun etterlot seg et mindre kontantbeløp og en bankkonto på 1.225 kroner. Kommunen forlangte derfor skifte. Etter at begravelsesutgiftene var dekket av boet, gikk resten tilbake til Sosialdepartementet, som hadde refunderte kommunens utgifter til underhold av utenlandske statsborgere.

Lov og skjebne

Hovedpersonen i denne historien utviklet en strategi i to punkter, som hun kombinerte med godt næringsvett. Hun levde ikke anonymt, men gav heller ingen opplysninger om sin identitet. Dernest utviklet hun en betydelig evne til å bløffe, fremdeles viktige strategier blant dagens asylsøkere, for å få seg varig eller midlertidig opphold i landet. Hennes strev for å bli godtatt i lokalsamfunnet kan knyttes til utviklingen av fire sosiale prosesser, som korresponderer med et antall grunnleggende former for kapital i sosiologien (Bourdieu 2002). Hun hadde noen sosiale og kulturell ressurser, men manglet tilsvarende på det økonomiske og symbolske området. Slike ressurser blir til kapital, bare om de anerkjennes av deltakerne i nærmiljøet. Betingelsene for å bli anerkjent i de lokalsamfunn hun kom til, gjenspeiles i respekt, sosial inkludering og økonomisk uavhengighet. Risikoen for avvísning ligger i at slike prosesser

Foto: Privat

Bilde fra 1929 vedlagt en av de mange søknadene om oppholdstillatelse. Flagget på jakka understreker at hun ønsket å være norsk.

ikke skjer, og at integreringen avløses av stigmatisering og økonomisk marginalisering (Pedersen 2008). La oss se nærmere på hvordan hun fulgte sine strategier og hva som ble resultatet.

Både i skoletiden og årene etter har hun holdt seg i kristne miljøer, dels av personlig overbevisning – men også fordi hun hadde jevnaldrende venner der og lett ble gjenstand for hjelp og støtte som det eksotiske barn de oppfattet henne å være. I dette miljøet har hun fungert som tjenestepike og utviklet sine praktiske evner. Framtidsutsiktene har likevel ikke vært attraktive når det gjaldt å oppnå respekt eller tilfredsstillende lønn, og i den rutinepregede hverdagen har hun hatt mange konkurrenter i ulike aldergrupper som mestret oppgavene bedre. Fantet det andre muligheter? Å ta opp gjerningen som forkynner ble sett på som et kall, noe som også bød på reiser, fritt opphold der hun kom og nye bekjentskaper samtidig som det gav respekt i de kretser hun vanket. Her hadde hun samlet kulturell kapital, men tilknytningen til Kinamisjonen falt vanskelig på grunn av ledelsens teologiske oppfatninger, der mange mente at kvinner i organisasjonen ikke skulle tale.

Med årene gjorde dragingen mot eget kjønn seg sterkere gjeldende og førte henne opp i vanskeligheter, med den fordømmende holdning som samfunnet viste. Folk aksepterte ikke en slik legning. Derfor flyttet hun ofte og fant

seg nye steder og nye engasjementer. I 30-års alderen endret hun etternavn til Demetrus, en latinifisering som hadde en mer maskulin klang, samtidig som det brakte avstand til det opprinnelige sigøynernavnet. Hun hadde utviklet et talent for å organisere, og tok på seg oppgaver der hun utnyttet sitt vidt forgrenede nettverk, selv om dette må ha vært vanskelig for en som ikke mestret skrivekunsten. Gevinster hun mottok ble neppe loddet ut, etter hvert beholdt hun nok det meste selv og solgte det eller drev byttehandel, begge deler i behørig avstand fra hjemstedet. Gjennom denne virksomheten oppnådde hun økonomisk sjølfberging.

Når få kjente hennes identitet og livshistorie, lå roller som entreprenør eller emissær åpne uten at noen var i stand til å korrigere opplysningene. Hun kompenserte dermed for sine handikapp ved å gå inn i roller som ble høgt vurdert (Wolfenberger 1987). Bløffen om faglært kompetanse på disse områdene var neppe vanskelig å gjennomføre i tider da det sjelden ble forlangt vitnemål. Ved at hun bestilte materialer og byggevarer og oppgav titler i forbindelse med navn og adresse, fikk hun fakturaer og kvitteringer fra leverandørene med yrkesbetegnelsen arkitekt eller byggmester øverst på arket. Slike papirer kunne hun så vise for seg ved kontakt med neste oppdragsgiver. Tegninger til bygningene lånte hun av bekjente i andre distrikter og utgav dem for sine egne. Så hyret hun inn utenbygds snekkere, og arbeidet

kom i gang. Det hendte imidlertid at hun røpet sin manglende kyndighet ved å holde wateret opp ned når hun skulle kontrollere reisverk. Byggevirksomheten gav en viss respekt og anerkjennelse, men den varte neppe lengre enn ti år – antakelig på grunn av svikt i tillit hos folk som syntes dette ikke var noe kvinneyrke, varierende resultater og de økonomiske nedgangstidene.

Å gi få opplysninger om seg selv, kan også få negative virkninger, det forsinker integreringen og fører gjerne til ryktedannelser. Det opplevde hun under krigen, da hun måtte søke tilflukt i ei lita bygd ved Sognefjorden, fordi tyske myndigheter var etter henne. Her fikk hun stedets lensmann til å skrive en attest på at hun ikke var av jødisk herkomst.

I størsteparten av sitt liv på norsk jord opplevde hun at departementet betraktet romanifolket som en uønsket gruppe, og fra 1922 ”var det absolutt stopp for utenlandske sigøynere” (Høeg 2003 s. 16). Hun fant det derfor nødvendig å holde tett med sin avstamning, og heller si at hun var barn av sirkusartist, som var en mer akseptert gruppe. Overfor myndighetene opptrådte hun korrekt, og i sin mangeårige omflakkende tilværelse i landet, ble oppholdet stadig fornyet ved fremvisning av kirkelige attester – og senere oppholdsbok. Det forandret ikke på den formelle status, for søkere til statsborgerskap måtte ha kunnskaper i norsk, forsørge seg selv og ha minst fem års botid på

ett sted for å få fattigunderstøttelse, et slags B-medlemskap i staten. Selv om hun levde et anonymt liv på Nakkerud, har Sentralpasskontoret registrert henne i egen mappe, som ble makulert i 1974. Dermed ble det satt en effektiv stopper for forskning på innvandrere i denne epoken.

Hennes strev for anerkjennelse lyktes dårlig. Det var i første rekke lovverk og sentrale myndigheter som stod for stigmatiseringen. I lokalsamfunnene der hun vanket ble hun godtatt med enkelte forbehold, og sosiale kontakter ble holdt ved like over mange år. Hun klarte seg uten støtte fra det offentlige, og søkte aldri norsk statsborgerskap – vel vitende om at hun ikke ville fått det med sin bakgrunn. For dagens innvandrere er forholdet nærmest motsatt. Deres opphold blir sikret av loven, og de ønskes velkommen av politikere og støttegrupper, men kan ofte møte avvisning i lokalsamfunnet, ikke minst fordi mange mener at de lever på det offentliges bekostning. I begge tilfeller er dette krefter som hindrer anerkjennelse. Vår hovedperson kan sies å ha vært integrert, også sett med våre dagers krav, etter som hun kunne ”ta ansvar for egen livssituasjon og raskt bli mest mulig selvhjulpne” (St.meld. nr. 17, 1995). Hun utviklet en kapital som gjorde forholdene levelige. Det ble utstedt ID-kort på henne som tysk borger under krigen, og så sent som i 1947 fikk hun forlenget oppholdstillatelse etter mer en 60 år i Norge.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Bergen Indremisjon, 1913: 25-års jubileum. Bergen
- Bourdieu, P. 2002: Distinksjonen. Norsk utgave av Annick Prieur. Oslo: Pax
- Brazil Jack. 1945: Från mitt livs nöjesfält. Stockholm. Wahlström & Widstrand
- Haave, P. 2005: Den omreisende minoritetsbefolkningen og det norske samfunnet. Historisk institutt, UiO, Oslo.
- Hanisch, T. 1976: Om sigøynerspørsmålet. Oslo
- Høeg, C. 2003: Sigøynere på reise i Norge. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo
- Jungmarker, G. 1979: Gycklare – ”Gjøglere”. Stockholm
- Kjelstadli, K. 2003: Norsk innvandringshistorie. Bind 2. Oslo
- Pedersen, J. 2008: Kamper for anerkjennelse – unge flyktninger i møte med norske lokalsamfunn. Doktoravhandling, NTNU, Trondheim.
- Wolfenberger, W. i Stangvik, G. 1987: Normaliseringsprinsippet som grunnlag for forbedring av livskvalitet. Universitetsforlaget, Oslo.

FORFATTEROMTALE

Asle Gire Dahl (f. 1942) er bosatt på Nakkerud. Han er utdannet ved Universitetet i Oslo og er dr. polit. I perioden 1971 – 79 var han lektor i læremiddelpedagogikk ved Bergen Lærerhøgskole. Fra 1985 har han vært dosent i pedagogikk og fagdidaktikk ved Høgskolen i Buskerud. Han har blant annet utgitt bøkene Mediakunnskap (1984) og Mediapedagogikk (1988). Dahl har vært bidragsyter i tidligere numre av Heftet Ringerike. Han har vært styremedlem i Nakkerud og Tyrstrand Historielag.

Foto: Kristoffer Johan Kristiansen.

Tannfjellet fotografert fra Vardhugu.

Fra Vardhugu til Tannfjellet

- et sognedelet

Langt oppe i Ådalen går grensen mellom Ringerike og Søndre Land, en skogstrekning på rundt halvannen mil til Tannfjellet i nord. En sommerdag i 1686, 21. juni, ble retten satt ved Vestre Bjonevann på det sørlige grensepunktet Vardhugu – "Itt field kaldes Waardehue".

Sten Høyendahl

Sorenskriver Michael von Schönberg over Hadeland, Land og Valdres var selv til stede, og alle de tolv lagrettemennene var fra Land. Syv ådølinger var stevnet for retten for å ha hogd ulovlig i Lands almenning: Torsten Bersund, Tord Blakstveit, Karl Røste, Johannes Strande, Mikkel Strande, Knut Skagnes og Gudbrand Lunde. Tømmeret var derfor tatt i arrest etter visestattholder Just Høegs ordre. Opprinnelig var det Mads Lomsdalen og andre bønder i Land som hadde inngitt klage, men ådølingene framla nå kontrastevning, da de mente de hadde hogd på lovlig vis innenfor sognedelet.

Merkesteiner på Vardhugu

Åsen Vardhugu ligger ved Vestre Bjonevann, der også sognegrensen mot Gran kommer inn. Av et pergamentbrev datert 29. juni 1384 framgår at

Vardhugu skilte Land og Hadeland, og at sognegrensen fortsatte til en stein vest for Samsjøen. Dette brevet har ved flere anledninger vært framlagt i retten, men er senere blitt avslørt som et falskneri, trolig skrevet i det 16. århundre.

Den 84 år gamle Svend Nerlaus fra Land fortalte at det på toppen av Vardhugu var tre gamle, mosegrodde merkesteiner. Den ene av disse pekte i linje nord og nordvest mot Tannfjellet, og utgjorde grensedelet mellom Ringerike og Land. Mot øst markerte denne steinen delet mellom Land og Hadeland.

Ytterligere seks gubber med lokal-kunnskap kunne bekrefte Svends ord. Den 84 år gamle Tomas Jørnsen kunne til og med støtte seg på sine foreldre,

som hadde fortalt at sognegrensen gikk fra Vardhugu til Tannfjellet. Tomas bodde nå i Ilvika på Hadeland, men var trolig oppvokst i Land ettersom foreldrene var godt kjent med sognedelet. Disse kan ha vært født så tidlig som i 1570-årene.

På Tannfjellet

Fram til Tannfjellet var det dårlig vei, og bare seks av lagrettemennene fulgte med dit sammen med bygdelenmannen Hans Jensen. Av ådølingene var Torsten Bersund, Tord Blakstveit og Mikkel Strande med, mens Engebret Struksnes, Paal Søre Lomsdalen og Ole Myre representerte bøndene fra Land. Ifølge tingreferatet bega de seg straks opp "paa dend høyeste Knoll". På dagens kart ser vi at grensedelet går over Delehaugen og videre opp på Steinwarden, godt over 700 meter.

Sognedelet mellom Ådalen og Nordre Land.

Oppe på toppen fant de fem små mosegrodder røyser som var satt opp som merkestein, og som skulle ha stått der "aff alders tiid". Ådølingene hevdet at de hadde holdt seg til to merkestein som sto sammen ytterst ved Dalavassoset i nord, og at hogsten følgelig var skjedd på ringerikssiden. Lagrettemennene fra Land trodde ikke at disse kunne være merkestein, da den ene var helt løs, og den andre var plassert på to heller.

Ådølingenes vitner ble nå avhørt, og først ut var den 80 år gamle Per Olsen Finnsand. Som ung mann hadde han vandret med salige Nils Nes og Gudbrand Lunde vest for Tannfjellet, der de om natten hadde ligget ved to små vann. Morgenen etter kom de til osset ved Dalavasselve. Øst for osset sto det en stein i marka, og Nils og Gudbrand hadde sagt at her gikk delet mellom Ringerike og Land.

Ole Åset var noe over 60 år gammel. Som liten gutt hadde han gått med sin far ved Dalavassoset, der han øst for elva hadde sett en stein i marka, og da hadde faren sagt at dette visstnok var en delestein. Tredje vitne, Halvor Hellenen, var noen og femti år gammel. Også han hadde som liten vært med sin far ved Dalavassoset på østsiden, og

faren hadde da fortalt at steinen her var dele mellom Ringerike og Land.

Ådølingene innrømmet at de hadde hogd tømmer nord for Dalavasselve, men hvor mange tylfter dette utgjorde, visste de ikke. På dagens kart ser vi at Dalavasselve renner rett sørover i Vestre Bjonetjern, og at osset ligger på Lands eiendeler.

Ådølingenes vitner – hvem var de? Per Olsen Finnsand hadde sagt seg 80 år gammel, men prestemantallene fra 1660-årene sier noe annet: hans alder oppgis i 1664 til 34 år og i 1666 til 46 år. Dessverre er aldersantegnene i de ringeriske prestemantallene blant de mest upålitelige vi har, og de som den gang førte disse i pennen har ikke tatt sitt arbeid alvorlig. Folk var heller ikke på denne tiden opptatt av fødselsår. Om de skulle oppgi sin alder, brukte de gjerne den store pest (1654) eller Hannibals krig (1644-45) som tidsmerker.

Per Finnsand var kanskje født rundt 1620. I sine unge år, trolig i 1630-årene, hadde han gått med ådalsbøndene Nils Olsen Nes og Gudbrand Torkelsen Lunde i fjellet. Både Nils og Gudbrand levde fortsatt i 1664, og manntallet oppgir at begge var 80 år gamle (men i manntallet to år senere var Gudbrands

alder sunket til 70). Gudbrand Torkelsen hadde en sønn som også bodde på Lunde, Gudbrand Gudbrandsen, og vi ser at han var en av dem som i 1686 var blitt stevnet for ulovlig hogst.

Ole Åset hadde i 1685 vitnet i en åstedssak om Fossholm i Ådalen, der det framgår at hans farsnavn var Sjursen. Ole fortalte her at han var oppvokst i Ådalen og nå var på det fjerde tyveår, hvilket ikke sier mer enn at han var mellom 60 og 80 år gammel. Oles far var etter alt å dømme Sjur Gudbrandsen Skagnes, som i 1664 var 70 år gammel. Skal man dømme etter Oles vitnesbyrd, virker det ikke som om faren hadde spesielt godt kjennskap til sognedelet.

Halvor Hellenen bodde åpenbart på bruket Hella ved Nes. Også han hadde vitnet i saken om Fossholm, der vi får vite at hans farsnavn var Gudbrandsen. Da hadde han opplyst at han var på det fjerde tyveår, mens han på Tannfjellet ett år senere bare sa seg noen og femti år gammel. I en annen sak i 1685 er det opplyst at Halvor Hellenen var gift med Ole Åsets datter. Sannsynligvis var han identisk med Halvor Gudbrandsen som i 1664 brukte en ødegård under Elsrud og da var 38 år gammel. Også han hadde mange år tidligere gått langs sognedelet sammen med sin lokal-kjente far.

Dom faller

Assistensråd og lagmann Jørgen Philipssøn hadde kjøpt tømmeret av ådølingene, og var derfor stevnet til å møte i retten ved Vardhugu. Denne høye herren hadde utallige jern i ilden, ikke minst betydelige økonomiske interesser på Ringerike, og hadde nok viktigere ting å foreta seg enn å møte opp langt til skogs. Han sendte derfor isteden sin tjener, Nils Jakobsen, som ba om dom i saken og viste til at Jørgen Philipssøn var blitt tilkjent privilegium av 8. februar 1671. Dette innebar at han hadde fortrinnsrett til kjøp av alt tømmer fra allmenningen som gikk ut i Vestre og Østre Bjonevann, som hadde sine utløp ved to små bekker. Østre Bjonevann lå langt inne på Lands eiendeler.

Retten fant det bevist at sognedelet fra gammelt av hadde gått fra Vardhugu til

høyeste punkt på Tannfjellet, og ut fra dette var det klart at ådølingene hadde hogd på Lands eiendeler. De måtte derfor frasi seg tømmeret, og avstå fra å hogge mer i dette området. Hva lagmannens privilegium angikk, måtte det foretas undersøkelser om hogsten var skjedd i allmenningen eller i bøndenes hjemrast. Dette spørsmålet kunne bare avgjøres ved ny stevning.

Ny rettssak

Ni år senere, 30. mai 1695, kom det til en ny rettssak ved Vardhugu, men denne gangen var både sorenskriver og lagrettemenn fra Ringerike. Det var ådølingene Knut Bjørnsen Skagnes, Iver Enger, Tord Blakstveit, Ole Blakstveit og Gudbrand Gudbrandsen Lunde som hadde innstevnet Halvor Dæli og fjorten andre bønder fra Brandbu. Tiltalen var også denne gangen ulovlig hogst i allmenningen, men nå var det ådølingene som følte seg forulempet, da hogsten var foretatt ved Vestre Bjonevann.

Brandbukarene hevdet at de ikke hadde hogd innenfor Ådalens allmenning, og at dommen fra 1686, som ikke var anket, bekreftet dette. Tre bønder fra Land trådte fram og sto fast på at det omstridte området lå i Land, men sa også at de ikke hadde gitt noen lov til å hogge nord for grensedelet på Vardhugu. Som vitner var innstevnet våre gamle kjenninger Ole Åset og Halvor Hellenen, men også Lars Sjursen Somdalen, Gudbrand Nilsen og Gudbrand Ellingsen. Lars Somdalen var etter alt å dømme bror til Ole Åset, og dermed oppvokst på Skagnes. Gamle Per Finnsand var trolig avgått ved døden siden sist.

Ådølingene innla nå protest mot dommen fra 1686, vel i seneste laget. De hevdet at dommen bare gjaldt delet mellom Ringerike og Land, og ikke vedkom de innstevnte bøndene fra Brandbu. Knut Skagnes ga uttrykk for at de kunne tenke seg å anke dommen inn for Christiania lagting dersom de ikke på annen måte kunne oppnå forlik.

Alle gikk nå opp på Vardhugu og besiktet de tre delerøysene som sto her. Retten fastslo at den nordvestre steinen markerte delet mot det høyeste punktet på Tannfjellet, etter kompasset nordvest til nord. Det ble understreket i rettsreferatet at Tannfjellet var en lang ås med forgreninger både i nordøst og sørvest.

Ble dommen anket?

Ådølingene sto fortsatt på at delet som ble fastsatt i 1686 ikke var identisk med sognegrensen fra gammelt av. De fikk ikke medhold i dette, og det ser ikke ut til at de innkalte vitnene ble avhørt. Retten på Ringerike kunne hverken bekrefte eller omgjøre en dom avsagt av en rett fra et annet sorenskriveri. Derfor kunne det heller ikke føres bevis for at brandbukarene hadde hogd i Ådalens allmenning.

Men ble dommen om sognedelet fra 1686 anket, slik Knut Skagnes hadde antydnet? Det vet vi ikke, idet lagtingets protokoller mellom 1689 og 1701 ikke er oppbevart.

Tingbøkene forteller

Av de eldste tingbøkene ser vi at det aldri har vært særlig samkvem mellom Ringerike og Land. Sagtømmer utgjør

Foto: Kristoffer Johan Kristiansen.

På Vardhugu.

imidlertid store verdier, og konflikt oppstår gjerne der grenser settes i skogen. Grensetvister forekom hyppig i annen halvdel av 1600-tallet, oftest på lokalt plan gårdene imellom, men også på høyere nivå slik vi her har sett.

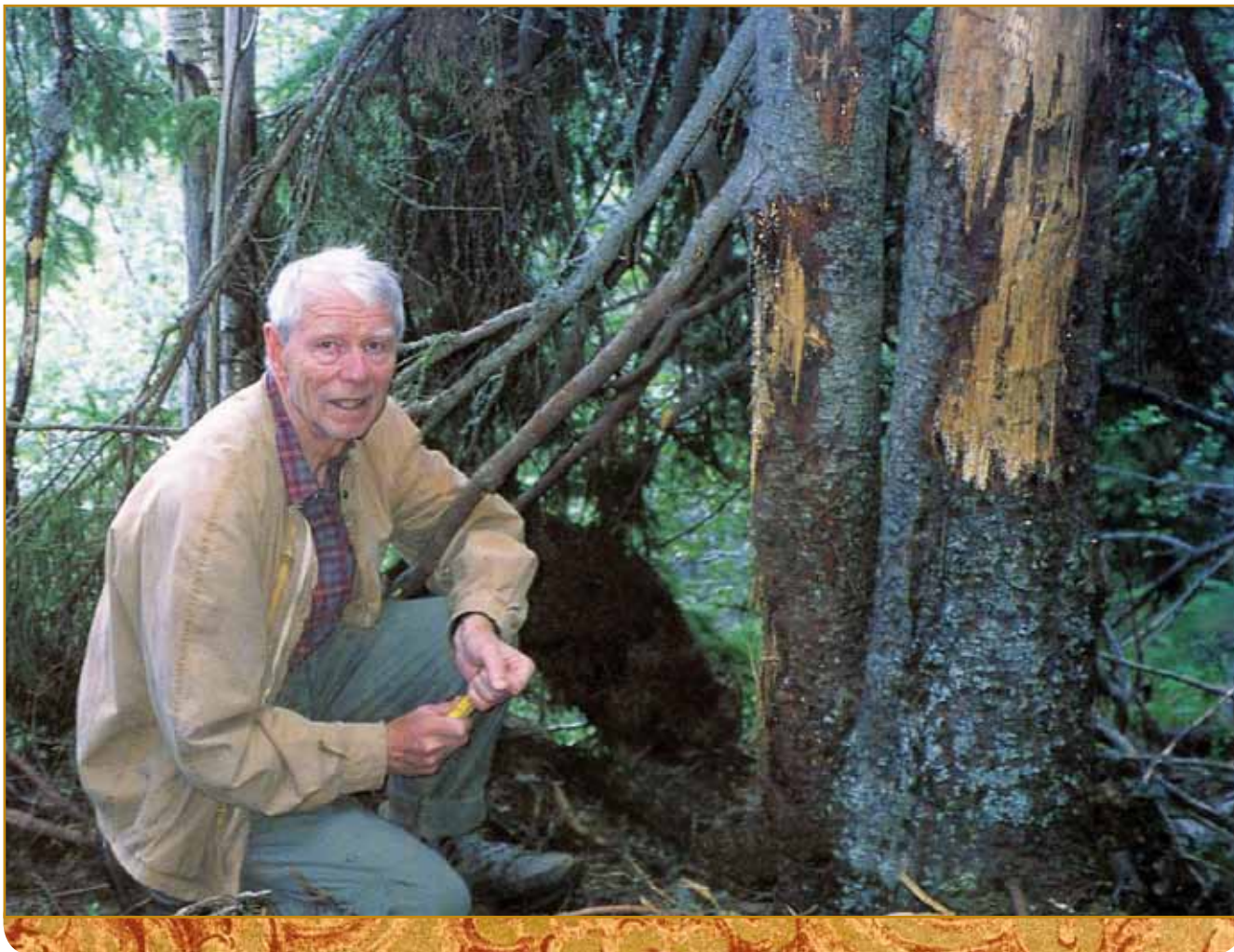
Ikke noe kunne provosere bøndene mer enn når noen reiste tvil om grense-merker mellom gårdene. Som vi har sett rådet det heller ikke alltid enighet om sognegrensene. Våre forfedre klarte ikke alltid å holde seg i skinnet, og slike saker kunne utløse nevekamp og ikke minst overfall med anvendelig redskap. Det skjedde imidlertid ikke her.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Elsrud, E. 2007: 291 Åset. Hringariki. Medlemsblad for Ringerike Slektshistorielag nr 2/2007, s. 26-34.
- Halvorsen, E. F. & Rindal, M. 2009: Middelalderbrev fra Ringerike 1263 – 1570. ISBN 978-82-92596-21-0. Utgitt av Ringerike Slektshistorielag. Kolltopp forlag.
- Riksarkivet: Rentekammeret, Hadelands prosti, Norderhov prestegjeld, manntall 1664 og 1666.
- Statsarkivet på Hamar: Hadeland, Land og Valdres sorenskriveri, tingbok 25, fol. 51b-55b (21.-22. juni 1686).
- Statsarkivet på Kongsberg: Ringerike og Hallingdal sorenskriveri, tingbok I-21, fol. 184a-185a (30. mai 1695), samt tingbok I-19, fol. 49a-53a (10. juli 1685) og 88a (1. okt. 1685).

FORFATTEROMTALE

Sten Høyendahl, er født i Oslo i 1947 og bosatt i Steinsfjordingen i Hole. Han er tidligere seniorrådgiver i Riksrevisjonen med skatt som spesialområde. Sten Høyendahl har skrevet artikler om lokalhistorie og genealogi i diverse tidsskrifter og årbøker.

Elgmork studerer kloremarker utenfor et bjørnehi i Vidalen i juli 1999.

Kåre Elgmork

– en fremragende biolog

Kåre Elgmork fra Hønefoss underviste og forsket store deler av sitt yrkesaktive liv ved Universitetet i Oslo. Hans fagområder inkluderte ferskvannsökologi, brunbjørnens økologi og menneskets evolusjon.

Av Ragnvald Lien

Kåre Elgmork ble født i Hønefoss 7. desember 1924 som sønn av maskinist Hans Adolf Eriksen og hustru Inga Henriksen Nylende. Han tok examen artium ved Ringerikes høyere skole, på engelsklinjen i 1945, med tillegg på reallinjen i 1947. Elgmork studerte så realfag med zoologi som hovedfag ved Universitetet i Oslo, ble cand. real. i 1955 med hovedoppgave om dvaletilstand

hos den to millimeter store hoppekrepseren *Cyclops strenuus* og dr. philos. i 1959 med en avhandling om hele livssyklus hos *Cyclops strenuus*. Hans arbeid med hoppekrepser på Hovsenga i Hønefoss er nærmere beskrevet i Hftet Ringerike 2009.

Faren Hans A. Eriksen (1889–1984), opprinnelig fra Drammen, var en person med usedvanlige evner innen

flere områder. Av yrke var han kraftstasjonsmaskinist og kom til Hønefoss for å arbeide på det nystartete kraftverket i fossen i 1920. Riktignok hadde han tidligere vært på Ringerike som sjåfør på Ask gods. På fritiden drev han med avanserte studier i fotografering, astronomi og var en ivrig friluftsmann. Som Bjørn Knoph skriver i Hftet Ringerike 2000: «Hva Eriksen hadde drevet det til med høyere utdanning

kan man bare spekulere om. Sannsynligvis hadde han blitt naturvitenskapsmann liksom sønnen Kåre Elgmork.»

Sønnen Kåre fikk altså denne muligheten og drev det langt innen flere zoologiske retninger. Allerede 28. november 1950 leverte han inn manuskriptet til en større artikkel i det populærvitenskapelige tidsskriftet *Naturen* om det som skulle bli hans hovedfags- og doktorgradsområde: Studier av livssyklus hos hoppekrepslekten *Cyclops*. De to neste publikasjonene er små notiser om observasjoner i 1950 av to sjeldne dyrearter på Ringerike: Den fargerike og flotte isfuglen og det merkelige insektet maurløve med larver som fanger maur i groper i sanden.

Elgmork oppholdt seg ved Yale University i USA i de akademiske årene 1959-60 og 1963-64 som postdoktor stipendiat. Han gjorde vitenskapelige undersøkelser i ferskvann og fulgte undervisningen i menneskets evolusjon. Elgmork hadde forskjellige vitenskapelige stillinger ved Universitetet i Oslo, og han ble fra 1985 professor i zoologi ved Biologisk institutt samme sted. Alene og sammen med hovedfagsstudenter publiserte han flere artikler om en annen hoppekreps fra ferskvann, *Cyclops scutifer*. Han var aktiv opp i høy alder, og i sitt 82. år ga han ut en avhandling på 50 sider som er en oppsummering av arbeidet med livssyklus hos denne arten. Kåre Elgmork døde 19. november 2011.

Elgmork ble mest kjent på Ringerike i forbindelse med forskning på bjørnestammen i Vassfarområdet. Noe av hans arbeid med bjørn er beskrevet i en annen artikkel i dette heftet. En oppsummering av 40 års undersøkelser i Vassfartraktene finnes i Elgmork

(1994). Innen naturvernet sto han for utarbeidelse av verneplaner for Vassfaret/Vidalen og for Hole/Ringerike, og det var nettopp for sin innsats for naturvernet at han ble hedret med St. Olavs orden i 2002.

Han skrev et stort antall populære artikler i aviser og tidsskrifter om biologiske emner, naturvern og for et mer humant syn på dyr. Han deltok i mange radioprogrammer om biologiske emner, blant annet ni radioprogrammer for NRK fra en reise i Afrika om menneskets opprinnelse i 1983, og tilsvarende fem programmer fra en reise i Sør-Europa i 1985.

Elgmork publiserte 150 vitenskapelige og populærvitenskapelige avhandlinger og bøker om zoologiske og økologiske emner, vesentlig innen ferskvannøkologi (45), om brunbjørnen (50), fugler (11) og menneskets evolusjon (19). Han skrev ni bøker, blant annet to lærebøker i biologi for ungdomsskolen, to bøker om bjørnen og to om menneskets utvikling og én om vitenskapelig metode. Dessuten skrev han en rekke avisartikler, spesielt som en popularisering av vitenskapelige arbeider han produserte.

Hoppekreps av slekten Cyclops var Elgmorks viktigste studieobjekt ved siden av bjørnen (Ursus arctos).

Et utvalg bøker og artikler på norsk med særlig tilknytning til Ringerike:

1951: Litt om hoppekreps i ferskvann spesielt om slekten *Cyclops*. *Naturen* 75: 225–238.

1951: Isfuglen (*Alcedo atthis ispida* L.) på Ringerike. *Fauna* 4: 129.

1952: Maurløven funnet på Ringerike. *Naturen* 76: 96.

1956: Om gjeddass innvandring i Randsfjord-Tyrifjord-vassdraget. *Fauna* 9: 1–10.

1962: Dverglo hekker ved ferskvann på Østlandet. *Sterna* 5: 133–136.

1963: Skoglemen (*Myopus schisticolor* (Lilljeb.)) faller ut for stup og slår seg i hjel. *Fauna* 16: 75–78.

1966: "Et besynderligt Phænomen iagttaget i Tyrifjorden paa Ringeriget." *Naturen* 90: 382–383.

1975: Red. Verneverdige områder på Ringerike av interesse for naturvitenskapelig forskning og undervisning. Avgrensning og verneverdi. Universitetet i Oslo. 41 s.

1979: Naturverntanker i Norge på 1700-tallet. *Norsk Natur* 14: 73.

1994: Bjørn i Vassfartraktene 1949–88. En oppsummering etter 40 års undersøkelser. *Naturen* 107: 157–166.

1995: Karuss i Drammensvassdraget på 1700-tallet. *Fauna* 48: 211.

1996: Bjørn og ulv på Ringerike gjennom 250 år. *Heftet Ringerike* 1996–97: 6–9.

1998: Eldre opptegnelser om Tyrifjorden. *Heftet Ringerike* 1998–99: 20–23.

1999: Bjørnens liv. Kolltopp Forlag. 141 sider.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

- Knoph, B. 2000: Hans A. Eriksen – en allsidig mann. *Ringerike* 72: 12–13.
- Lien, R. 1983: Naturvitenskapelig bibliografi for Hole og Ringerike kommuner. Bibliotekjentesten, Mat.-nat. fak., Universitetet i Oslo. 114 s.
- Lien, R. 2009: Prost Christophersens skolelegat. *Heftet Ringerike* 81: 60–65.
- Lien, R. 2012: Hvorfor ble Vassfaret og Vidalen vernet? *Heftet Ringerike* 84: 3–8.
- Wikipedia, den frie encyklopedi. Lastet ned 06.07.12.

FORFATTEROMTALE

Ragnvald Lien er født på Sokna i 1951. Han har vært speider i flere perioder, både ulvunge, guttespeider og roverleder. I 1965 begynte han på realskolen i Hønefoss. Examen artium på naturfaglinjen i 1970 ga grunnlag for realfagsstudier på Blindern. Etter et kort opphold som vitenskapelig assistent i Bergen, fikk han fast lektorstilling ved Ringerike gymnas i 1977. Lien har siden vært tilsatt ved skolen, fra 2005 som assisterende rektor. I 2009 var han konstituert rektor og fra 2010 rektor.

Sigurd Syr, Åsta, Olav og Rane.

Olav den Hellige

– født på Bønsnes og oppvokst på Stein?

De historiske kildene fra samtiden sier intet om hvor halvbrødrene Olav den Hellige og Harald Hardråde ble født eller vokste opp. Men ved å sette sammen brikker fra ulike skriftlige kilder, mener jeg det kan være mulig å finne noe som tilsier at de begge med en troverdig sannsynlighet har familietilknytning til både Bønsnes og Stein gård i Hole på Ringerike.

Bjørn Geirr Harsson

Den eldste norske kongesagaen vi kjenner kalles Ågrip, og den ble skrevet i perioden 1190 – 1200, trolig av en geistlig person i Nidaros. Ågrip betyr utdrag og navnet fikk den fordi de første sidene manglet. Den starter med at Harald Hårfagre blir tatt til enekonge i Norge. Allerede etter et par avsnitt kommer historien om Halvdan Svarte som hadde vært på veitsle på Hadeland og hvordan han druknet i Røykenvika, Randsfjorden. "Sidan vart han ført til Stein på Ringerike og hauglagd der". (Ågrip ca. 1190:19)

I Fagerskinna B-versjonen, som er fra tiden like etter 1220, fremgår det også at Halvdan Svarte druknet i Røykenvika, ble ført til Stein på Ringerike og hauglagt der. Forfatteren av Fagerskinna er ukjent, men er trolig en islending som holdt til i Trøndelag. Dette har vært kilde for Snorre Sturluson da han skrev kongesagaene, selv om Snorre i sin versjon lot liket av Halvdan Svarte deles opp for hauglegging i fire ulike hauger. Snorre nevner at en av haugene lå på Stein. Deling av liket er ikke nevnt i de to eldste kildene.

Omkring 1310 skrev islendingen Hauk Erlendsson, som var lagmann i Norge, en bok som senere ble kalt Hauks bok. Her nevner han også Stein og Ringerike. Også i Flateyjarbok på Island ca 1390, som er skrevet av to islandske prester, er Stein nevnt.

Ifølge professor Eyvind Fjeld Halvorsen var Stein en av de få innlandsgårdene i Norge som er nevnt ved navn i Snorres kongesagaer. Gården Stein forekommer ellers i så mange gamle kilder at den må ha vært kjent både på Island og i Norge under den tidlige perioden av

Norgeshistorien. Fjeld Halvorsen hevder også at avstanden mellom kongsgårder i den tidlige Norgeshistorien tilsvarte en dagsreise. Når kongen var på veitsle skulle han kunne rekke den neste kongsgården i løpet av en dag. Derfor var det neppe andre kongsgårder på Ringerike den gang enn Stein.

Ringerike og Opplandene

I sin omtale av Sigurd Syr og Olav den Hellige i Fagerskinna skriver Fjeld Halvorsen (1998:11): "Sigurd syr er omtalt som småkonge på Ringerike og stefar til Olav den Hellige, og Olavs besøk der da han kom hjem fra vikingferd er beskrevet som i den legendariske Olavssaga, ... Fagerskinna sier også at Sigurd syrs far og farfar var "bygdekonger på Opplandene". Vi ser at navnene Ringerike og Opplandene brukes om hverandre i Fagerskinna.

Opplandene er ellers en betegnelse som har vært mye studert, og fagfolk synes nå å være enige om at Opplandene i middelalderen betegnet alt innland omkring Viken (det vil si landet fra Ringerike, Romerike i sør, over Hadeland, Land, Toten og Hedmarksbygden nordover til Gudbrandsdalen og Østerdalen). (NSL 2005:345). Dermed burde det være klart at "Opplandene" også innbefatter Ringerike.

Olavs fødested

Første gang gården for Olavs fødested nevnes i historiske kilder, er da biskop Jens Nilssøn visiterer Ringerike i 1591 (JN side 56). Fra visitasboken kan man lese for 23. februar: "... oc saa til Bønesnæss, 2 gaarde, saa heder den ene, er kongens, står en liden kirke hoss. Der sigis kong Oluff at vere født." Det er rimelig å tro at biskopen har fått sine opplysninger på Ringerike, og at de avspeiler en tradisjon som kan gå tilbake til middelalderen. Biskopen skriver intet om at Olav har latt bygge kirken, eller at Olav har noe med kirken å gjøre. Nei, han viser kun til informasjon som tilsier at Olav skal være født der, og ikke noe om oppvekst.

I en fotnote skriver utgiver av de trykte visitasberetningene, Yngvar Nielsen, i 1885 følgende: "Sagnet om, at han skal være født paa denne gaard, skriver seg formodentlig derfra, at hans moder siden ægtede Sigurd Syr, der var konge

på Ringerike, og som efter tradisjonen ligeledes skal have boet paa Bønsnes." Jeg vil prøve å vise at Yngvar Nielsen tar feil både med hensyn til Sigurd Syr og oppvekst, hvis vi med oppveksten mener noe mer enn de to første leveårene.

Harald Grenske svikter Åsta

Dersom man så går tilbake til Snorre og hans samtidige kilder, angis altså ikke noe navn på gården der Olav ble født. Snorre skriver at mor til Olav, Åsta, var gift med Harald Grenske som var småkonge over Vingulmark, Vestfold og Agder.

Snorre forteller videre at Harald Grenske besøkte dronning Sigrid (Storråde) i Svitjod (Svitjod tilsvarte antagelig de befolkede områdene nord for Mälaren i Sverige) og fridde til henne, til tross for at hans hustru, Åsta, ventet barn. (NK bind 1:56). Sigrid svarte Harald med å si han var så vel gift før at det måtte være fullt ut godt nok for ham. Harald sa da at Åsta var nok ei god og gild kone, "men hun er ikke av så stor ætt som jeg er." Sigrid svarte: "Det kan vel være at du er av større ætt enn hun. Men jeg skulle likevel tro at den lykke dere begge to eier, er hos henne nå." Ifølge historien lot Sigrid om natten tenne fyr på huset der Harald bodde, så han omkom. Rane var den som kom til Åsta og sa henne hvordan alt hadde gått for seg på Haralds ferd til Svitjod, og hva ærend Harald hadde hatt hos dronning Sigrid. Snorre skriver: "Åsta reiste til far sin (Gudbrand Kula) på Opplanda med en gang hun hadde fått høre dette, og faren tok godt imot henne; men begge to var svært harme over det giftermålet som hadde vært påtenkt i Svitjod, og over at Harald hadde ment å gå fra henne. Åsta Gudbrandsdotter fikk en sønn den sommeren; gutten ble kalt Olav da de øste vann over ham. Det var Rane som øste vann over ham. Gutten vokste opp der hos Gudbrand og Åsta, sin mor."

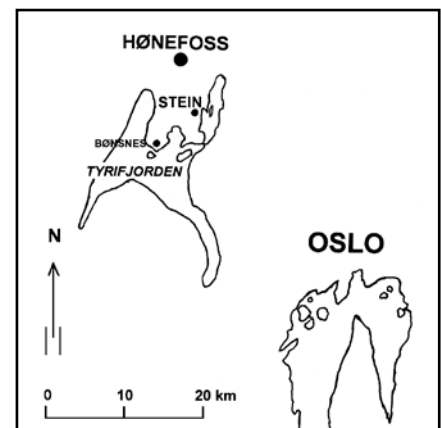
Gudbrand Kula

Navnet Gudbrand skal ha vært et vanlig mansnavn på Østlandet i den tiden, og tilnavnet Kula kan vise til at han kanskje hadde pukkelrygg eller var rundrygget.

Sagaen sier at Olav ble født på gården til Gudbrand Kula og at Gudbrand ikke var av så høy ætt som småkongen Harald Grenske. Gudbrand bodde på

Samlingen av 60 sølvmynter fra tiden før 1030, funnet på Stein i 1924.

Opplandene, som altså innbefatter Ringerike. Gården Bønsnes, hvor Gudbrand kan ha vært bonde, er ikke nevnt noe sted i sagaene. Den er heller ikke nevnt i gamle kilder før i et brev datert 3. mai 1457 (Halvorsen og Rindal 2009:158), og da er gården Bønsnes gjenstand for et vanlig eienomssalg. I så henseende er Bønsnes en gård på linje med andre gårder på Røyse.

Sigurd Syr

Hvis man så går inn på Snorres saga om Olav Tryggvason, så heter det der (NK bind 1:170):

"Samme vinter dro Olav (Tryggvason) opp på Ringerike og kristnet der. Åsta Gudbrandsdotter giftet seg snart igjen etter Harald Grenskes død med en mann som het Sigurd Syr; (som var oldebarn til Halvdan Svarte). Olav, sønn til Åsta og Harald Grenske, var der hos henne, han vokste opp i ungdommen hos stefaren Sigurd Syr.

Halvdanshaugen.

Og da Olav Tryggvason kom til Ringerike for å by kristendom, lot de seg døpe, Sigurd Syr og kona hans Åsta, og Olav sønn hennes. Da sto Olav Tryggvason fadder for Olav Haraldsson, som var tre år den gang.” Dermed blir året fastsatt til 998 for denne hendelsen.

Når Åsta giftet seg med Sigurd Syr, giftet hun seg med en tremenning av Harald Grenske for Sigurd Syr og Harald Grenske var ifølge sagaen begge oldebarn av Halvdan Svarte. Sigurd Syr og Harald Grenske var av kongesætt, mens Gudbrand Kula, som nevnt, kan ha vært en storbonde på Bønsnes.

Når Åsta gifter seg med Sigurd Syr mindre enn 3 år etter at Olav ble født, er det rimelig å tro at hun flytter fra sin far til gården der Sigurd bor. Og det har sannsynligvis vært kongsgården Stein, som ligger 7 km nordøst for Bønsnes. Hvis dette var tilfelle levde Olav det meste av sine barneår på Stein. Da har det vært på Stein at også Harald med tilnavnet Hardråde vokste opp som sønn til Sigurd Syr og Åsta, og halvbror til Olav.

Med bakgrunn i biskop Jens Nilssøns visitasberetning er det mange som har trukket den slutning at siden Olav ble

født på Bønsnes, måtte også Sigurd Syr ha bodd der. Men hendelsesforløpet som skissert ovenfor viser en annen og kanskje mer sannsynlig situasjon mellom de berørte personer og gårder på Ringerike i den tiden. For det er ikke trolig at Åsta giftet seg på nytt før Olav var født.

Så vidt meg bekjent er ingen seriøse fremstillinger gitt for Olav Haraldssons fødested utenom Ringerike. Påstanden fra Thorstein Vale om at Olav skulle være født på gården Lindheim i Sauherad, Telemark, er ettertrykkelig tilbakevist i de to artiklene (Darrud 2012:20) (Nanna Løkka 2012).

Myntfunn

En sterk indikasjon på at Olav var knyttet til Stein, ligger også i den myntskatten som ble funnet på gården i 1924. Under restaureringen av gulvet i kirkeruineene på Stein ble det funnet en samling sølvmynter. Numismatiker og professor Kolbjørn Skaare ved Myntkabinettet har i sine undersøkelser av myntfunnet kommet til at antall mynter var 60, og de var preget i Norge, England og det som i dag er Tyskland (M. Harsson 2000:87- 100). Men det som kan knytte funnet til Olav den Hellige, er at alle myntene er preget i

perioden 990 til 1029, det vil si frem til året før Olav falt på Stiklestad. Det var vanlig på den tiden at seierherren overtok det som hadde verdi hos taperen. Kan noen ha stukket unna sølvpengene for å hindre at de kom i hendene på Olavs fiender?

Olav som helgen

Olav den Hellige er trolig den mest omtalte av alle Norges konger. Han ble erklært helgen allerede året etter at han ble drept i slaget på Stiklestad 1030. Selv om det er skrevet svært mye om han, blir det aldri nevnt noe om hans fødested i skrifter fra rundt den tiden han levde. Interessen for kjente personers fødested er nok noe som mer hører vår tid til. En gang like etter 1152 ble det utgitt et skrift på latin som hadde tittelen ”Passio et Miracula Beati Olavi”. På folkemålet gikk det under tittelen ”Lidelseshistorien og undergjøringene til den Hellige Olav”. Skriftet gir først en beretning om hvem Olav var og om hans misjonsvirksomhet og martyrdød. Så følger en rekke historier om mirakler knyttet til Olav. Dette skriftet bidro til å styrke troen på Olav som helgen, og det var medvirkende til at Sankt Olav ble den mest kjente av de nordiske helgener. Med tiden ble Olav også den mest kjente

Foto: Bjørn Geir Harsson

Stein gård i forgrunnen, sett fra Krokskogen.

nordiske helgenen utenfor Norden. Men det vi merker oss spesielt i denne helgendyrkelsen, er at ingen på den tiden var interessert i hvor Olav kom fra, og hvor han hadde sitt fødested. Interessen dreide seg kun om hans misjonsvirksomhet og alle undrene som hadde skjedd med folk som var blitt friske fra lidelser ved å oppsøke Olavsskrinet i Nidaros.

Bakgrunn for Bønsneskirken

I vår tid er Olav knyttet ganske sterkt til Bønsnes kirke, men hvilken dekning har vi egentlig for det? Ifølge spesialister på kirkebygg og steinbygninger fra middelalderen, kan

Bønsnes kirke på grunn av form og byggemateriale neppe være eldre enn fra siste halvdel av 1200-tallet. (Christie, 1986 og 1993) og (Ekroll, 1997). Fjeld Halvorsen (1998:19) skriver at "Bønsnes kirke ... er ikke nevnt i dokumenter fra middelalderen, men er omtalt i jordeboka for Oslo og Hamar bispedømme i 1574-77."

Under sin visitas til Ringerike i 1594 skriver Jens Nilssøn: "Her foruden er der en stenkircke heder Bønismæs kircke liggendis 1 fiering fra Hole i synder til vester, der gjøres ingen tieniste." (JN :279). Da kirken igjen ble satt i stand og tatt i bruk fra 1728, var det døperen Johannes de hedret med

gudstjeneste hver St Hans. Olav er ikke nevnt i tilknytning til kirken på den tiden.

Dersom man forfølger tanken om at Bønsnes kirke har noe med slaget på Leinestranda å gjøre (B. G. Harsson, 2008:17), kan det være tilfeldig at slaget og kirken sto så nær akkurat gården Bønsnes. Slaget sto mellom ribbunger og birkebeinere i 1221, altså mens Snorre ennå levde. Dette slaget er omtalt i Håkon Håkonssons saga, som for øvrig er skrevet av Snorre Sturlusons brorsønn, Sturla Thordarson (1214 – 1284). I denne sagaen nevnes det at 240 ribbunger lå igjen på slag-

Halvdanshaugen i dag.

marken. Hvis man kan anta noe bortimot tilsvarende tall for falne birkebeinere, lå det kanskje omkring 400 falne menn på Leinestranda da slaget var over. Og denne slagmarken ligger bare noen hundre meter fra der kirken står i dag!

Forfatteren av Håkon Håkonssons saga levet på den tiden slaget sto, så antall falne er ikke et tall som har gått gjennom generasjoner før det ble nedskrevet. Vi har grunn til å tro at antallet er temmelig realistisk.

Noe spesielt for Bønsnes kirke er at den mangler kirkegård med gravplasser, slik kirker flest har. Det kan tyde på at den ikke har hatt gravrett. Kan det igjen ha noe med massegraver fra slaget på Leinestranda å gjøre? Når betydningen av navnet "Bønismæs" også gir mulighet for tolkninger som ikke har med religion og bønn å gjøre, vil jeg hevde at skrevne kilder egentlig gir lite dekning for at selve Bønsneskirken har hatt tilknytning til Olav den Hellige. Men biskop Jens Nilssøns dagbok fra visitasen på Ringerike i 1591, indikerer derimot at *gården* Bønsnes kan være stedet der han ble født.

Sluttkommentar

Fra de tidligste skriftlige kilder, omkring år 800, og frem til nærmere 1300-tallet har Ringerike og personer fra Ringerike spilt viktige roller i Norgeshistorien. Det er spennende for oss på Ringerike å tenke på at historiske kilder åpner muligheter for at to så viktige norske konger som Olav den Hellige og Harald Hardråde med stor sannsynlighet har hatt tilknytning til gårdene Bønsnes og Stein.

KILDER/LITTERATURHENVISNINGER

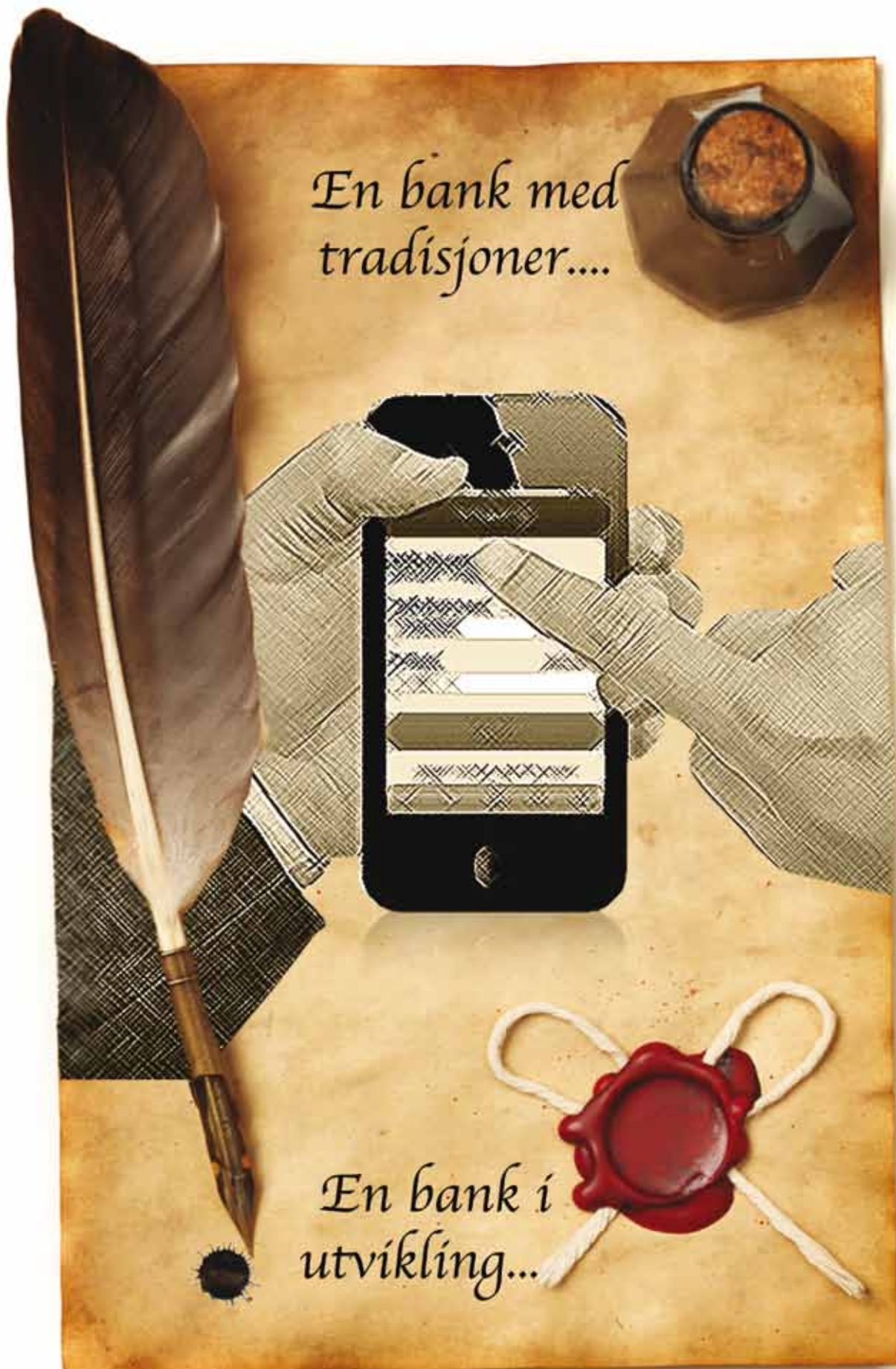
- Christie, S. & H. 1986: Norges kirker, bind 2, Buskerud. Utgitt av Riksantikvaren, Gyldendal norsk forlag, Oslo.
- Christie, S. & H. 1993: Norges kirker, bind 3, Buskerud. Utgitt av Riksantikvaren, Gyldendal norsk forlag, Oslo.
- Darrud, O. B. 2012: Olav den Hellige Haraldssons fødested – en kildedrifting. Genealogen. Medlemsblad for Norsk Slektshistorisk Forening – nr. 1/2012.
- Ekroll, Ø. 1997: Med kleber og kalk, Norsk steinbygging i mellomalderen. ISBN 82-521-4754-2. Det norske samlaget, Oslo.
- Halvorsen, E. F. 1998: utrykt notat, datert 23. oktober 1998, 28 sider.
- Halvorsen, E. F. & Rindal, M. 2009: Middelalderbrev fra Ringerike 1263 – 1570. ISBN 978-82-92596-21-0. Utgitt av Ringerike Slektshistorielag. Kolltopp forlag.
- Harsson, B. G. 2008: Bønsneskirken – hvorfor og når ble den bygget? Heftet Ringerike nr 80 utgitt i 2008. ISBN 978-82-996833-7-1.
- Harsson, M. 2000: Stein – en storgård på Ringerike. ISBN 82-995481-0-1. Eget forlag, Hole.
- Hødnebo, F. & Magerøy, H. (red.) 1979: NK = Norges kongesagaer, bind 1 – 4. Skrevet av Snorre Sturluson (1178 – 1241) og Sturla Thordarson (1214 – 1284). Jubileumsutgaven, Gyldendal Norsk Forlag, Oslo.
- Indrebø, G. 1973: Ågrip ca. 1190. Ågrip or Noregs kongesoger. Det norske samlaget, Oslo.
- Løkka, N. 2012: Kronikk i avisen Varden, 24. mai 2012.
- Nielsen, Y. 1885: JN = Biskop Jens Nilssøns Visitasbøger og reiseoptegnelser 1574 – 1597. A. W. Brøggers Bogtrykkeri, Kristiania.
- Sandnes, J. & Stemshaug, O. (red.) 2005: NSL = Norsk Stadnamleksikon 2005, 4. utgave. ISBN 82-521-4905-7. Det norske samlaget, Oslo.
- Tjønn, H. 2010: Harald Hardråde. ISBN: 978-82-430-0558-7. Saga Bok AS og Spartacus Forlag AS, Hafslund og Oslo.

FORFATTEROMTALE

Bjørn Geirr Harsson (f. 1940) er født og oppvokst i Oslo. Han har geofysikk hovedfag fra Universitetet i Oslo, og avsluttet sin arbeidskarriere som sjefsingeniør ved Statens kartverk. Han mottok St Olavs orden for innsatsen innen sitt fagområde. Harsson er bosatt i Hole og har vært aktiv i lokalpolitikken gjennom tre valgperioder. Han har vært med på utgivelse av to bøker om Milorg og virksomheten under krigen, og er leder av Norsk Kartmuseums Venneforening. Bjørn Geirr Harsson har vært med i redaksjonen av Heftet Ringerike i seks år hvorav fem som redaktør.

*En bank med
tradisjoner....*

*En bank i
utvikling...*

Formålet med Heftet Ringerike

er å

*fremme interesse for, samle og formidle
folkeminne og lokalhistorie
med tilknytning
til Ringerike.*

ISBN 978-82-93113-03-4

Pris kr. 75,-